

MINISTERUL EDUCAȚIEI
ȘI CERCETĂRII
AL REPUBLICII MOLDOVA

АЛЛА НІКІТЧЕНКО
ДІАНА ІГНАТЕНКО
АНЖЕЛА ЧЕБАН
ОЛЬГА КУРЛЯНЦЕВА

9

Українська мова і література

Підручник для 9 класу

ȘTIINȚA

MINISTERUL EDUCAȚIEI ȘI CERCETĂRII AL REPUBLICII MOLDOVA

АЛЛА НІКІТЧЕНКО ДІАНА ІГНАТЕНКО
АНЖЕЛА ЧЕБАН ОЛЬГА КУРЛЯНЦЕВА

Українська мова і література

Підручник для 9 класу

Știința, 2024

Acest manual este proprietate publică, editat din bugetul de stat, sursa: Ministerul Educației și Cercetării, și transmis cu titlu gratuit.
Manualul școlar a fost elaborat în conformitate cu prevederile Curriculumului la disciplină, aprobat prin Ordinul ministrului educației și cercetării nr. 906, din 17 iulie 2019.
Manualul a fost aprobat prin Ordinul ministrului educației și cercetării nr. 957, din 28.06.2024, ca urmare a evaluării calității metodic-științifice.

(Denumirea instituției de învățământ)

EVIDENȚA UTILIZĂRII MANUALULUI:

Anul de folosire	Numele și prenumele elevului	Anul de studii	Aspectul manualului	
			La primire	La returnare

Dirigintele clasei verifică dacă numele, prenumele elevului sunt scrise corect.
Elevii nu vor face niciun fel de însemnări în manual.
Aspectul manualului (la primire și la returnare) se va aprecia de diriginte cu unul dintre calificativele: nou, bun, satisfăcător, nesatisfăcător.

ÎNȚREPRINDEREA
EDITORIAL-POLIGRAFICĂ
ȘTIINȚA
str. Academiei, nr. 3; MD-2028, Chișinău, Republica Moldova
tel.: (+373 22) 73-96-16 (anticamera); (+373 22) 73-99-94 (marketing)
(+373 22) 73-99-83 (depozit); fax: (+373 22) 73-96-27
e-mail: prini_stiinta@yahoo.com
www.editurastiinta.md

Responsabile de ediție: Larisa Dohotaru, Natalia Ciobanu
Redactor: Podlesnaia Svetlana
Machetare computerizată și copertă: Iulia Corjan

Surse foto: pexels.com, wikipedia.wordpress.com, freepik.com, pixabay.com
La ilustrarea manualului au fost folosite elemente ale picturii decorative Petrykivka (Петриківський розпис).

Î.E.P. Știința se obligă să achite deținătorilor de copyright, care încă nu au fost contactați, costurile de reproducere a imaginilor folosite în prezenta ediție.

Toate drepturile asupra acestei ediții aparțin Întreprinderii Editorial-Poligrafice Știința.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții
Українська мова і література: Підручник для 9 класу / Алла Нікітченко, Діана Ігнатенко, Анжела Чебан, Ольга Курлянцєва ; Ministerul Educației și Cercetării al Republicii Moldova. – [Chișinău]: Știința, 2024 (Bons Offices). – 232 p.: il.
Editat din bugetul de stat.
ISBN 978-9975-85-457-3.

Tiparul executat la
Casa Editorial-Poligrafică „Bons Offices”
str. Feredeului, 4/6

Зміст

ДОРОГІ ДЕВ'ЯТИКЛАСНИКИ І ДЕВ'ЯТИКЛАСНИЦІ!	6
---	---

I БРИНИТЬ-СПІВАЄ НАША МОВА, ЧАРУЄ, ТІШИТЬ І П'ЯНИТЬ

Повторення вивченого у 8 класі	7
Українська мова у світі	7
Культура мовлення. Розвиток української мови	13
Український фольклор як художній літопис. Історичні пісні	17
<i>Ой там, на горі, та й женці жнуть</i>	18
<i>Чи не той то хміль</i>	19
Текст, його основні ознаки. Текст як одиниця мовлення й продукт мовленнєвої діяльності	21
Українська дума	24
<i>Маруся Богуславка</i>	25
Будова тексту. Мікротема й абзац. Види й засоби міжфразового зв'язку	27
<i>Перевір свої знання!</i>	31

II ВИБІР ПРОФЕСІЇ – ТО ВИБІР ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ

Текст-роздум на морально-етичну тему в публіцистичному стилі	32
Складне речення, його ознаки. Складні речення з сполучниками і без сполучників	35
Найдавніші рукописні книги Русі-України	39
Біблія як книга життя	40
<i>Легенда про Мойсея</i>	41
Сурядність і підрядність у реченні з сполучником	43
Давня література. Пам'ятки оригінальної літератури Київської Русі	46
Складносурядне речення. Будова складносурядного речення. Засоби зв'язку між частинами складносурядного речення	48
Притча та її мораль	51
<i>Притча про блудного сина</i>	52
<i>Притча про талант</i>	53
Розділові знаки між частинами складносурядного речення	55
<i>Григорій Сковорода</i> . Афоризми	59
<i>Григорій Сковорода</i> . Всякому місту – звичай і права	60
<i>Перевір свої знання!</i>	62

Текст-роздум на суспільно-політичну тему в публіцистичному стилі	63
Складнопідрядне речення.	
Будова складнопідрядного речення. Головне й підрядне речення.	65
Періодизація української літератури. Нова українська література	69
<i>Іван Котляревський. Енеїда</i>	70
Засоби зв'язку в складнопідрядному реченні – сполучники і сполучні слова.	72
Драматичний твір	76
Драма. Розвиток драматичного конфлікту	76
<i>Іван Котляревський. Наталка Полтавка</i>	77
Види складнопідрядних речень	90
Основні види складнопідрядних речень: означальні речення	92
Літературний напрям	95
Сентиментальна повість	96
<i>Григорій Квітка-Основ'яненко. Маруся</i>	97
Основні види складнопідрядних речень: з'ясувальні речення	115
Романтична лірика	117
<i>Євген Гребінка. Човен.</i>	118
Антитеза як прийом композиції	119
<i>Віктор Забіла. Соловей</i>	120
<i>Микола Петренко. Дивлюсь я на небо</i>	121
Основні види складнопідрядних речень: обставинні речення місця і часу	122
Система тропів	125
<i>Левко Боровиковський. Бандурист.</i>	125
<i>Микола Костомаров. Явір, тополя й береза</i>	127
<i>Амвросій Метлинський. Старець</i>	128
Основні види складнопідрядних речень: обставинні речення способу дії, ступеня, порівняння	130
<i>Тарас Шевченко – біографія, короткий огляд творчості</i>	133
Основні види складнопідрядних речень: обставинні причини і мети	137
<i>Тарас Шевченко. У нашім раї на землі</i>	140
<i>Тарас Шевченко. Якби ви знали, паничі</i>	142
<i>Тарас Шевченко. Думи мої</i>	143
<i>Тарас Шевченко. Заповіт</i>	145
Основні види складнопідрядних речень: обставинні речення умові.	146
Романтична балада. Фольклорна основа твору	148
<i>Тарас Шевченко. Причинна</i>	149
<i>Тарас Шевченко. Тополя</i>	152
Основні види складнопідрядних речень: обставинні допустові та наслідкові речення	156
Реалістична поема. Складність і суперечність характеру	158
<i>Тарас Шевченко. Катерина</i>	159
<i>Тарас Шевченко. Наймичка</i>	165

Складнопідрядне речення з кількома підрядними	170
<i>Тарас Шевченко. Назар Стодоля</i>	173
Складнопідрядне речення з кількома підрядними	178
Всесвітнє значення творчості Т. Шевченка	180
<i>Перевір свої знання!</i>	182

IV

ЗУСТРІЧ З КОХАННЯМ

Твір-роздум на морально-етичну тему	183
Безсполучникове складне речення	188
Інтимна (любовна) лірика	190
<i>Василь Симоненко. Дотліває холод мій у ватрі</i>	191
<i>Василь Симоненко. Вона прийшла</i>	192
<i>Володимир Сосюра. Мені ти приснилась давно</i>	193
<i>Володимир Сосюра. Так ніхто не кохав</i>	193
Смислові відношення, засоби зв'язку між частинами безсполучникового складного речення	194
<i>Ліна Костенко. В дні, прожиті печально і просто</i>	198
<i>Микола Вінграновський. Ти – вся любов</i>	199
Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні	201
Пейзажна лірика	204
<i>Володимир Сосюра. Співають птицями діброви</i>	204
<i>Ганна Чубач. Пропахли села сіном і травою</i>	205
<i>Легенда про блакитний барвінок</i>	206
<i>Синій птах</i>	208
<i>Перевір свої знання!</i>	209

V

ДВА НАРОДИ НАД СИВИМ ДНІСТРОМ

Твір-роздум на суспільну тему	210
Складне речення з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку	213
Література рідного краю	216
<i>Костянтин Попович.</i>	
<i>Тарас Шевченко у вирі молдавської духовності</i>	216
Розділові знаки у складному реченні з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку	220
Художній переклад. Історичні зв'язки двох культур	222
<i>Міхай Емінеску. Стою на ґанку</i>	222
<i>Григорє Вієру. Рідна мова</i>	223
<i>Оксана Медведенко. Моя земля</i>	224
Узагальнення і систематизація вивченого за рік	226
<i>Довідкове бюро</i>	227

Дорогі дев'ятикласники і дев'ятикласниці!

Ви стали дорослішими і наближаєтеся до самостійного життя – і вже з теплою поблажливістю дивитиметеся на молодших учнів. Тож і підручник у вас тепер «дорослий». Перед вами новий інтегрований підручник – УКРАЇНСЬКА МОВА І ЛІТЕРАТУРА. Раді зустрітися з вами на сторінках цього підручника. Перед тим як розпочати роботу, уважно опрацюйте вступ, навчіться користуватися підручником, «розшифруйте» для себе символічні позначення, перегортайте сторінки, уважно розгляньте ілюстрації. Адже в ньому розглянуто основні поняття, якими ви будете послуговуватися під час навчання.

Продовжуємо мандрівку одним з найбільших розділів мовознавства – синтаксисом.

У восьмому класі ви ознайомилися зі словосполученням, головними та другорядними членами речення і простим реченням, а тепер дізнаєтеся багато нового про синтаксичні одиниці вищого рівня та різні види складних речень. Ми живемо у світі, в якому не обійтись без правил, норм і стандартів. І цей підручник написаний не довільно: він повною мірою відповідає предметному курикулуму «Українська мова і література» Республіки Молдова. Саме він формулює основні вимоги до обсягу знань, що ви маєте засвоїти. Представлені у підручнику літературні твори подано за історико-хронологічним принципом. Це означає, що явища української літератури розглядаються в історичній послідовності – від початків і до нашого часу.

Ваш підручник має п'ять розділів: *«Бринить-співає наша мова, чарує, тішить і п'янить»*, *«Вибір професії – то вибір життєвого шляху»*, *«У світі прекрасного»*, *«Зустріч з коханням»*, *«Два народи над сивим Дністром»*.

Також у ньому є чотири рубрики: *«Розвивай мовлення!»*, *«Поглиблюй грамотність!»*, *«З теорії літератури»*, *«Читай вдумливо!»*, які допоможуть кожному з вас досягти відмінних результатів у вивченні української мови і літератури, зрозуміти всю красу і глибину рідного слова.

Обов'язкові для виконання завдання *«Поміркуй і дай відповідь!»*, *«Працюємо в парах!»*, *«Працюємо в групах!»*, *«Ти – творча особистість!»*, *«Твої літературні проекти»* та інші. Пам'ятайте, що терміни виконання завдань цих рубрик ви можете узгоджувати з учителем. «Довідкове бюро» допоможе пригадати визначення понять і категорій з теорії літератури. Матеріал підручника оздоблено ілюстраціями та петриківським розписом.

Вивчаймо українську мову і літературу, любимо її, плекаймо! Нехай єднає вона нас у рідній державі й у всьому світі! Успіхів вам!

Автори підручника

Умовні позначення:

Працюємо в парах!

Працюємо в групах!

І Бринить-співає наша мова, чарує, тішить і п'янить

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

*Благословенна та ясна година,
Коли буквар до рук бере дитина,
Коли читає «Кобзаря» юнак,
Коли Франка «огромнії сонети»
Підносять дух, коли говорить Гете,
Шекспір, Міцкевич, Лермонтов, Бальзак.*
Дмитро Павличко

ПОВТОРЕННЯ
ВИВЧЕНОГО У 8 КЛАСІ

Повторення вивченого у 8 класі

Українська мова у світі

1 Прочитай текст.

У світі існує більш ніж 6500 мов. Найбільш поширеною у світі є англійська. Це – мова міжнародного спілкування. Нею говорить 1,132 мільярда людей. Це державна мова в США, Великобританії, Австралії, Канаді. Китайською, яка посідає друге місце, говорять 1,117 мільярда осіб, але географія поширення обмежена Азією. Вона одна з найскладніших у світі – налічує більше 50 тисяч знаків в письмовій формі, а в усному мовленні значення слова змінюється в залежності від вимови. Мовою хінді володіє набагато менше носіїв «всього» 615 мільйонів. Кілька слів на хінді ви точно знаєте – наприклад, *гуру, йога* або *бунгало*.

Іспанська мова налічує 534 мільйони носіїв і є офіційною у 22 країнах на чотирьох континентах. Сьогодні вона вважається другою за популярністю серед досліджуваних іноземних після англійської, а, за прогнозами експертів, вже через три покоління іспанською може говорити 10% населення Землі!

(З енциклопедії)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Яка мова є найбільш поширеною у світі? Чому?
- 2 Як ти вважаєш, чому китайська мова є однією з найскладніших у світі?
- 3 Які мови вивчаєш ти? Яка з них є найскладнішою для тебе? Чому?
- 4 Визнач усно в першому і другому реченнях граматичні основи речень.
- 5 Знайди в останньому абзаці речення зі складеним дієслівним присудком.

Ти – творча особистість!

За допомогою географічної карти встановіть проживання носіїв зазначених у тексті та інших відомих вам мов.

1 Англійська

2 Іспанська

3 Французька

4 Німецька

5 Японська

6 Корейська

7 Ірландська

8 Шведська

Життєва ситуація

Скільки мов ти знаєш? На якому рівні? Як і коли ти можеш скористатися своїми знаннями? Поміркуй й обговори ці питання у класі. Можеш скористатися запропонованими шаблонами.

Я знаю ... мов, а саме:

Вільно володію ... мовою/мовами.

Дещо важче мені дається ... мова.

Я планую вивчити ... мову/мови.

Знання мов мені потрібне для того, щоб

2 Прочитай текст. Про яку цікаву гіпотезу походження мов у ньому йдеться?

Людство говорить однією мовою?

Неймовірну новину оприлюднила група вчених із США, Аргентини, Німеччини, Нідерландів і Швейцарії. Їхнє відкриття підтверджує, що мови з'явилися не раптово, а поступово з однієї прамови. За експертними підрахунками, однією мовою люди говорили близько 100 тисяч років тому.

Отже, ті самі закономірності виявлено в багатьох мовах світу. Під час наукового експерименту було проаналізовано від 40 до 100 базових слів у 3 700 мовах світу – 62 % від загальної кількості. З'ясувалося, що в кожній мові в базових словах застосовують одні й ті самі звуки. При цьому місце проживання і походження мовців не мали жодного значення. Інших причин, з яких для базових слів різні народи обрали однакові звуки, установити поки не вдалося. Ця тема стане основною для майбутніх досліджень.

(З довідника)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач стиль тексту.
- 2 Знайди односкладні речення.

3 Прочитай текст. Визнач його тему та основну думку.

Серед тисяч мов, які існують у світі, для кожного народу, кожної нації найближчою та найдорожчою є його рідна мова. Поняття рідної мови невіддільне від думки про рідний край, батьківську хату, материнське тепло. Рідна мова є одним із важливих засобів формування патріотичних почуттів, гордості за свій народ; вона є виявом його національної культури.

Мова єднає між собою різні покоління людей, вона передається як заповіт, як найдорожча спадщина. Піклування про рідну мову, любов і повага до неї мають перебувати в центрі уваги кожної нації.

(З посібника)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Що ти розумієш під поняттям «рідна мова»? Яка мова є рідною для тебе?
- 2 Розкажи про значення державної мови у Республіці Молдова.
- 3 Подумай, представники яких національностей проживають у Республіці Молдова? Які мови є рідними для них?

Це цікаво!

Загальна кількість тих, хто говорить румунською у світі, – близько 25 мільйонів осіб, а загальне населення країн, де румунська мова є офіційною, становить близько 28 мільйонів осіб.

Українською мовою розмовляє понад сорок мільйонів людей. Вона об'єднує українців, які живуть в Україні та поза її межами. За підрахунками науковців, українська та румунська мови за кількістю людей, які ними послуговуються, посідають вісімнадцяте і шістдесяті місця у світі.

4 Прочитай і спиши текст. Устав пропущені букви. Усно поясни свій вибір.

Історія – це не тільки м..нуле. Історія ж..ве в мові. С..ме слово донос..ть нам з гл..бини віків пристрасті, радощі й сподіванки наших предків. Мова – це душа народу. Від сповиточка дитина чує від мат..рі рідну мову. За ненею **промовляє** перші ніжні слова малятку. Вони наповнені почут..ям, мов квітка н..ктаром. У свідомість д..тини разом з **мат..ринським** молоком входять звичай її оточення. Дитина росте, чує першу казку, першу пісню, сама лепече ту казку й пісню і ро..водить свій квітник слів, що чим далі – тим більш ро..ростається і все пишніше буває. Через оповідан..я близьких довіду..ться вона про подв..ги народних г..роїв м..нулого.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Познач граматичні основи в перших чотирьох реченнях.
- 2 Зроби звуковий запис виділених курсивом слів.

- 5 Користуючись довідкою, віднови прислів'я. Запиши їх.

1. Для кожного його мова... 2. Хто мови своєї цурається, ... 3. ... своєму слову.
4. ..., а людину по мові. 5. Рідна мова – не полова, ... 6. Від теплого слова і ...
7. Мовивши слово, ... 8. Слово старше, ... 9. Красне слово – ... 10. Слово до слова – ...

Довідка:

птицю пізнати по пір'ю; будь господарем; її за вітром не розвієш; ніж гроші; треба бути йому паном; зложиться мова; хай сам себе стидається; золотий ключ; найкраща і найсолодша; лід розмерзається.

- Розкрий зміст поданих прислів'їв (усно, за вибором).

- 6 Прочитай текст.

Усе своє ношу з собою

Автором цього вислову є давньогрецький мудрець на ім'я Біант. Коли перси захопили багато грецьких міст на узбережжі Малої Азії, Біанту теж довелося залишати рідну домівку. Його запитали, чому він не взяв із собою нічого з речей. На це Біант відповів: «Усе своє ношу із собою», – маючи на увазі, що духовні цінності завжди важливіші за матеріальні. Відтоді й живе цей вислів.

(З довідника)

- Поясни, як ти розумієш цей вислів. Склади поширене речення.

- 7 Розглянь схему-ілюстрацію «10 фактів про українську мову». Розкажи, про що ти дізнався/дізналася вперше? Які факти тебе найбільше вразили? Які ще факти ти міг би/могла би навести?

10 фактів про українську мову

 ПЕРША ЗГАДКА УКРАЇНСЬКИХ СЛІВ 448 р. візантійський історик Пріск Панійський у таборі гунського володаря Аттилі на території сучасної України записав слова «мед» і «страва».	Близько 256 тис. слів має сучасна українська мова.	Ф Найрідше вживана літера. П Найбільша кількість слів починається на літеру «П».
Найбільше спільної лексики з українською мають такі мови:	84% – білоруська 70% – польська	68% – сербська 62% – російська
Зменшувальну форму в українській мові має навіть слово «вороги» – ВОРОЖЕНЬКИ .	Мова багата на синоніми. Слово «горизонт» має 12 синонімів.	 Назви всіх дитинчат тварин є іменниками середнього роду.
До середини XIX ст. українську мову найчастіше називали «руською мовою».	НАТАЛЮ! В українській мові, на відміну від решти східнослов'янських мов, іменник має 7 відмінків, один з яких – кличний	

Ти – творча особистість!

Уявіть, що вас запросили до участі в популярній телепередачі. Трансляція відбуватиметься в прямому ефірі. Складіть і розіграйте діалог (інтерв'ю) на одну з тем:

- 1 Вікіпедія – унікальний інтернет-проект, що твориться 250 мовами світу.
- 2 Іноземні мови в житті сучасної молоді.
- 3 Рідна мова – оберіг у житті.

Це цікаво!

Наш підручник оздоблений ПЕТРИКІВСЬКИМ РОЗПИСОМ.

Петриківський розпис, або «петриківка», – українське декоративно-орнаментальне народне малярство, яке зародилося на Дніпровщині, в селищі Петриківка, звідки й походить назва цього виду мистецтва.

Окремі речі з візерунками в спосіб петриківського розпису збереглися ще з XVIII століття. Однак у сучасному розумінні цей напрямок утворився наприкінці XIX століття – на початку XX століття. Походження петриківського розпису пов'язують з козацтвом.

Петриківський розпис – не лише народне мистецтво, що зберігає звичаї оздоблення українського житла, але й сучасний живопис, який розвивається та набуває нових рис.

Характерною особливістю петриківського розпису є переважання рослинних візерунків (здебільшого квіткових) і створення передовсім фантастичних, небувалих у природі форм квітів, а також птахів, тварин та людей.

Техніка виконання розпису

Техніка малювання «від себе» є однією з визначальних рис петриківського розпису, що відрізняє його від інших технік декоративного малярства. Виконуючи петриківський розпис, пензлик тримають трьома пальцями перпендикулярно до поверхні, що розписується. Це забезпечує вільний мазок від себе, від тонкої лінії до стовщення, тобто, починаючи з кінчика пензлика і закінчуючи натиском на його основі.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Що таке петриківський розпис?
- 2 У чому особливість техніки виконання петриківських розписів?

Ти – творча особистість!

- 1 Знайди у мережі Інтернет малюнки з петриківським розписом.
- 2 Підготуй презентацію про петриківський розпис.

Цікаво!

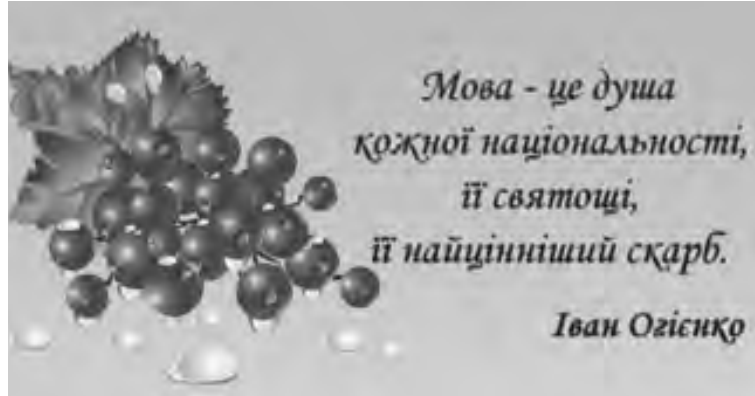
Петриківка зародилася на вибіленій стіні селянської хати-мазанки. Господині прикрашали сакральними орнаментами піч та бігунцями оздоблювали вікна і двері.

Унікальний інструмент в петриківці – «кошачка». Це пензлик, зроблений власноруч з пучка котячої шерсті і примотаний до палички. Шерсть для пензлика береться з-під лапки котика (відстригається невеликий пучечок). Котячий пензлик дає унікальний візерунок, який іншими пензликами ніяк не зробиш.

Культура мовлення. Розвиток української мови

1 Прочитай текст. Поясни його основну думку.

Для сотен.. тисяч громадян Республіки Молдова рідною мовою є українська. Нею з дитинства спілкують..ся вдома і на роботі на відпочинку і на перервах у школі. Її чути на вулицях у транспорті в магазинах... Якщо звернутися (по)українс..ки до (не)зна..омих, то велика вірогідніст.. почути відповідь українс..кою. Тут, на території невеликої країни, протягом століть відбувається історико-культурний феномен: ми стаємо свідками взаємозбагачення мовної і культурної спадщини українців та представників інших етносів. Це унікальне явище особливо виразно проявляється на півночі Молдови, де в багатьох населених пунктах українці становлять від 50 до 90 % мешканців.

Справжніми осередками гармонійного поєднання рідної, української, і державної мов стали школи з вивченням української мови і літератури, а також історії, культури і традицій українського народу. Сучасні шкільні курикулуми з українознавчого циклу спрямовано на збереження української мови і культури у Республіці Молдова та прагнення до міжкультурного діалогу.

(За Д. Ігнатенко)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1** Визнач стиль мовлення прочитаного тексту. Добери до нього заголовок.
- 2** Спиши перший абзац тексту. Встав пропущені літери, розділові знаки та розкрий дужки.
- 3** Зроби синтаксичний розбір речень з однорідними членами.
- 4** Перекажи текст, доповнюючи його власними думками і прикладами про роль української мови у молдовському суспільстві.
- 5** Прочитай висловлювання І. Огієнка про мову. Чи погоджуєшся ти з ним? Вислови своє ставлення.

2 Ознайомся з інформацією про функції мови. Прочитай текст. Опрацюй запропоновані матеріали і розкажи про основні функції мови.

- Склади висловлювання у науковому стилі.

Функції мови і мовлення	
спілкування	комунікативна
мислення	інформативна
акумулятивна	номінативна
пізнавальна	експресивна
мислетворча	естетична
Реалізується в мовленні у процесі спілкування	

Жодне суспільство, на якому б рівні розвитку воно не перебувало, не може існувати без мови. Це стосується всіх народів, усіх шарів і прошарків суспільства й кожної людини окремо.

Сучасна українська мова є однією з найбагатших і найрозвиненіших мов світу. Вона виконує ряд функцій. Найбільш важливими серед них, як вважають мовознавці, є комунікативна, мислетворча, пізнавальна, номінативна, експресивна, ідентифікаційна, естетична, культурносна, виховна.

Комунікативна функція – найважливіша: мова виникла за потреб спілкування, і вся її організація підпорядкована цим потребам.

Мислетворча – функція оформлення думки, найтісніше пов'язана з комунікативною.

Пізнавальна (когнітивна) – завдяки їй відбувається збереження, перероблення та використання мовної інформації.

Номінативна (називна) функція – завдяки їй усі предмети, явища, якості, властивості, процеси тощо одержують назву, під якою існують у житті і свідомості мовців.

Експресивна (виражальна) функція: мова є універсальним засобом вираження внутрішнього світу. Вона дає змогу перетворити внутрішнє, суб'єктивне на зовнішнє, об'єктивне, доступне для сприйняття.

Ідентифікаційна функція: мова слугує засобом ототожнення мовців у межах певної спільноти, маючи вияв у часовому та просторовому вимірах.

Естетична функція: мова є матеріалом створення культурних цінностей, а також образотворення в художньому тексті, фіксує естетичні смаки та уподобання її носіїв.

Культурносна (акумулятивна) – передбачає нагромадження в мові досвіду поколінь: усе пізнане людиною закріплюється і зберігається у слові.

Виховна функція: мова слугує засобом виховання людини. Ця функція близька до естетичної.

Отже, усі ці функції взаємодіють між собою, тому брак чи неповнота використання однієї з них впливає на мову загалом.

3

Прочитай і спиши речення. З'ясуй, які функції мови закладено у зміст кожного речення. Після кожного речення в дужках напиши визначені функції.

1. Ясність – головне достоїнство мови. (*Аристотель*) 2. Слово, що йде від серця, завжди проникає в серце. (*Нізамі*) 3. Мова – далеко не тільки «засіб спілкування», тобто передачі «вже готових думок»... Куди серйозніша її місія – бути способом народження тих думок: коли «нема мови», людині просто-напросто «нема чим думати». (*О. Забужко*) 4. Мова й література – це пам'ять народу, його генетичний безсмертний код, це колективна совість суспільства, увічнена в слові. (*Ю. Шевельов*) 5. Є слова, що білі-білі, як конвалії квітки, лагідні, як усміх ранку, ніжносяйні, як зірки. (*О. Олесь*) 6. Земля до нас прикипіла, металева, комп'ютерна, загадкова, та більшого дива, ніж слово, на світі нема і нема. (*І. Драч*) 7. Хто нікчемну душу має, то така ж у нього мова. (*Леся Українка*)

Ти – творча особистість!

- 1 Поміркуй, чи погоджуєшся ти з Іваном Драчем (див. речення 6), чи готовий/готова посперечатися з ним? Висловись, будь ласка, письмово (5-7 речень).
- 2 Добери цікавий матеріал про функції української мови. Підготуй повідомлення для однокласників та однокласниць.
- 3 Наведи висловлювання визначних румунських діячів про мову (4-5 висловлювань). Користуючись словником, переклади їх українською мовою.

4

Прочитай прислів'я. З'ясуй, яка тема об'єднує кожну групу прислів'їв і приказок.

I. Слова треба зважувати, а не рахувати. Домовлятися треба словами, а не кулаками. До нього говорити, як до стовпа (об стіну горохом). Йому що не говори, як до гори. Розуміє з півслова. Без мови не підійдеш і до корови. (*Народна творчість*)

II. Від теплого слова і лід розмерзає. Слово може врятувати людину, а може і вбити. Гостре словечко коле сердечко. Словом більше болю завдають, як коли шкуру деруть. Не бий дубцем, а карай слівцем! Уміє зуби заговорити. (*Народна творчість*)

III. Як не знаєш, прочитаєш. Де розумом не дійду, то в книжці знайду. Людина без книги – риба без води. Розумній голові досить два слова. **Хто багато питає, той багато знає.** Якби ми знали, то б вас не питали. Хто мудро мовчить, гарно говорить. (*Народна творчість*)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Усно продовж думку, висловлену у виділеному прислів'ї.
- 2 Випиши з прислів'їв 5 словосполучень. Визнач їх тип за способом вираження головного слова. Укажи вид підрядного зв'язку.
- 3 Продовж письмово вислови.
 1. Для мене рідна мова – це ...
 2. Для мене українська мова – це ...
 3. Значення мови для народу полягає в ...
 4. Кожен громадянин/кожна громадянка Республіки Молдова повинен/повинна розуміти, що мова – це ...
 5. Мову береже й творить не тільки закон, а й ...

5

Прочитай речення. Випиши слова, які є означеннями до слова **мова**. Як вони характеризують українську мову?

1. Я знаю: мова мамина – свята. (*М. Адаменко*) 2. Рідна мова материнська, ти душа мого народу! (*Д. Кононенко*) 3. Відчуваю і усвідомлюю, яка це красива і м'яка мова! (*І. Репін*) 4. **Одна вона у нас така – уся співуча і дзвінка.** (*Т. Шевченко*) 5. Буду я навчатись мови золотої. (*А. Малишко*)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Поясни, чому для кожної людини рідна мова є найдорожчою й найкрасивішою?
- 2 Зроби синтаксичний розбір виділеного речення.

Ти – творча особистість!

Створи рекламний слоган про необхідність вивчати і знати рідну мову.

6

Утвори словосполучення.

Рідний, слово; мова, материнський; урок, література; Україна, любити; навчатись, охоче; наполегливо, працювати.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 У кожному із складених словосполучень визнач головне і залежне слова.
- 2 Склади і запиши речення з утвореними словосполученнями.

7

Прочитай текст. Визнач його основну думку.

Українс..ка мова за своїми в..ражальними якостями лексичними арсеналами особливою муз..кальністю належить до найро..виненіших мов світу. Наша мова – як чарівна пісня, що вміщує в собі і палку любов до ві..чизни і ярий гнів до ворогів і вол..любні думи народні і ніжні запахи рідної землі. Слово наше пр..багате і пахуче ніби м'ята. Як в..селонька бл..скупа пер..ливна м..готюча по моїй країні милій мова дивная дзв..нить.

(*П. Тичина*)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Спиши, вставляючи пропущені букви та розділові знаки.
- 2 Зроби синтаксичний розбір перших двох речень. Визнач, чим вони ускладнені.
- 3 Знайди в тексті речення, ускладнені порівняльним зворотом. Накресли до них схеми.
- 4 Добери асоціації до слова «**мова**».
- 5 Визнач стиль тексту.

Роль художньої літератури в житті нації й людини важко переоцінити. Першим нашим книгам майже тисяча років.

Промовистим щодо ролі художньої літератури та її творців є вислів Остапа Вишні: «Тарас Шевченко! Досить було однієї людини, щоб урятувати цілу націю». Справді, прихід у літературу Т. Шевченка змінив історію України: його слово пробуджувало національну свідомість і гартувало людську гідність у мільйонів українців – від простих селян, багато з яких знали його вірші напам'ять, і, безумовно, до високоосвіченої інтелігенції.

Літературі як виду мистецтва властиві ідейність, образність та емоційність. Твори красного письменства мають «викликати в душі читача живі образи тих людей чи речей, які нам малює поет, і ними будити ті самі чуття, які проймали душу самого поета у хвили, коли творив ті образи». (І. Франко)

Пісня – душа моя, вона і серце звеселяє, і жалю завдає, і до помсти кличе... (Тарас Шевченко)

Український фольклор як художній літопис

Усна народна творчість набула в суспільстві широкої популярності, тому що відображала звичайну боротьбу українського народу, виражала його настрої та переживання. Література постала з усної народної творчості в глибоку давнину, у період становлення державності й розвитку писемності.

Одночасно з художньою літературою в XIV-XVIII ст. продовжує розвиватися фольклор. Він як форма передавання інформації з вуст в уста навіть із появою книгодрукування не втратив своєї значущості. Крім того, фольклорні твори легше було запам'ятати слово в слово, ніж прозові твори.

Фольклорні твори в той час були віддзеркаленням української історії.

Поряд із переказами й легендами з'являються нові жанри – історичні пісні.

Історична пісня (рум. *cântec istoric*, рос. *историческая песня*) – це ліро-епічний твір, у якому відтворено історичні події чи конкретні історичні постаті та висловлено ставлення народу до них.

Герої історичних пісень та дум – це переважно ватажки козацького війська чи прості запорожці. Вони втілювали типові риси людей своєї епохи – любов до рідної землі, самовідданість у боротьбі, вірність присязі, вірі й своєму народу, зневага до смерті й ворогів. Мета їхньої боротьби – воля та щастя народу.

Історичні пісні поділяють на три тематичні групи:

- пісні про боротьбу українського народу проти турецько-татарських загарбників (XIV-XVI ст.);
- пісні про Визвольну війну 1648-1654 рр. під проводом Б. Хмельницького;
- пісні про стихійні селянські повстання та їхніх героїв (XVII-XX ст.).

Оскільки в центрі твору – епізод боротьби проти поневолювачів, історичні пісні часто притаманна гіперболізація подій чи рис характеру героїв. З поетичних засобів їй властиве використання постійних епітетів та образів-символів. Часто автори вдаються до прийому паралелізму, зіставляючи явища природи із суспільно-політичним життям.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач, що спільне, а в чому відмінності між історичною та козацькою піснями?
- 2 Поясни, чому українську пісню називають «душею народу»?
- 3 Поміркуй, чому історичні пісні мають велике значення, хоч вони не відтворюють факти документально?

Збагачай власне мовлення!

Тютюнопаління – вдихання диму тліючого висушеного листа тютюну – шкідливе. Найважливішим компонентом тютюнового диму є нікотин. Тривале і часте паління тютюну завдає значної шкоди здоров'ю курців, а також людей і тварин навколо.

Твої літературні проєкти

За допомогою мережі Інтернет підготуй презентацію «Українське козацтво».

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Історичні пісні

Ой там, на горі, та й женці жнуть

Ой на горі да женці жнуть,
А попід горою,
Попід зеленою
Козаки йдуть.
А попереду Дорошенко
Веде своє військо,
Веде запорізьке
Хорошенько!
Посередині пан хорунжий,
Під ним кониченько,
Під ним вороненький
Сильне-дужий!
А позаду Сагайдачний,
Що проміняв жінку

На тютюн да люльку,
Необачний!
«Гей, вернися, Сагайдачний,
Візьми свою жінку,
Оддай мою люльку,
Необачний!»
«Мені з жінкою не возиться;
А тютюн да люлька
Козаку в дорозі
Знадобиться!
Гей, хто в лісі, озовися!
Да викрешем огню,
Да потягнем люльки,
Не журися!»

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Про кого згадується у пісні? Чи відомі тобі прізвища? Якщо ні, то знайди в мережі Інтернет прізвища, які згадані у пісні, і розкажи про них.
- 2 Зачитай речення із звертанням. Поясни розділові знаки.

Чи не той то хміль

(Пісня про Богдана Хмельницького)

Чи не той то хміль,
Що коло тичин в'ється?
Ой, той то Хмельницький,
Що з ляхами б'ється.
Чи не той то хміль,
Що по пиві грає?..
Ой, той то Хмельницький,
Що ляхів рубає.
Чи не той то хміль,
Що у пиві кисне?
Ой, той то Хмельницький,
Що ляшеньків тисне.
Гей, поїхав Хмельницький
К Золотому Броду, –
Гей, не один лях лежить
Головою в воду.
«Не пий, Хмельницький, дуже
Золотої Води, –
Їде ляхів сорок тисяч
Хорошої вроди».
«А я ляхів не боюся,
Гадки не маю –
За собою великую
Потугу я знаю,
Іще й орду татарськую
За собою веду, –
А все того, вражі ляхи.
На вашу біду».

Ой, втікали вражі ляхи –
Погубили шуби...
Гей, не один лях лежить
Вищиривши зуби!
Становили собі ляхи
Дубовії хати, –
Ой, прийдеться вже ляшенькам
В Польщу утікати.
Утікали вражі ляхи,
Деякі повки, –
Їли ляхів собаки
І сірії вовки.
Гей, там поле,
А на полі цвіти –
Не по однім ляшку
Заплакали діти.
Ген, там річка,
Через річку глиця –
Не по однім ляшку
Зосталась вдовиця...

Богдан Хмельницький – знаменитий гетьман України, засновник козацької держави – Війська Запорозького

Збагацуй власне мовлення!

Хміль – однорічна або багаторічна витка рослина, яку використовують у пивоварінні

Тичина – довга палиця, жердина для підтримування витких рослин, підпирання гілок плодових дерев

Золотий Брід, Золотá Водá – поетичні назви урочища Жовті Води

Гліця – листя деяких дерев у вигляді голок, шпильок; хвоя

Повк – тут: полк

Ляхи – назва слов'янського племені, згадувана в «Повісті врем'яних літ», пізніше українська традиційна назва поляків. В епоху середньовіччя слово вживалося в зневажливому значенні. Це застаріла назва і у наш час вживання її недопустиме.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Поясни, який настрій пісні? Чим він викликаний? Назви художні засоби, які допомагають розкрити ідейний задум твору.
- 2 Розкажи, яким у пісні зображено образ Б. Хмельницького. Відповідь дай простими реченнями.
- 3 Зроби висновок, чим відрізняється народна пісня від авторського тексту? Аргументуй, використовуючи однорідні члени речення, вставні слова.
- 4 На каналі YouTube в Інтернеті прослухай пісню «Чи не той то хміль» у різному виконанні. Який варіант тобі сподобався більше? Поясни чому. Вислови свої враження про пісню.

Історична довідка

В основу пісні «Чи не той то хміль...» покладено розповідь про одну з найвизначніших подій національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, а саме про першу збройну перемогу козаків над поляками під Жовтими Водами 16 травня 1648 року, коли козаки за підтримки татар ущент розгромили польсько-шляхетське військо.

Ти – творча особистість!

Порівняй свої враження про Богдана Хмельницького, викликані народною піснею, з репродукцією картини Вільгельма Гондіуса. Наскільки точно, на твою думку, художнику вдалося передати характер гетьмана?

Богдан Хмельницький.
Гравюра Вільгельма Гондіуса 1651 року

Текст, його основні ознаки. Текст як одиниця мовлення й продукт мовленнєвої діяльності

- 1 Послухай, а потім самостійно прочитай поезію З. Кучерявої «До української мови».

До української мови

Трембітна мово. Музико. Калино.
І споконвічна й назавжди моя.
До тебе завше я душею лину.
Марія... мрія... Мамине ім'я.

Ти вишивала рушники на долю,
червоний хрестик, чорний – як життя,
надії, згадки, радощі і болі
в піснях лягали на твоє шиття.

Зорею, казкою ти снила тихо,
коли в колиску клала немовля,
вела за ручку, берегла від лиха
і вчила вперше слово вимовлять.

Ну де ще є така чарівна пісня,
серед яких на світі славних мов?
То серце від журби аж наче стисне,
а то навіть радість і любов.

І хліб пекла, замішаний на слові,
журба твоя в хлібині запеклась,
як за село виходила ти знову,
а суджений з походу не вертався.

О мово рідна! Золота колиско,
в яких світах би не бувала я, –
з тобою серцем і по-українськи
я вимовляю мамине ім'я.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Поміркуй, чи можна вважати цей твір поетичним звертанням до твоєї рідної мови? До мов інших народів? До звичаїв, обрядів, притаманним національним культурам?
- 2 Свої міркування запиши, підтвердивши їх рядками з вірша.

Ти – творча особистість!

Склади текст-роздум (7-10 речень) на тему «Роль рідної мови у формуванні української нації».

- 2 Прочитай. Пригадай, що таке текст?

1. Залізо іржа з'їдає, а заздрий від заздрощів помирає. Як будемо робити, то буде й родити. Хто в темряву дивиться, той до світла кривиться. (*Народна творчість*)

2. Щасливою ознакою вважають, якщо ластівка в'є гніздо в господі; зруйнувати його – великий гріх. Господарі спеціально прибивають під дахами планки і маленькі дощечки, щоб птахам зручніше було приладнувати свої гнізда. Гарною є прикмета, якщо ластівка влетить у гніздо. У народі кажуть, що навіть хижі птахи вважають ластівку священною птицею.

(За М. Сумцовим)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Який варіант є текстом?
- 2 Поясни свою відповідь. Скористайся поданою нижче інформацією.

В усному й писемному мовленні прості та складні речення є лише елементами для побудови більш складних мовних утворень, які мають назву **текст**. У мовленні не лише повідомляється про щось, але й розгортається, усвідомлюється певний зміст, тобто ствердження одного змістового центру розкриваються додатковими повідомленнями. Отже, **текст** (рум. *text*, рос. *текст*) – це висловлювання в усній чи письмовій формі, що характеризується змістовою і структурною завершеністю, орієнтацією автора на певного адресата.

Основні ознаки тексту

1. Цілісність – єдність змістової (теми, ідеї, змісту), комунікативної (мети, намірів спілкування) та структурно-граматичної цілісності (відповідність мовних засобів).
2. Зв'язність тексту: логічна (причиново-наслідкові відношення між елементами тексту); образна (наскрізна система образів); композиційна (розташування частин тексту відповідно до задуму автора); асоціативна (наявність головних тем, ключових слів); стилістична (відповідність мовних засобів стилю і жанру).
3. Членованість – властивість тексту розчленовуватися на окремі комунікативні одиниці.
4. Лінійність тексту організовує мовні одиниці у послідовність мовного викладу.
5. Інформаційність – передача інформації через зміст тексту.

- 3 Прочитай текст, визнач його тему, основну думку. Добери заголовок.

Вона – вся з гомону полів, лісів і морів отчої землі, мережана сходом і заходом сонця, гаптована сяйвом місяця і зірок, переткана барвінком і вишневим цвітом... Вона – з голосу тура, мисливських сурем, скрипу дерев'яного рала, стогону вола в борозні, рокоту комбайна – вся з колосся, осмаленого війнами і торкнутого «мирною» радіацією. Вона – з першого радісного щебету і тихих похоронних плачів, з потаємного шепоту і зітхань закоханих... Вона вся з тучі і грому, як з води і роси, – така українська мова. Ніжна і тендітна, а міцніша броньованої броні, бо єднає дух і тіло, бо в її основі – непорочність, цнота і чистота.

(Б. Харчук)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 З'ясуй, до якого типу та стилю мовлення належить текст. Доведи свою думку.
- 2 Поміркуй, **вона** – це хто? Чому автор тексту не називає її прямо?
- 3 Як ти розумієш вислів **з води і роси**? Чи можна його почути у мовленні українців Республіки Молдова? В якій мовленнєвій ситуації?
- 4 Знайди у тексті речення з однорідними членами, вираженими іменниками, прикметниками чи дієприкметниками.

- 4 Прочитай. Доведи, що подане висловлювання є текстом. Спиши, вставляючи, за потребою, пропущені букви.

Любов до Батьківщини неможлива без любові до рідного слова. Тільки той може осягти своїм сер..цем і розумом красу, велич і могутність Батьківщини, хто збагнув відтінки і пахощі рідного слова, хто дорожить ним, як чес..тю рідної мат..рі, як колискою, як добрим ім'ям своєї родини. Людина, яка не любить мови рідної матері, якій нічого не промовляє рідне слово – це людина без роду і плем..ні.

(В. Сухомлинський)

- Назви граматичну основу виділеного речення. Визнач типи підмета і присудка.

5 Прочитай. Доведи, що це висловлювання є текстом.

«Енергія слова – з енергії душі...»

Скульптор обирає глину, бронзу, мармур... Те, що йому здається найдоцільнішим. Живописець – полотно, картон, олійну фарбу, акварель... Письменник же має у своєму розпорядженні слово...

Ну що б, здавалося, слова...

Слова та голос – більш нічого, – здивовано-зачудовано запитує поет Тарас Шевченко. І тут же прозоро, ясно констатує:

А серце б'ється – ожива,
як їх почує!..

Сила впливу слова взагалі, краса й сила полум'яного Кобзарєвого слова зокрема – всеосяжні. Важко уявити українську літературу без Шевченкового слова, як важко уявити рідне небо без сонця. Вогонь поетової музи обпікає серце.

Живе слово... «Огонь в одежі слова...». Справді, сила слова безмежна. Особливо, коли воно живе, емоційно насажене, іскристе.

Якби в світі не було слова, то він не був би таким, яким він є. Невипадково понад дві тисячі років тому один східний мудрець сказав: «Від одного слова може померкнути сонце».

Мудре слово довговічніше за той камінь, на якому можна його вирізьбити. Слово – єдине, що живе вічно.

(І. Семенчук)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тему, ідею, тип тексту, стиль мовлення.
- 2 Поясни значення заголовка до тексту. Запропонуй свій заголовок.
- 3 Доповни текст власними міркуваннями.
- 4 Випиши з тексту односкладні речення. Визнач їх вид.

Твої літературні проекти

Пригадай, що ти знаєш про Тараса Шевченка та його роль у розвитку української мови й літератури?

Створи асоціативний куц до слова **Тарас**.

Добери ілюстрації до вивчених творів Т. Шевченка.

Українська дума

Унікальним явищем у світовій художній культурі є українська дума.

Дума – це ліро-епічний твір героїчного або соціально-побутового змісту.

Дума як жанр притаманний тільки українській національній культурі. Українські думи розповідають про минуле нашого народу. Боротьба козаків із завойовниками-турками, татарами, життя бранців у турецькій неволі, тяжкий їх побут на галерах, морські походи козаків, козацькі повстання – усі ці події були мотивами українських дум.

Дума – жанр ліро-епічний, отже, їй притаманне поєднання епічного й ліричного елементів. Епічність проявляється в наявності сюжету (зав'язка, розвиток дії, кульмінація та розв'язка), оповідному характері викладу. Але розповідь поєднано з ліричними відступами. Разом із тим у думі передано також переживання виконавця.

За змістом думи дуже подібні до історичних пісень, а за виконанням – до плачів, голосінь. Автори дум невідомі. Ними переважно були учасники подій – козацьких битв і походів. Кобзарі, лірники, бандуристи під супровід своїх інструментів речитативом виконували їх. Від села до села, від міста до міста розносили вони вісті про славу і подвиги героїв, їх мужність, героїзм і гарячу любов до України.

У відтворенні подвигів героїв у думах, як і в історичних піснях, реалізм поєднувався з романтичним ореолом. Щедро використовувалися у думах та історичних піснях народнопоетичні символи, порівняння, повтори та епітети.

Іван Іжакевич. Пісня кобзаря. Перебендя.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Розкажи, коли і в який період історії нашого народу виникли думи?
- 2 Який твір називають думою?
- 3 У чому особливості будови дум? На підтвердження своїх слів добери із народних дум приклади.
- 4 Визнач художні засоби, характерні для дум, і добери приклади.

Маруся Богуславка

Що на Чорному морі,
 На камені біленькому,
 Там стояла темниця кам'яная.
 Що у тій-то темниці пробувало сімсот козаків,
 Бідних невольників.
 То вони тридцять літ у неволі пробувають,
 Божого світу, сонця праведного у вічі собі не видають.
 То до їх дівка-бранка,
 Маруся, попівна Богуславка,
 Приходжає,
 Словами промовляє:
 «Гей, козаки,
 Ви, біднії невольники!
 Угадайте, що в нашій землі християнській за день тепера?»
 Що тоді бідні невольники зачували,
 Дівку-бранку,
 Марусю, попівну Богуславку,
 По річах познавали,
 Словами промовляли:
 «Гей, дівко-бранко,
 Марусю, попівно Богуславо!
 Почім ми можем знати,
 Що в нашій землі християнській за день тепера?
 Що тридцять літ у неволі пробуваєм,
 Божого світу, сонця праведного у вічі собі не видаєм,
 То ми не можемо знати,
 Що в нашій землі християнській за день тепера».
 Тоді дівка-бранка,
 Маруся, попівна Богуславка,
 Теє зачуває,
 До козаків словами промовляє:
 «Ой, козаки,
 Ви, біднії невольники!
 Що сьогодні у нашій землі християнській великодная субота,
 А завтра святий празник, роковий день великдень».
 То тоді ті козаки теє зачували,
 Білим лицем до сирої землі припадали,
 Дівку бранку,
 Марусю, попівну Богуславку,
 Кляли-проклинали:
 «Та бодай ти, дівко-бранко,
 Марусю, попівно Богуславо,
 Щастя й долі собі не мала,
 Як ти нам святий празник, роковий день
 великдень сказала!»

Пам'ятник Марусі
Богуславці в м. Богуслав

То тоді дівка-бранка,
 Маруся, попівна Богуславка,
 Теє зачувала.
 Словами промовляла:
 «Ой, козаки,
 Ви, біднії невольники!
 Та не лайте мене, не проклиняйте,

Бо як буде наш пан турецький до
мечеті від'їжджати,
То буде мені, дівці-бранці,
Марусі, попівні Богуславці,
На руки ключі віддавати;
То буду я до темниці приходжати,
Темницю відмикати,
Вас всіх, бідних невольників, на волю випу-
скати».
То на святий празник, роковий день велик-
день,
Став пан турецький до мечеті від'їжджати,
Став дівці-бранці,
Марусі, попівні Богуславці,
На руки ключі віддавати.
Тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Добре дбає, –
До темниці приходжає,
Темницю відмикає,
Всіх козаків,
Бідних невольників,
На волю випускає
І словами промовляє:
«Ой, козаки,

Ви, біднії невольники!
Кажу я вам, добре дбайте,
В городи християнські утікайте,
Тільки, прошу я вас, одного города Богуслава
не минайте,
Моєму батьку й матері знати давайте:
Та нехай мій батько добре дбає,
Грунтів, великих маєтків нехай не збуває,
Великих скарбів не збирає,
Та нехай мене, дівки-бранки,
Марусі, попівни Богуславки,
З неволі не викупає,
Бо вже я потурчилась, побусурменилась
Для роскоші турецької,
Для лакомства нещасного!»
Ой визволи, може, нас, всіх бідних неволь-
ників
З тяжкої неволі,
З віри бусурменської,
На ясні зорі,
На тихі води,
У край веселий,
У мир хрещений!
Вислухай, Боже, у просьбах щирих,
У нещасних молитвах
Нас, бідних невольників!

Збагачуй власне мовлення!

Бра́нка – полонянка

Попі́вна – дочка попа

Побусурме́nilась – прийняла іншу віру (тут: мусульманську)

Твої літературні проєкти

Засобами словесного малювання опиши Марусю Богуславку. Порівняй образ Марусі Богуславки в думі зі скульптурним зображенням. Вислови своє враження, чи вдалося скульптору відтворити душевну красу героїні.

Ти – творча особистість!

На каналі YouTube прослухай думу в різному виконанні. Який варіант тобі сподобався більше? Поясни чому. Вислови свої враження.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Прочитай зачин і закінчення думи. Про що в них ідеться? Як називають ці частини думи?
- 2 Перекажи стисло, як розгортається сюжет в основній частині думи.
- 3 Поясни, чому невільники проклинали Марусю, коли вона їм повідомила про Великоднє свято?
- 4 Поясни, чому Маруся Богуславка вирішила випустити невольників саме на Великодень? Яке символічне значення має цей епізод?
- 5 Наведи із тексту доказ того, що Маруся любить свою Батьківщину.
- 6 Прокоментуй слова головної героїні: «...я потурчилась, побусурменилась Для роскоші турецької, Для лакомства нещасного». Як до такого вибору Марусі ставиться народ? А яке твоє ставлення до неї?
- 7 Перепиши два останні речення. Виконай синтаксичний розбір одного з них.
- 8 Порівняй особливості історичних пісень і дум.

Питання для повторення

1. Назви причини виникнення історичних пісень і дум.
2. У який історичний період почали створювати історичні пісні та думи?
3. Дай визначення жанру «історична пісня».
4. Назви тематичні групи, на які поділяють історичні пісні.
5. Які твори називають думами?
6. Назви особливості думи як жанру.
7. Сформулюй ідею думи «Маруся Богуславка».

РОЗВИВАЙ МОВЛЕННЯ!

Будова тексту. Мікротема й абзац. Види й засоби міжфразового зв'язку

- 1 Прочитай речення. Чи можна з них скласти текст? Що для цього потрібно зробити?

1. Як відомо, мова постійно (хоч і дуже повільно) розвивається, у процесі розвитку змінюються її норми. 2. Мовна норма – регулятор правильності літературної мови та головна умова її стійкої стабільності. 3. Ні, незмінних норм не буває. 4. Чи значить це, що мовна норма постійна, незмінна? 5. Мова для культури – те саме, що центральна нервова система для людини. 6. Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання віків, мова – це ще й музика, мелодика, фарби, буття, сучасна, художня, інтелектуальна і мисленнєва діяльність народу. 7. Мова вмирає, коли наступне покоління втрачає розуміння значення слів. 8. Мова – це історія народу, його душа, це вершина його еволюції. 9. Мова – важлива ознака національної ідентичності, культури й історії народу. 10. Бо, як писала Ліна Костенко: «Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову».

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Склади текст із запропонованих речень.
- 2 Визнач тему й основну думку тексту, добери до нього заголовок.
- 3 Зроби висновок: «Текст – це ...».

Текст характеризується композиційно-тематичним членуванням. У ньому виділяють **зачин** (початок думки, теми), який зосереджено найчастіше в першому реченні, що може навіть виділятися в окремий абзац, **основну частину** (розвиток, виклад теми) і **кінцівку**, у якій міститься підсумок теми з погляду змісту і синтаксичної структури.

Текст поділяється на **абзаци**. Кожен із них додає щось нове, і в ньому теж можна визначити свою тему, яка називається мікротемою. Тому текст має тему, а його абзаци – мікротемати. Скільки в тексті абзацив, стільки й **мікротем**. У кожній мікротемі є тематичне речення, в якому й виражена мікротема. Кожен абзац пишуть із нового рядка.

Тема тексту розкривається за допомогою мікротем. Мікротема – це частина загальної теми. Абзац – це частина тексту, об'єднана однією мікротемою.

Структурна організація тексту залежить від типу мовлення (розповідь, опис, роздум).

2 Прочитай текст.

Рідна мова – мова, з якою людина входить у світ, прилучається до загальнолюдських цінностей у їх національній своєрідності. Людина стає свідомою, оволодіваючи мовою своїх батьків. Тому в художній літературі – поезії і прозі – всіх народів поняття рідної мови виступає поряд з поняттям рідного краю, батьківської хати, материнського тепла, вітчизни, тобто рідна мова сприймається не просто як засіб комунікації, не тільки як знаряддя формування думок, а значно інтимніше – як одне з головних джерел патріотичних почуттів.

Письменники поетизують рідну мову так само, як і рідний край, його пейзажі, як свій народ. Рідна мова єднає, консолідує народ у часі і просторі. Тому-то духовні проводирі нації постійно звертаються до своєї мови як до основи народності, найбільшого духовного багатства, джерела повноцінного розвитку. У зверненні до носіїв української мови М. Рильський писав: «Мова – втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова. Любімо її, вивчаймо її, розвиваймо її! Борімося за красу мови, за правильність мови, за приступність мови, за багатство мови».

Емоційна небайдужість до рідної, материнської мови посилюється тим, що від першого сказаного дитиною слова до її повного занурення в океан слів триває постійна творча робота думки, тоді як оволодіння іншими, нерідними, мовами – це вже не стільки пізнання, скільки перекодування пізнаного, супроводжуване активною роботою пам'яті.

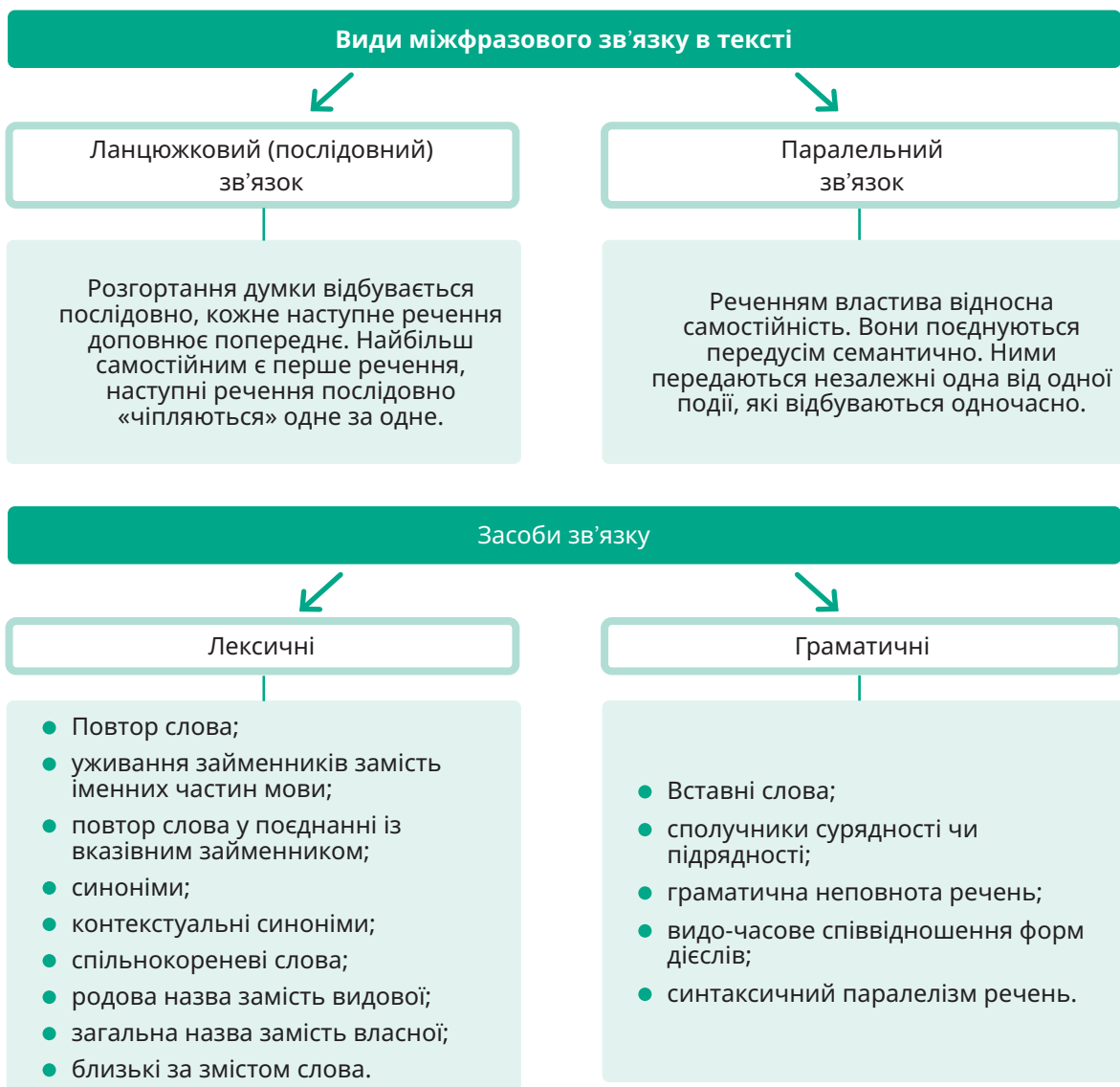
Психологічна наука довела, що за характером сприйняття люди поділяються на тих, хто віддає перевагу образам, і тих, хто більше схильний до оперування абстрактними поняттями. Опора на рідну мову сприяє закріпленості кожної з цих схильностей за конкретною людиною. Людина, народ у цілому, творячи свою духовну культуру, самовиражаються головним чином у мові (словесний фольклор, словесна творчість). Тому кожне суспільство дбає про свою рідну мову не тільки як про засіб взаємної інформації і нагромадження знань, а й як про знаряддя створення художніх цінностей.

(За В. Русанівським)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тему та основну думку тексту. Добери заголовок.
- 2 Поділи текст на абзаци. Визнач та запиши мікротеми.
- 3 Спиши вислів М. Рильського про мову. Визнач граматичну основу речень.
- 4 Зроби синтаксичний розбір речення з однорідними членами.

- 3 Розглянь таблиці, визнач, які існують види та засоби міжфразового зв'язку.

- 4 Прочитай текст.

Українська народна пісенність дорогоцінне надбання поетичного генія трудового народу нев'яуча окраса його духовної культури здається усю мудрість обдарування усю красу і благородство душі усю ніжність і ласку увесь високий і гордий політ думки та натхнення вклали протягом століть у свої пісні легіони безіменних народ-

них співаків і поетів тому сповнені юної зваби безсмертно ширяють пісні над українськими просторами легко залітаючи на крилах мелодії за межі рідного краю народні пісні володіють чудовою здатністю полонити людські серця підносити настрій окрилювати бажання надихати у праці розраджувати в горі тамувати душевні болі множити сили у боротьбі до пісні звертаються колективно й поодиночі в будень і свято старі й молоді звертаються при найрізноманітніших життєвих нагодах і душевних зворушеннях у ній повсякчас можна почути рідний серцю голос батьківщини уловити відлуння своїх інтимних почуттів та затаєних дум золотий промінь надії слово мудрої поради і тихої маминої ласки супроводжуючи народне життя у щоденному побуті й на історичних шляхах пісня обіймала весь багатогранний світ людини.

(О. Дей)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 З'ясуй тип тексту. Добери заголовок, який би відповідав темі тексту.
- 2 Перепиши, визначаючи межі речень і розставляючи розділові знаки.
- 3 Поміркуй, чи треба поданий текст ділити на абзаци? Поясни.
- 4 Поділи висловлювання на мікротеми.
- 5 Зроби синтаксичний розбір першого речення.

Ти – творча особистість!

- 1 Чи поділяєш ти думку про те, що народна пісня має велике значення для старшого покоління, але не для молоді? Аргументуй свою позицію.
- 2 Доповни текст, дописавши один абзац як завершальну частину висловлювання.

5 Прочитай. Визнач межі речень.

Старі люди розказують що колись у повітрі колихалось щось таке ніби шар-м'яч хтось його штовхнув і він розірвався полетіли куски цього шару в різні сторони й утворилися земля сонце місяць зорі з одного куска утворилася земля що ми на ній живемо завдяки китові затрималася наша земля а то була б полетіла в безодню цьому китові довго лежать обрида і починає ковиллять хвостом а земля починає ворухитись.

(Народна творчість)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тему й основну думку тексту. Добери заголовок.
- 2 Укажи, до якого жанру належить цей текст?
- 3 Спиши текст, розставляючи розділові знаки.
- 4 Досліди мовні засоби, властиві висловлюванню (лексичний повтор, близькі за значенням слова, займенники, контекстуальні синоніми, видо-часове співвідношення присудків, порядок слів тощо).
- 5 Знайти складні речення. Яку стилістичну роль вони відіграють у тексті?

Перевір свої знання!

I Прочитай текст.

Рідна батьківська хато! Ти впливаєш із туманної далечі минулих літ і стоїш переді мною білим видом, немов хмарина серед буйного цвітіння вишень. Яким теплом і лагідним родинним затишком, якою добротою та материнською ласкою віє від тебе, рідна хато!

Перші спогади про хату – немов рожевий досвіток дитинства. Біля стелі у тебе над головою, під дубовим тесаним сволоком засохлі польові квіти. До сволока на гачку прикріплена мотузочками вербова колиска. Мати наспівує колискову пісню про котика-воркотика.

З батьківської хати розпочиналося пізнання світу. Білі стіни, біла стеля – неначе виткані з маминого полотна. Сонячне сніп'я лилося через вікна, і від того на стінах вигравали розгаптовані квітами рушники, розпростерли крила, немов півники, кували голубі зозулі, воркували сизі горлиці. Червоні кетяги калини аж горіли в дозрілій пишноті. Золотисті китички хмелю звисали з рушників до самого столу і пахли хлібом. А може, то йшов дух від паляниць, які спекла мама на капустяному листі й поклала на стіл, накривши білою скатертиною.

Усім найкращим, що є в моїй душі, завдячую тобі. Ти навчила мене змалку поважати старих, шанувати батька й матір, бути терплячим, чесним і роботящим.

Будь благословенна, хато моя!

(І. Цюпа)

Олег Шупляк. Берегиня

II Виконай завдання.

1. Визнач тип тексту і стиль мовлення. Добери заголовок.
2. Визнач мікротеми і склади план тексту.
3. Добери синоніми до слів **родинний**, **ласка**. Уведи їх у речення з однорідними членами.
4. Встав у речення пропущені букви, розкрий дужки.

Чари українс..кої пісні... Хто з людей старшого чи середн..ого віку в силі забути неперевершену звабу вашу? Вони передавалися від поколі..ня до поколін..я, від матері до сина, дочки й онуки бережно, як (най)коштовніші родинні реліквії. М..нали роки, діти бат..ками ставали, та не знаючи ані старості, ані спочинку, ви дарували людям живодайні, (не)зрівнянні за силою й красою мелодії вічної любові до рідного краю, його мови, культури.

5. Продовж речення.

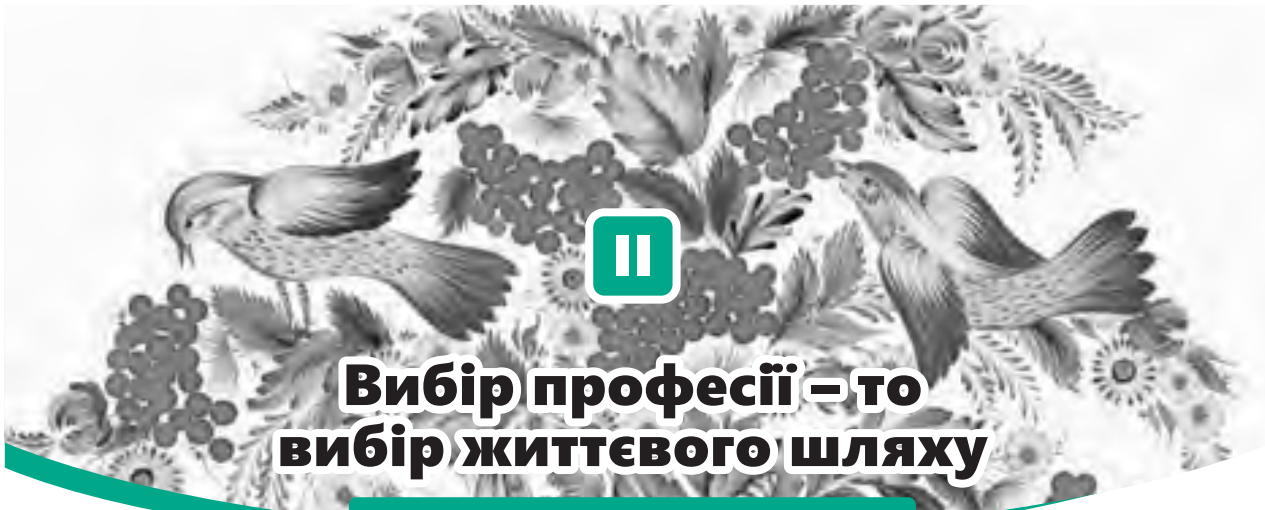
Моє місто/село могло б потрапити до списку Жителі його понад усе цінують...

До речі, існує традиція Однією з головних рис мого міста/села є...

Особливу увагу містяни (односельчани) приділяють

Кожен із жителів міг би сміливо сказати, що наше місто/село...

6. Напиши твір-роздум (7-10 речень) за темою «Найдорожчий скарб».

РОЗВИВАЙ МОВЛЕННЯ!

Текст-роздум на морально-етичну тему в публіцистичному стилі

*Від Соломона до Ньютона,
Від Робінзона до Шевченка,
І у кожного із нас був
Свій вибір в даний час.
Ірина Калина*

Мораль – система поглядів, уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей. Найважливішою функцією моралі є узгодження вчинків окремих осіб з інтересами інших людей, суспільства загалом. Характерною особливістю моралі є те, що вона ґрунтується не на примусі, а на силі переконання, громадської думки, виховання, традиції. Велику роль у моралі відіграє свідомість – як суспільна, так і індивідуальна.

Етика – філософська наука, об'єктом вивчення якої є мораль. Досліджує проблеми щодо того, як має поводитися людина (нормативна етика) та власне теоретичні поняття про походження і суть моралі. Формулює ідеали, моральні принципи та норми людської поведінки.

(Зі словника філософських термінів)

1 Прочитай текст. Чи поділяєш ти позицію автора?

Твоє майбутнє

Одним з найважливіших кроків у житті є вибір професії. Адже лише займаючись тим, що тебе цікавить, приносить радість, ти відчуватимеш життєву повноцінність. Тому не можна покладатися на випадковість, квалитися. Потрібно добре подумати як батькам, так і самим молодим людям.

Набагато частіше на вибір майбутнього фаху впливають батьки, їхня робота, уподобання. Та не завжди це можна вважати найкращим. *Свою майбутню спеціальність треба обирати самостійно, цілеспрямовано.*

Часто підлітків ваблять майбутні титули, блиск сцени або великі заробітки. Проте чи можуть подібні аргументи бути остаточними у виборі свого майбутнього? Віддаючи перевагу «грошовитим» професіям, треба пам'ятати, що висо-

кооплачувана робота буває складнішою й важчою фізично чи розумово, вимагає більшої відповідальності, багато часу тощо. До того ж гроші, високе становище самі по собі не завжди гарантують задоволення роботою.

Тим, хто обирає професію, варто задуматися, чи не оцінюють вони життєві перспективи подібним чином. І не зайве нагадати, що більшість наших громадян мають не престижні, а корисні, необхідні й цікаві професії.

(За І. Томаном)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Доведи, що прочитане висловлення є текстом. Насамперед згадай ознаки тексту.
- 2 Поміркуй, що виражає заголовок – тему чи основну думку тексту.
- 3 Добери заголовок, який виражав би основну думку тексту.
- 4 Поміркуй, яка мета цього висловлення.
- 5 Склади і запиши простий план тексту.
- 6 Спиши виділене речення, зроби його синтаксичний розбір.
- 7 Поспілкуйся з однокласниками, що треба враховувати, обираючи майбутню професію? Чи зробив/зробила ти вже свій вибір?

2 Прочитай текст-роздум на морально-етичну тему.

Вибір майбутньої професії – то вибір долі

У світі існує близько шести тисяч професій, і зорієнтуватися в такому розмаїтті дуже непросто. Звичайно ж, найкраще відразу ж знайти «свою» професію, щоб потім все життя не мучитися і не витратити час на заняття нелюбою справою. На жаль, сьогодні часто доводиться вибирати не те, що нам подобається, а те, що більш престижне і добре оплачується. Але як підійти до вибору професії так, щоб потім не шкодувати про свій вчинок все життя?

Я вважаю, що, перш за все, майбутня професія повинна бути цікава не вашим батькам і родичам, а особисто вам. Адже захоплююче заняття, яке дійсно подобається – це дуже важлива складова дорослого життя будь-якої людини. Однак при цьому слід враховувати і можливість отримувати гідну оплату своєї праці, адже найцікавіша робота не принесе людині задоволення, якщо вона при цьому не зможе гідно жити і забезпечувати свою сім'ю.

Крім того, при виборі справи до душі потрібно враховувати і проблему безробіття – професія має бути затребуваною в сучасному суспільстві. А головне – потрібно обов'язково прислухатися до думки тих, у кого великий життєвий досвід, і тільки потім приймати рішення, від якого залежить все майбутнє життя.

Отже, питання вибору професії дуже складне та важливе, але при виборі треба пам'ятати – це ваше життя і тільки ви можете обирати, як його прожити та ким в ньому бути, адже від вибору залежить ваше майбутнє.

Вибір професії – це прийняття рішення при великій кількості альтернативних варіантів та необхідності враховувати різноманітні фактори. Є такий вислів: «Щастя – це коли вранці хочеться йти на роботу, а після роботи – додому». Щоб не помилитися, вибір професії потрібно робити правильно. Усвідомлений вибір – це знання про власний образ «Я» і про світ професій. Крім цього, необхідні певні специфічні знання щодо основ вибору професії. Це особливо важливо за умов конкурентного середовища та потреб ринку праці.

(За джерелами Інтернету)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тему та основну думку тексту.
- 2 Склади простий план твору.
- 3 Вислови свою думку щодо проблеми, порушеної у творі.
- 4 Спиши перший абзац тексту, вставляючи пропущені літери і розділові знаки.
- 5 Зроби синтаксичний розбір першого речення. Визнач, чим воно ускладнене, з'ясуй спосіб вираження підмета.

Ти – творча особистість!

Користуючись пам'яткою, склади твір-роздум у публіцистичному стилі на тему «Як відшукати свій шлях у житті». У процесі підготовки критично оцінюй факти і явища навколишньої дійсності та ставлення сучасного покоління до вибору майбутньої професії. Продемонструй власну позицію.

Як складати твір-роздум на морально-етичну тему в публіцистичному стилі

1. Продумай тему твору та його зміст.
2. Визнач основну думку твору.
3. Опрацюй необхідну літературу, присвячену обраній темі, обери приклади, якими можна проілюструвати власну позицію.
4. Склади план твору.
5. Продумай послідовність твору-роздуму, дотримуючись його структури (вступ, основна частина, висновок).
6. Обери стиль викладу.
7. Будь уважним до вживання мовних засобів у творі.
8. Відтвори твір спочатку подумки, а потім – у писемній формі.

- 3 Готуючись до написання твору, ознайомся з текстом «Чи обов'язково бути генієм?». Випиши речення, які тобі сподобалися. Розгорни думку, яка в них висловлюється.

Чи обов'язково бути генієм?

Сучасна наука свідчить, що здібності має кожна людина. Нездібних людей взагалі немає, просто не всі можуть або вміють розвивати свої здібності. Хоча задатки та здібності людей можуть виявлятися в різному віці, усе ж особливо сприятливими для їхнього розвитку є дитинство та юність. Задатки і здібності можуть розвинути тільки в процесі постійних занять певною діяльністю. Сукупність задатків людини називають обдарованістю. Вищий ступінь прояву здібностей у певній галузі, досягнення в ній вагомих результатів – це талановитість, а досягнення визначних результатів у багатьох галузях – це геніальність.

Чи обов'язково кожна людина має бути талановитою? Можливо, й не обов'язково, але надзвичайно важливо розвивати свої здібності. Серед них такі, як-от

музикальні або математичні. Але є й такі, які розкриваються не відразу і часто не помітні для інших людей.

Дуже важливо навчитися правильно, об'єктивно оцінювати свої задатки та нахили.

Щоб вибрати правильний шлях у житті чи навіть майбутню професію, треба, безперечно, знати, на що ти здатний. При цьому не треба забувати, що нездібних людей просто не буває. Потрібно тільки правильно обрати ту сферу діяльності, де ти зможеш якнайповніше проявити свої здібності, досягти певних успіхів. І можливо, саме ти станеш знаменитим і навіть генієм.

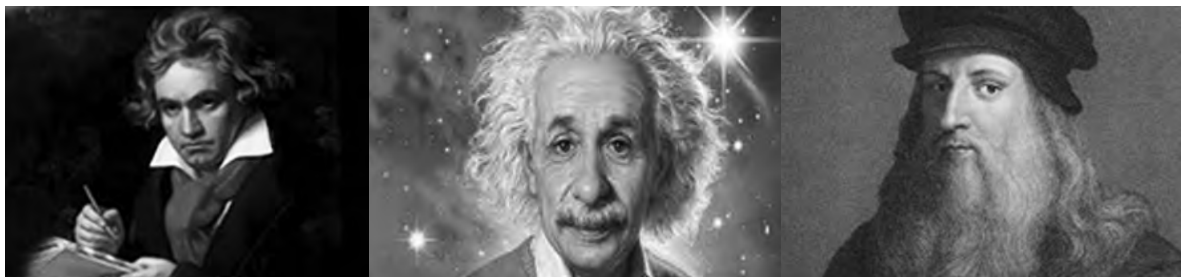
(З журналу)

Життєва ситуація

Уяви, що ти вступив/вступила до університету з метою здобуття професії. У вашій групі навчається обдарована людина - геній. Не всі у групі до нього/неї приязно ставляться. Будь-які спроби налагодити стосунки досі не мали успіху. Вислови міркування, як, на твою думку, треба діяти, щоб змінити ситуацію. Оціни можливі наслідки дій.

Ти – творча особистість!

Чи знаєш ти, хто зображений на ілюстраціях? Підготуй коротку розповідь про одного з цих людей.

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Складне речення, його ознаки.

Складні речення з сполучниками і без сполучників

1 Прочитай вголос тексти.

I. Я захоплююся різними настільними іграми, а мій тато обожнює теніс. Щоб ніхто не був обділений своєю забавкою, ми всією родиною щоп'ятниці граємо в «Монополію», а щосуботи ходимо махати ракетками. Цікаво спілкуємось.

II. Я захоплююся різними настільними іграми. Мій тато обожнює теніс. Ніхто не повинен бути обділений своєю забавкою. Щоп'ятниці ми всією родиною граємо в «Монополію». Щосуботи ходимо махати ракетками. Це цікаве спілкування з людьми.

Поміркуй і дай відповідь!

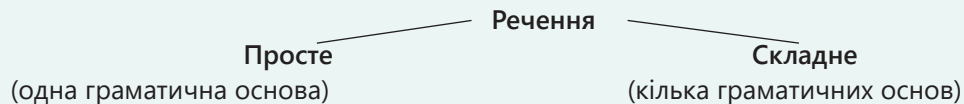
- 1 Чи однаково сприймається зміст речень у цих текстах?
- 2 В якому тексті речення тісніше пов'язані за змістом?
- 3 У чому полягає відмінність між простими і складними реченнями?

Складне речення (рум. *frază*, рос. *сложное предложение*) – це речення, в якому є дві або більше граматичних основ. Наприклад:

Якщо до Покрови не опаде листя з вишень¹, зима буде теплою².

Кожна граматична основа, разом з другорядними членами або без них, утворює частину складного речення, яка має будову простого речення. Частини складного речення поєднані в одне ціле за змістом і граматично.

Складне речення, на відміну від простого, виражає більш складну закінчену думку, складніший зміст.

2 Прочитай речення. Скажи, які з них – прості, а які – складні?

1. Хобі – це якесь захоплення, улюблене заняття на дозвіллі. 2. На першому місці в рейтингу захоплень є кіно. 3. Якщо не знаєте, як провести час, підіть на новий фільм. 4. Друге місце посідає не надто оригінальна, але поширена пристрасть до музики. 5. Зараз усе популярнішими стають забуті хіти 80-90-х років. 6. Прослухайте сучасні ремікси – і ви впізнаєте в них пісні Queen, Scorpions, C.C.Catch та інших відомих виконавців. 7. Третє місце розділили між собою захоплення фотографією, малюванням, туризмом і спортом.

- Випиши лише складні речення.
- Підкресли граматичні основи й надпиши вид кожного речення за складом граматичної основи.

Ти – творча особистість!

Чи потрібно людині улюблене заняття на дозвіллі? Чим захоплюєшся ти? Дай відповідь (6-7 речень), вживаючи складні речення.

3 Прочитай прислів'я.

1. Хочеш їсти калачі – не сиди на печі. *Якщо* хочеш їсти калачі, *то* не сиди на печі. 2. Слово – срібло, мовчання – золото. Слово – срібло, *а* мовчання – золото.

- Чи впливає наявність або відсутність сполучників на сприйняття цих висловів? Як саме?

Залежно від способу поєднання частин складні речення поділяються на такі типи:

1. Складні сполучникові речення (між частинами є сполучник сурядності чи підрядності або сполучне слово), наприклад:

Змінюватимуться часи¹, але пісня завжди залишатиметься душою української нації². (Сполучниковий зв'язок; сполучник *але*) [], *але* [].

Степанко радий старатися¹, хоч і страшно було². (В. Шкляр) (Сполучниковий зв'язок; сполучник *хоч*) [], (*хоч*).

Вона не знала¹, що й думати². (Сполучниковий зв'язок; сполучне слово *що*). [], (*що*).

Складні сполучникові речення, у свою чергу, поділяють на два види:

1) Складносурядне речення (частини його рівноправні, незалежні й поєднані сполучниками сурядності): *Василько показав свій щоденник¹, і дід посміхнувся².* [], і [].

2) Складнопідрядне речення (одна частина його є головною, друга залежною – підрядною; пов'язані вони сполучниками підрядності або сполучними словами; від головної частини до підрядної можна поставити запитання): *Василько показав свій щоденник¹ (з якою метою?), щоб дід йому повірив².* [], (*щоб*).

2. Складні безсполучникові речення (частини поєднано інтонаційно без сполучників і сполучних слів), наприклад: *Якісь таємничі, тривожні, болючі чуття опановують його серце під час молитви¹; щось щемить у нього в глибині душі².* (І. Франко) []; [].

3. Складні речення з різними видами зв'язку (в одному реченні наявні сполучникові й безсполучникові зв'язки або сполучникові сурядні й підрядні).

Небо розквітало неквапно¹, наче стягнуто було з нього мережану заслону², погасли зірки³, і незвідь-куди пропав блідий місяць⁴. (В. Шевчук) У цьому реченні сполучниковий підрядний зв'язок (сполучник *наче*); безсполучниковий зв'язок; сполучниковий сурядний зв'язок (сполучник *і*). [], (*наче*), [], і [].

4 Прочитай речення, доведи, що вони є складними сполучниковими.

1. Люди дякують дощеві, а подорожній його лає. 2. Людина бере вмінням, а кінь – швидкістю. 3. Повільність надійно приходить до мети, а поспішність плутається на дорозі. 4. Передні колеса кінь везе, а задні самі котяться. 5. Кучер чудовий, та коні його не слухають. 6. Спочатку я на вас поїду, а потім ми вас запряжемо.

(Народна творчість)

5 Поміркуй, чому перше речення є складносурядним, друге – складнопідрядним, а третє – безсполучниковим? Що є спільного й відмінного між цими видами речень?

1. Усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки. (Л. Костенко)

2. Мене ліси здоров'ям напували, коли бродив у їхній гущині. (В. Симоненко)

3. Заплакане вікно повіки розтулило, намокли у дерев пошарпані вітрила. (Г. Дудка)

6 Вибери і спиши спочатку складні сполучникові речення, а потім – безсполучникові. Розстав розділові знаки. Підкресли граматичні основи. Яке речення не треба списувати? Чому?

1. Зненацька суцільну темряву розітнуло яскраве світло і на стіні таємничої кімнати спалахнув велетенський екран. (Л. Воронина) 2. Пробігли дні у розовому димі засохли весни відшуміли зливи. (В. Симоненко) 3. Мати сіяла сон під моїм під вікном а вродив соняшник. (Б. Олійник) 4. Така краса висока і нетлінна що хоч спинись і з Богом говори. (Л. Костенко) 5. Вже місяць опустився на краї землі, потем-

ніло село. (*М. Стельмах*) 6. І буде син і буде мати і буду я і будеш ти. (*П. Гірник*) 7. Хай у житті моєму як раніше бувають грози і буває тиша. (*В. Грінчак*) 8. Горі з горою не зійтись ніколи а людські долі в'яжуться вузлом. (*Ю. Яновський*) 9. Кругом висить морок та мла непросвітна буяє. (*Панас Мирний*)

7

Із поданих речень утвори і запиши складні речення, використовуючи (де потрібно) сполучники і сполучні слова. Скажи, як вплинула заміна сполучників (сполучних слів) на зміст складних речень? Назви складні речення з рівноправними й залежними частинами.

1. Віддай людині крихітку себе. За це душа поповнюється світлом. (*Л. Костенко*)
2. Він залишив по собі величезну поетичну та літературознавчу спадщину. Не менш цінним скарбом для нас є його садиба. (*Л. Гасиджак*) 3. Благодійність – це не тільки допомога сиротам чи пожертви на операцію. Це також вклад у майбутнє країни: її здоров'я, культуру чи освіту. (*М. Гриневич*)

8

Прочитай текст. Поясни ужиті в реченнях розділові знаки.

Про яку професію ти мрієш? Радіомеханіка чи будівельника, вчителя чи лікаря, перукаря чи стиліста, хлібороба чи дослідника, науковця чи митця? Щонайменше вісім годин на добу, крім вихідних, людина перебуває на роботі, де працює, щось виготовляє своїми руками, займається інтелектуальною працею. Хіба може вона бути задоволеною життям, якщо їй не подобатиметься професія, обрана нею?

Чим складніша праця, тим тривалішого навчання вона потребує. Від обраної професії, від кваліфікаційного рівня значною мірою залежатиме твій життєвий рівень, твоя реалізація. Отже, якщо хочеш жити в достатку, отримувати задоволення від власних успіхів у роботі, докладай зусиль змолоду, щоб здобути освіту, набути професіоналізму, вчися працювати багато й якісно.

(З журналу)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Сформулюй основну думку тексту.
- 2 Добери заголовок.
- 3 Знайди у тексті складні речення. Підкресли граматичні основи і визнач частини складного речення.

Ти – творча особистість!

Напиши текст-роздум (7-10 речень) за темою «Ким я хочу стати?». Використовуй складні речення.

Будь уважним до слова!

ПРАВИЛЬНО	НЕПРАВИЛЬНО
відігравати роль у виборі	грати роль у виборі
тішить око	радує око
нам не пощастило (не поталанило)	нам не повезло
увірвався терпець	лопнуло терпіння
посісти перше місце	зайняти перше місце
зазнати поразки	потерпіти поразку
поважати одне одного	поважати друг друга

З ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ

Найдавніші рукописні книги Русі-України

Коли ж виникли найдавніші рукописні книги? Вони були створені на українських землях і дійшли до нас, розпочинаючи своє літочислення із середини X ст. Із запровадженням християнства в Русі-Україні (988 р.) поживавився розвиток торгівлі, ремесел, зовнішньої політики й культури, що й спричинило розвиток писемності.

Розквіт Київської держави в X-XI ст. пов'язаний з іменами князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Для зміцнення християнства й поширення греко-візантійської культури Володимир Великий заснував у Києві школу для дітей вищих верств суспільства. З цього часу не лише в Києві, а й в інших містах Русі-України почали відкривати школи. Ярослав Мудрий, який уславився любов'ю до книг, при Софійському соборі відкрив першу бібліотеку, яку пізніше було втрачено під час пожежі й не знайдено до сьогодні. Існують наукові версії про виникнення писемності ще в дохристиянський період, проте ми братимемо до уваги лише писемні пам'ятки, що дійшли до нас. Адже саме ці книги – незаперечні документи, на основі яких можна робити певні твердження. До них належать: Остромирове Євангеліє, Ізборник Святослава 1073 р., Ізборник Святослава 1076 р. та ін.

У Київській Русі, залежно від мети спілкування, користувалися кількома мовами, які суттєво відрізнялися одна від одної. Існували жива розмовна мова й писемна літературна мова у двох різновидах – давньокиївська й старослов'янська.

Перші українські рукописні книги – перекладні. Вони мали суто релігійний характер і зміст (ідеться передусім про Книгу книг – Біблію). Перекладна література – сукупність текстів, спочатку написаних однією мовою, а потім перекладених іншими.

Головний твір перекладної літератури – Біблія, яку вважають однією з найдавніших пам'яток світового письменства.

Софіївський собор в Києві.
Побудований у 1037 році.

Біблія як книга життя

*Біблія є вічно зеленим деревом.
Та його плоди – це таємничі символи.*
Григорій Сковорода

Це цікаво!

Без перебільшення можна сказати, що найпопулярнішою книгою у світі є Біблія. За кількістю перекладів їй немає суперників серед інших книжок. Повний текст Біблії був опублікований 240 мовами, а її книги – ще 739 мовами, що загалом становить 1279 перекладів. Загальний тираж її сягає майже мільярда екземплярів. Біблія – невичерпна книга, яка акумулювала знання про Бога й людину. У ній Бог розмаїто розкриває людям свої таємниці. Але в Біблії пояснюється не лише релігійне вчення, Божественна істина, а й життєва мудрість. Історія, географія, соціологія, мистецтво – ось неповний перелік сфер людського пізнання, які так чи інакше спираються у своїх пошуках істини на тексти Святого Письма.

Окрім християнства, у світі існують й інші релігії, які мають свої духовні та священні тексти. Так, священною книгою іудеїв є Тора, яка була написана у VII-VI століттях до н.е. давньоєврейською мовою. Священною книгою мусульман є Коран, він був написаний у VII столітті н.е. арабською мовою.

Біблія (з грец. βιβλία – книга) – священна книга християнства.

Вона складається з двох основних частин – Старого та Нового Заповітів. В основі назви «Заповіт» (від івр. כְּבֻד – угода, договір, союз, заповіт) лежить ідея угоди Бога з усім людством: у Старому Заповіті розповідається про союз Бога з єврейським народом; у Новому Заповіті – про союз Бога з людством через Ісуса Христа.

Для християн священними є обидві частини Біблії.

Авторство Біблії приписується більш як сорока особам, що займали різне соціальне становище. Так, Мойсей був вихований у знатній єгипетській сім'ї, Петро був рибалкою, Соломон – царем, Матвій – митником, Павло – рабином.

Створювалися біблійні книги на трьох континентах: в Азії, Африці та Європі. І на трьох мовах: давньоєврейській, арамейській, грецькій. Де тільки не писалися книги Біблії! Мойсей склав перші п'ять книг (так зване П'ятикнижжя Мойсееве) у пустелі, Єремія – у в'язниці, Лука – під час подорожей, Іоанн – на острові Патмос, а деякі автори писали їх під час військових походів. Так, під час війни була написана частина книг Давида, а книги Соломона створювалися в мирний час. І відбулося це у XII ст. до н. е. – II ст. н. е.

Жанрово Біблія надзвичайно різноманітна: міфи, героїчний епос, оповіді про подвиги праведників, законодавчі настанови релігійно-правового, морального змісту, байки, повчання, елементи літописання, притчі, легенди, афоризми та прислів'я, молитви, гімни, пісні – ось неповний перелік жанрів Святого Письма.

Біблія – це книга духовна. У притчах, легендах і символічних образах закладено глибокий прихований зміст, а кожен, хто намагається читати її буквально, натраплятиме на багато, на перший погляд, суперечностей і протиріч, які потрібно обмірковувати.

Легенда про Мойсея

Легенда про Мойсея розповідає епізоди з життя найвизначнішого пророка і праотця єврейського народу. Мойсеєві приписують авторство перших п'яти книг Старого Заповіту, він приніс єврейському народу Закон Божий, викарбуваний на скрижалях, і став посередником угоди між Богом Єговою та ізраїльтянами. Десять заповідей – це закон, який Бог через Мойсея передав людям тоді, коли в них унаслідок гріховного життя ослаб внутрішній орієнтир – совість. Перші чотири заповіді накладають на людину обов'язок любити Бога, наступні шість містять обов'язок любові до ближнього. На початку нової ери між людьми й Богом була укладена нова угода, посередником у якій став Ісус Христос і закони якої були викарбувані вже не на скрижалях, а в серцях людей. З десятима заповідями пов'язано саме утворення єврейського народу.

В Єгипті мешкало семітське плем'я безправних рабів, і лише після отримання десяти заповідей воно перетворилося на народ, покликаний вірити і служити Богові. З нього втілюється в плоті Сам Спаситель світу – Господь Ісус Христос.

Мойсей народився в Єгипті в єврейській родині за часів, коли євреї перебували в рабстві у єгиптян. Щоб їхня кількість не збільшувалася, фараон наказав убивати єврейських немовлят чоловічої статі. Рятуючи свого новонародженого сина, мати залишила Мойсея в кошику на березі річки. Там хлопчика знайшла дочка фараона і взяла на виховання, а його матір найняла годувальницею. Назвали хлопчика Мойсеєм.

Одного разу, пасучи худобу на пагорбі гори Хорив неподалік від Синаю, Мойсей побачив терновий кущ, що світився вогнем (неопалима купина). Тут відбулася зустріч майбутнього пророка з Богом, який наказав йому вивести єврейський народ з єгипетського полону. Однак фараон не хотів відпустити євреїв. За це Бог навів на єгиптян багато лиха («кари єгипетські»). Коли ж він їх звільнив, то шлях до землі обіцяної їм показував сам Бог. Незабаром фараон змінив своє рішення й послав за ізраїльтянами військо, яке наздогнало втікачів біля Червоного моря. Тоді Бог дозволив Мойсею створити диво – розсунути море, щоб його плем'я пішло по морському дну. Єгиптяни кинулися навздогін, але води моря зімкнулися – і вони потонули. Коли євреї йшли через пустелю, Бог давав їм їжу й воду, їхній одяг не зношувався. Зрештою, вони розташувалися біля підніжжя гори Синай. Мойсей піднявся на гору і пробув там 40 днів. Сам Бог говорив з ним і дав йому (а через нього народу Ізраїлю) свободу.

Слава Грошев. Десять заповідей

Десять заповідей Мойсея

1. Я є Господь Бог твій, нехай не буде в тебе інших богів, окрім Мене.
2. Не роби собі ідола й нічого подібного до того, що на небі вгорі, що на землі внизу, що у воді й під землею, і не поклоняйся і не служи їм.
3. Не взивай імені Господа Бога твого надаремно.
4. Пам'ятай день святий святкувати.
5. Шануй батька твого і матір твою.
6. Не вбивай.
7. Не чужолож.
8. Не кради.
9. Не свідчи неправдиво проти ближнього твого.
10. Не пожадай нічого того, що є власністю ближнього твого.

Збагачуй власне мовлення!

Рабін – іудейський священослужитель

Скрижалі – дві кам'яні плити, на яких, відповідно Біблії, були викарбовувано Десять заповідей

Семіти – група народів, до яких належать сучасні араби, сірійці, євреї, ефіопи

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Розкажи, що тобі відомо про Біблію? Чому її називають «Книгою книг»? Яка її структура, основні сюжети, ідеї, герої, жанри?
- 2 Поясни, у чому секрет невмирущості Біблії? Наведи аргументи та приклади на підтвердження своїх думок.
- 3 Поясни, чи є, на твою думку, відмінність у значенні слів «**гордість**» і «**гординя**»? Яка із цих рис характеру є позитивною, а яка негативною? Чому? Наведи приклади з життя, як ці риси проявляються в наш час. Відповідь дай складними реченнями.
- 4 Розкажи історію пророка Мойсея. У чому полягає його заслуга перед єврейським народом?
- 5 Прокоментуй 10 заповідей. Відповідай простими реченнями.
 - Які заповіді спрямовані на вимогу виконання положень віри?
 - Які заповіді є суто етичними?
 - Чи завжди легко зрозуміти, про що йдеться в заповіді? Які з них ти вважаєш найважливішими? Чому?
- 6 Випиши три складних речення.
- 7 Що тобі відомо про священні тексти різних релігій, наприклад, Біблію, Тору, Коран?

Ти – творча особистість!

Поміркуй, які норми в суспільстві є більш ефективними – морально-етичні чи юридичні (законодавчі)? Наведи аргументи на доказ своєї думки.

Сурядність і підрядність у реченні з сполучником

1 Прочитай і перепиши речення. Визнач і підкресли у кожному граматичні основи.

1. Ніколи ти нікому не годи, а будь собою ти, самим собою. (*П. Тичина*) 2. Завжди будь собою, і ти обов'язково матимеш щастя. (*Дж. Свіфт*) 3. Час такий швидкоплинний, тому не гайте його, проживаючи чуже життя. (*С. Джобс*) 4. Життя прекрасне, поки ти пливеш, змагаючи і рифи, й вал дев'ятий. (*В. Грабовський*) 5. Не підміняйте свої думки чужими, і ваше життя не стане імітацією життя іншої людини! (*За О. Уайльдом*)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Доведи, що подані складні речення є сполучниковими.
- 2 Визнач складні речення, частини яких незалежні за змістом. Назви сполучники, якими ці частини поєднано.
- 3 Прочитай складні речення, одна частина яких залежить від іншої за змістом. Якими сполучниками ці частини поєднано?
- 4 Визнач вжиті в реченнях фразеологізми, витлумач значення кожного.

Складні сполучникові речення поділяються на складносурядні та складнопідрядні.

Складні сполучникові речення

Складносурядні	Складнопідрядні
Утворені з двох або більше синтаксично рівноправних, незалежних одна від одної частин: <i>Знання красить¹, а незнання смішить².</i> <i>Навчання – срібло¹, але практика – золото².</i>	Утворені з головної і залежної або кількох залежних частин. Від головної частини до залежної можна поставити запитання: <i>Мудрий думає (що?)¹, що всі мудрі².</i> <i>Розум там допоможе (де?)¹, де сила не зможе².</i>

2 Прочитай. Визнач складні речення, утворені з головної і залежної частин. Прочитай їх у голос. Постав запитання від головної частини до залежної. Назви сполучники, якими ці частини поєднано.

1. Довго сам учись, якщо хочеш навчати інших. (*Г. Сковорода*) 2. Учителю відчиняє до знань двері, але заходиш у них ти сам. (*Китайське прислів'я*) 3. Завдання педагога полягає в тому, щоб відкривати до знань двері, а не проштовхувати в них учня силою. (*А. Шнабель*) 4. Навчання без роздумів даремне, але роздуми без навчання небезпечні. (*Конфуцій*) 5. Здобувай знання, тому що добровільно й самостійно вони до тебе не прийдуть! (*Г. Бокль*) 6. Розум не має ціни, а освіта не знає кордонів. (*М.Л. Кінг*)

- Прочитай складні речення, утворені з рівноправних частин. Назви сполучники, якими ці частини поєднано.

Рівноправні частини складносурядного речення поєднані між собою сполучниками сурядності. Серед сурядних сполучників розрізняють:

єднальні	<i>і (й), та (в значенні «і»), також, і...і, ні...ні, як...так і, не тільки...а й</i>
протиставні	<i>а, але, та (в значенні «але»), зате, проте, однак, все ж</i>
розділові	<i>або, чи, або...або, чи...чи, то...то, не то...не то, чи то...чи то</i>

Частини складнопідрядного речення поєднані між собою сполучниками (сполучними словами) підрядності (залежності). Серед підрядних сполучників розрізняють:

з'ясувальні	<i>що, як, щоб, ніби, мов</i>
порівняльні	<i>як, що, мов, мовби, мовбито, немов, наче, неначе, неначе б, неначебто, ніби, нібито, буцім, буцімто</i>
часові	<i>як, перед тим як, після того як, як тільки, відтоді як, з тих пір як, тимчасом як, як тільки, тільки що</i>
причинові	<i>бо, тому що, через те що, зати́м що, тим що, оскільки</i>
мети	<i>щоб, для того щоб, задля того щоб, аби</i>
умови	<i>якщо, якби, коли б, аби, раз</i>
допустові	<i>хоч (хоча), хай (нехай), дарма що, незважаючи на те що</i>
наслідкові	<i>так що</i>

3 Прочитай і спиши речення. Замість крапок устав із довідки необхідні за змістом сполучники сурядності/підрядності. Свій вибір прокоментуй.

1. Навчений водить, ... неук слідом бродить. 2. ... розумний думає, дурний уже робить. 3. Шабля гостра, ... язик гостріший. 4. Людина народжується, ... робити добро. 5. Не почитаєш три дні книжок, ... мова твоя стане безбарвною. 6. ... людина побачить, ... вона й знає. 7. Він говорить, бурмоче, ... сорока на дощ стрекоче. (Народна творчість)

Довідка: а, наче, поки, і, проте, скільки, аби, стільки.

4 Прочитай текст, визнач його тему та основну думку. Який художній засіб покладено в основу тексту?

Кожна людина подібна до купки піску, яка складається з великої кількості рухливих піщинок. Кожна з піщинок – якась особливість, якась обставина, якийсь фактор, якесь пережиття, якісь контакти і знання, і всі вони насипаються, досипаються, пересипаються, опиняються в глибині чи на одній зі сторін поверхні купки. Той шар, який видимий тепер, видно саме тепер, але за мить його замінить інший. Проте жодна піщинка нікуди не пропадає, усі разом вони формують купку.

Люди, подібні одне до одного, як такі купки піску, але й відрізняються вони одне від одного, як піщинки в таких купках!

(За Т. Прохаськом)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Як ти думаєш, чим люди подібні одне до одного, а чим відрізняються? У відповіді вживай сполучники сурядності/підрядності.
- 2 Визнач у тексті складносурядні речення. Назви сполучники, якими з'єднано їх частини.
- 3 Укажи складнопідрядні речення. Визнач у кожному головну й залежну (підрядну) частини.

5 Прочитай текст.

Слова «професіонал, професіоналізм» походять з латинської мови, в якій «професія» означає «заняття». Отже, професія – це рід занять, що потребують певних знань, умінь, навичок. А особу, яка постійно займається цією діяльністю, виконує певні функції в цьому занятті, називають спеціалістом, професіоналом, фахівцем.

Ще Аристотель казав, що краще досконало зробити невелику частину роботи, ніж зробити погано в десять разів більше. Ця, без сумніву, правильна думка стоїть за будь-якої роботи. Що ж до професіоналізму, то його межі значно ширші. Нерідко опанування професією потребує від людини знань, умінь і навичок, почерпнутих з інших сфер діяльності. Та вони не приходять одразу. На оволодіння ними потрібні місяці, а то й роки сумлінної праці.

Водночас треба бути готовими до того, що набуті сьогодні знання чи навички завтра можуть виявитися недостатніми. Учитися впродовж усього життя – це не данина моді, а нагальна потреба кожної людини, якщо вона хоче й надалі мати статус професіонала у своїй справі.

Сьогодні, скажімо, велике значення має вміння людини адаптуватися, перебудовуватися, бути мобільною. Адже нині, у зв'язку з тим, що на ринок прийшов приватний роботодавець, людину вже не братимуть «на посаду», а добиратимуть тих, хто вміє на високому професійному рівні робити свою справу. Мав рацію давньоримський драматург Теренцій, кажучи: «Коли двоє роблять одне й те саме, виходить не одне й те саме...».

(За П. Таланіщуком)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Яка основна думка цього тексту?
- 2 Скільки мікротем можна виділити в ньому?
- 3 Запиши тематичні речення тексту, оформивши їх як різні види складних речень.

Ти – творча особистість!

- 1 Як ти розумієш слова Теренція? Склади висловлення (6-7 складних речень). Вживай сполучники сурядності/підрядності.
- 2 Як ти гадаєш, які професії будуть потрібні у майбутньому. Яких професій не буде у майбутньому?

Давня література (IX-XVIII)

*Отее були ті головні південноруські літописи,
на яких полягає наше знання історії України в часі її самостійного
політичного життя. Було б сумно, якби ми не мали більше джерел для сього знання.*

Іван Франко

Пам'ятки оригінальної літератури Київської Русі

Виникла українська література в сиву давнину, більше тисячі років тому в Київській Русі. Література Русі-України, пройшовши період використання й перекладу релігійних книг, збагачувалася й оригінальними творами, стаючи на самостійний шлях розвитку. Найдавнішими пам'ятками оригінальної світської літератури Київської держави є літописи.

Літопис (рум. *letopiseț*, рос. *летопись*) – це хронологічний опис важливих історичних подій у часи Київської держави й козацтва. Автор був очевидцем подій або міг дізнатися про них із письмових джерел чи почути від когось.

У літописах найсильніше відбито народні традиції, національну самосвідомість і прагнення володарів Київської Русі відстояти свою незалежність у боротьбі як із зовнішніми ворогами (кочовиками), так і з внутрішнім роздробленням і осередковими силами. Розповідь у літописі, як правило, починалася словами: «У літо...» – саме від цих слів жанр і дістав свою назву.

Найбільш відомими літописами, що до нас дійшли, є «Повість минулих літ», «Слово о полку Ігоревім», «Повчання дітям Володимира Мономаха» та інші.

«Повість минулих літ»

«Повість минулих літ» – це перший літопис, який дійшов до нас, його ще називають «Початковим літописом». Саме він розповідає про історію нашого народу від найдавніших часів і до днів життя Нестора Літописця – упорядника цього твору.

Упорядник описує як утворилися народи. «Слов'янське плем'я єдине, і мова в нього одна, – пише літописець, – а назва «Русь» походить від варягів». Далі мовиться про історію розселення слов'ян, зокрема східних, про їхні звичаї та мову. Літопис розповідає нам про початок створення Київської держави, про перших наших князів.

Цікавою є легенда про заснування Києва: апостол Андрій Первозваний під час подорожі по Дніпру пророкував, що на прибережних пагорбах постане місто: «Бачите ви гори сі? Так от, на сих горах возсія благодать Божа, і буде город великий, і церков багато воздвигне Бог». Докладно упорядник розповідає про походи київських князів, про Олега та його похід на столицю Візантії Царгород (сучасний Стамбул), на воротах якого він повісив свій щит на знак перемоги. Одним із найвідоміших фрагментів «Повісті минулих

літ», що пізніше було взято за основу сюжетів багатьох літературних творів, є розповідь про войовничого Святослава, який не знав страху й ніколи не відступав перед ворогом. Його вислів «Іду на ви!» став афоризмом, ці слова князь промовляв, коли мав намір боротися з ворогом. Відомими також стали слова Святослава, які він виголосив перед нерівним боєм зі сотисячним грецьким військом: «Не осоромимо землі Руської, ляжемо тут кістьми: мертві бо сорому не мають, а якщо побіжимо, то сором матимемо; станемо ж кріпко, я перед вами піду; якщо моя голова ляже, то дбайте самі про себе». Провідні мотиви літопису описують життя та боротьбу київських князів й глибокий сум з приводу княжих міжусобиць і лиха, заподіяного ординцями.

Олена Доведова. Древній літописець Нестор

«Повість минулих літ» – це не лише своєрідний підручник історії, а й скарбниця поетичних і епічних сказань, байок, оповідань.

Особливе місце в давній літературі посідає «Слово о полку Ігоревім». Тема твору – невдалий похід князя Ігоря Святославовича проти половців. У творі зображено хід вирішальної битви, реакцію великого князя на звістку про поразку, розпач дружини Ігоря і, нарешті, втечу князя з полону і повернення до свого князівства. Автор тексту невідомий.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Якби не літописи й давні художні твори, чи знали б ми історію України так, як нині маємо про неї уявлення?
- 2 Історичні події закарбовані також у фольклорних творах. Де, на твою думку, об'єктивніша інформація – у думах та історичних піснях чи в літописних творах?
- 3 Визнач у тексті складносурядні речення.

Твої літературні проекти

- 1 Знайди в мережі Інтернет з «Повісті минулих літ» епізоди про заснування Києва братами Києм, Щеком і Хоривом та їхньою сестрою Либіддю та про помсту княгині Ольги древлянам за загибель князя Ігоря (за вибором). Яким, за цими легендами і переказами, постає життя в Київській Русі?
- 2 Знайди в Інтернеті і прочитай фрагмент із «Повчання дітям». Чого повчає Володимир Мономах дітей? Дай відповідь складними реченнями.

Ти – творча особистість!

Підготуй мультимедійну презентацію про життя й діяльність князя Володимира Мономаха (за бажанням).

Складносурядне речення. Будова складносурядного речення. Засоби зв'язку між частинами складносурядного речення

1 Установи відповідність (усно).

Вид складного речення

1. Складносурядне
2. Складнопідрядне
3. Безсполучникове
4. З різними видами зв'язку

Приклад

- А. Сонце сідає – тіні виростають.
- Б. Сонце сідає – і тіні виростають.
- В. Тіні виростають, коли сонце сідає.
- Г. Сонце сідає, заливаючи простір червоним.
- Д. Сонце сідає, зривається вітер – і люди ховаються.

Складносурядним (рум. *frază formată prin coordonare*, рос. *сложносочиненное предложение*) називають складне речення, частини якого рівноправні за змістом і зв'язані сурядними сполучниками. Рівноправні за змістом частини складносурядного речення схематично зображують квадратними дужками: [...], і [...].

2 Прочитай текст. Визнач у ньому складносурядні речення. За якими ознаками ти їх розпізнаєш?

Людське життя буває різним: цікавим чи нудним, багатим на події чи сірим, успішним чи звичайним. Кожна людина прагне успіху й щастя, і ти, звісно, не є винятком. Яким може бути шлях до нього? Ти з гарними оцінками закінчиш школу, за результатами державних іспитів тебе зарахують у вищий навчальний заклад. Пізніше твій диплом відкриє тобі шлях до перспективної роботи, і ти обов'язково здійсниш наукове відкриття...

Певно, саме так кожен дев'ятикласник уявляє собі майбутнє, але чому ти всіміхаєшся? Занадто гарний, а тому неправдоподібний усе це має вигляд? Твоя правда. Або ти вже зараз усвідомиш складність досягнення життєвого успіху, або твій життєвий шлях складеться не надто успішно.

(З журналу)

Поміркуй і дай відповідь!

1. Визнач тип та стиль прочитаного тексту. Аргументуй.
2. Знайди у тексті риторичні питання. Поясни їх роль.
3. Підкресли граматичні основи у кожному складносурядному реченні.
4. Поясни, як ти розумієш вислови **життєвий успіх**, **вибір життєвого шляху**? Що вважаєш головним: правильний вибір професії чи матеріальний достаток? Відповідь обґрунтуй.

Смислові зв'язки між частинами складносурядного речення		
Смислові зв'язки	Сполучник між частинами	Приклади
Єднальні: одночасність подій послідовність подій причиново-наслідкова залежність між подіями	єднальний <i>і (й), та</i> (в значенні <i>і</i>), <i>також</i> , <i>і...і, ні...ні, як...так і</i> , <i>не тільки...а й</i>	<i>Косили сіно лугове¹, і пахла м'ята².</i> (Ю. Кравченко) [], і [].
Протиставні: події протиставляються	протиставний <i>а, але, та</i> (в значенні <i>але</i>), <i>зате, проте, однак, все ж</i>	<i>Усе йде¹, але не все минає над берегами вічної ріки².</i> (Л. Костенко) [], але [].
Зіставні: події зіставляються	зіставний <i>або, чи, або...або, чи...чи, то...то, не то...не то, чи то...чи то</i>	<i>Людина створила культуру¹, а культура – людину².</i> (О. Довженко) [], а [].
Розділові: чергування подій взаємовиключення подій	розділовий <i>або, чи, або...або, чи...чи, то...то, не то...не то, чи то...чи то</i>	<i>То комиш упаде в око¹, то дим тріпоче в повітрі².</i> (М. Коцюбинський) То [], то [].

3 Прочитай. Доведи, що подані речення є складносурядними. Визнач смислові зв'язки між частинами цих речень.

1. Запорука успіху – вміння спілкуватися, а головна перепона на шляху до нього – самовпевненість. (*Т. Рузвельт*) 2. Ніколи не звинувачуй у своїх помилках інших людей, і успіх стане наслідком твоєї праці та наполегливості. (*І. Ньютон*) 3. Навчися бачити життя без прикрас, і тобі неважко буде досягти успіху. (*П. Таранов*) 4. Або ти змалку привчишся перемагати свою байдужість, лінь та інертність, або висока мета ніколи не буде тобою досягнута. (*А. Єланська*) 5. Дорогоцінний камінь не можна відполірувати без тертя, і людина не може стати успішною без достатньої кількості важких спроб. (*Конфуцій*)

- Укажи речення, ускладнені однорідними членами, поясни розділові знаки.
- Якою спільною темою можна об'єднати прочитані речення?

4 Прочитай прислів'я. Визнач речення складносурядні та речення прості, ускладнені однорідними членами. Поясни, чим зв'язок між частинами складносурядного речення схожий на зв'язок між однорідними членами речення?

1. Риб'яче життя знає річка, а пташині думи розуміє вітер. 2. Однакова дяка за рибу й за рака. 3. Не вчи орла літати, а рибу плавати. 4. Сова вдень мовчить, а вночі кричить. 5. Бенкетують уночі сови та сичі. 6. Солов'я по пісні пізнають, а папугу розрізняють по пір'ю. 7. Рибу легко з'їсти, але важко спіямати. (*Народна творчість*)

- Познач у словах орфограми. Обґрунтуй написання слів правилами.

5 Побудуй і запиши складносурядні речення, додаючи до поданої частини самостійно складену другу.

1. Нічого не замінить спілкування з улюбленою книжкою, але ... 2. Надзвичайно люблю історичні романи, і ... 3. Художнє слово захоплює мене, проте ... 4. То стискається над улюбленими сторінками серце, то ...

- Визнач і підкресли граматичні основи у записаних реченнях.

6 Утвори прості речення з однорідними членами та складносурядні речення за поданим початком.

ЗРАЗОК: Берези запечалились і затихли (просте речення з однорідними членами). – Берези запечалились, і хмари облягли навколо діброви (складносурядне речення).

1. Небо ще світилося ...
2. Осінь щедро засипала дубовим листям посохлі трави ...
3. До землі прихилився зоряний вечір ...
4. Вона припала матері до рук ...
5. У печі палав вогонь ...
6. Чорні голі дерева стояли в саду ...
7. Насунули снігові хмари ...
8. Світло хвилями ллється з неба ...

- Досліди, які відтінки значень властиві синонімічним простим реченням з однорідними членами і складносурядним реченням.

7 Прочитай речення. Поміркуй, які сполучники доцільно вставити замість крапок. Обґрунтуй свій вибір. Запиши відновлені речення.

1. Повітря тремтить від спеки, ... в срібнім мареві танцюють далекі тополі. (*М. Коцюбинський*) 2. Скоро проліски з-під снігу глянуть синіми очима ... повіває теплий вітер над розкованим Дніпром. (*В. Сосюра*) 3. Недобра мова йшла за побратима, ... ти мовчав і знизував плечима. (*Д. Павличко*) 4. Тієї весни рано прокинувся ліс ... недовго дрімали дуби. (*В. Кучер*) 5. Шлях часом відходив від річки, ... річка оминала природні пагорби землі і відходила від шляху. (*І. Ле*) 6. Вітру на морі не було, ... клеkotів сильний прибій. (*М. Трублаїні*) 7. Літа ніколи не повертаються до людини, ... людина завжди повертається до своїх літ. (*М. Стельмах*)

- Проведи експеримент і досліди, чи зміниться зміст речень, якщо вставити сполучники іншого розряду.

8 Прочитай притчу. Як ти розумієш її зміст?

Вийшов сіяч, щоб посіяти зерно своє на зораному полі. Коли ж він сів, то одні зерна впали край дороги, налетіли птахи небесні та їх видзьобали, а решту – люди повитоптували.

Другі зерна впали на кам'янистий ґрунт, де мало землі й вона не глибока. Ці зерна зійшли, але як сонце зійшло, пригріло й припекло, то ростки зів'яли, й так і не дочекалися коріння, і засохли, бо не було вологи на цьому ґрунті.

Треті зерна попадали у тернові кущі. Коли терен покrywся листям і вигнався доверху, то заглушив рослини і плодів вони не дали.

Ще інші, четверті, зерна впали на добру, родючу землю. Вони вирости і добротного вродили: одне в сто раз, друге – у шістдесят, а інше – в тридцять.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Подумай, з чим або ким асоціюються чотири види ґрунту, на який впало зерно?
- 2 Пов'яжи відповідь зі своїм вибором. Вживай складносурядні речення.
- 3 Випиши з притчи складносурядне речення. Визнач смислові зв'язки між його частинами.

Будь уважним до слова!

ПРАВИЛЬНО	НЕПРАВИЛЬНО
Впадати в очі	Кидатися в очі (про щось яскраве)
Вдавати	Робити вигляд
На колір і смак товариш не всяк	На смак і колір товариша нема
Завширшки два метри	Шириною два метри
У разі потреби, за потреби	У випадку потреби

З ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ

Притча та її мораль

Притча – повчальне алегоричне оповідання філософсько-етичного змісту.

Притча розкриває важливі етичні, естетичні й філософські настанови, має символічний підтекст. Сутність притчі полягає у відповіді на питання, що потрібно робити за певних обставин.

Композиційно притча складається з двох елементів: алегоричної оповіді з прихованим символічним значенням та ідеї, що виявляється через розкриття смислу, закладеного в оповіді. Ідея твору може чітко формулюватися або подаватися завуальовано, інколи на неї натякується й слухач повинен сам дійти до її розуміння.

Мораль – це спроба людини визначити, що правильно і що неправильно стосовно наших дій і думок. Що добре і погано для нашого буття. Мораль потрібна для подальшого щасливого співіснування. Саме тому нас не поглинув хаос.

Алегорія – від грецького *іносказання* – це перенесення властивостей та характеристики одного предмета чи явища на інший для кращого відображення образу. Таким чином утворюється переносне значення.

Хто розумніший

(Українська притча)

Їхали двоє чоловіків дорогою – один вгору, другий униз. Дорога була вузька, тому коні зупинились один навпроти другого. Стали чоловіки сваритись, хто кому має дорогу дати.

«Я їду вгору – то ти мені маєш уступити!» – кричав один. «Ні, навпаки: ти маєш дати мені дорогу, бо я вниз їду!»

Нагодився тут старий дідок. Вони до нього: розсуди, хто кому має дати дорогу.

«Чи вгору, чи вниз – дорогу має уступити той, хто розумніший», – відказав дід.

Нікому не хотілося визнати себе дурнішим – то обидва подорожні роз'їхалися в різні боки.

Притча про блудного сина

В одного чоловіка було два сини. Якось молодший син попросив батька віддати належну йому долю спадщини. Тому батько поділив маєток і дав кожному синові його частку.

Дуже зрадивши, що одержав багатство, молодший син вирушив у далеку країну. Та він безрозсудливо витратив свої гроші на розваги з численними друзями. Але настав час і перед ним постала гірка правда: його гроші закінчилися. А коли у нього не стало грошей, його полишили й друзі. Він недоїдав, а тут ще й голод наступав у тій країні. Тепер юнак перетворився у звичайнісінького жебрака.

Він зумів улаштуватися в одного селянина лише свинопасом. Він був такий голодний, що радий був би їсти те, що давали свиням, якби йому це дозволяли.

Нарешті хлопець одумався й сказав собі: «У батька мого навіть наймити мають їжі надмір, а я тут гину з голоду! Піду до батька та й попрошу його бути до мене милосердним».

І молодший син рушив додому. Ще коли він був далеко, батько побачив його і побіг йому назустріч. Він обняв свого брудного, обірваного сина й розцілував його.

– Батьку, згрішив я проти неба й тебе, – пригнічено сказав той; і не гідний уже називатися сином твоїм. Дозволь мені бути хоча б одним із твоїх наймитів.

Та батько вже кликав своїх слуг:

– Принесіть негайно найкращий одяг і зодягніть його, – наказав він.

– Дайте йому на палець персня, а на ноги сандалі. Заколоти підгодоване теля і приготуйте все для свята.

Коли старший син почув про це, то розгнівався. Він не хотів брати участь у святі, влаштованому на честь повернення брата. Тоді батько вийшов і став його просити.

– Але це несправедливо! – ображався старший син. – Я скільки років служу тобі й ніколи наказу твого не порушив, а ти мені й козеняти не дав, щоб я потішився зі своїми приятелями. Коли ж повернувся оцеї твій син, який зганьбив усіх нас, ти звелів заколоти для нього найкраще теля!

– Сину мій, все моє є й твоїм! – відповів батько. – Нам потрібно тішитись, бо цей твій брат був мертвий і ожив, був пропав і знайшовся.

Ніколай Лосев. Блудний син

Поміркуй і дай відповідь!

- ❶ Коли молодший син вперше згадав про рідну домівку?
- ❷ Чого соромився герой, вирішуючи повернутися додому?
- ❸ Чому молодший син не міг найнятися на роботу? Як це його характеризує?
- ❹ Над чим розмірковував блудний син, повертаючись додому?
- ❺ Чим пояснити те, що він з дому *«як вітер мчав на коні, а назад ледве повз»*?
- ❻ У чому звинувачував себе блудний син? Чи можна вважати це за покаяння?
- ❼ Як батько зустрів сина, коли той повернувся додому?
- ❽ Якою була реакція старшого брата на повернення молодшого?
- ❾ Чому він теж пробачив блукача?
- ❿ Укажи речення, ускладнені однорідними членами, поясни розділові знаки.

Ти – творча особистість!

Доведи, чому через покаяння людині пробачають її гріхи, негативні звички, неадекватну поведінку?

Твої літературні проекти

Склади міні-твір, який був би продовженням змісту притчі, висловлюючи думку про подальше життя братів. Використай різні за метою висловлювання і будовою речення.

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Притча про талант

«І немов той чоловік, що, пускаючись у дорогу, прикликав своїх слуг і передав їм своє майно. Одному він дав п'ять талантів, другому – два, а третьому один, кожному за його здібністю, і від'їхав». Той, що взяв п'ять талантів, негайно пішов і орудував ними, і придбав других п'ять талантів. Так само і той, що взяв два, також: придбав два других. А той, що взяв лише один, пішов, викопав у землі яму та й сховав гроші пана свого.

По довгій часі приходить пан слуг тих і зводить з ними обрахунок. Приступив той, що узяв був п'ять талантів, і приніс других п'ять талантів: «Мій пане, – каже, – ти мені дав п'ять талантів, – ось я придбав других п'ять талантів». Сказав до нього його пан: «Гаразд, слуго добрий і вірний. У малому ти був вірний, поставлю тебе над великим. Увійди в радість пана твого».

Приступив і той, що взяв був два таланти та й каже: «Пане, два таланти передав ти мені. Ось других два я придбав». Сказав до нього пан його: «Гаразд, слуго добрий і вірний! У малому був ти вірний, поставлю тебе над великим. Увійди в радість твого пана».

Приступив і той, що взяв був лише один талант, і каже: «Пане, знав я тебе, що ти жорстокий чоловік: пожинаєш, де не сів, і вибируєш, де ти не розсипав. Тому, зо страху, я пішов і закопав талант твій у землю. Ось він – маєш твоє». Озався його пан і каже до нього: «Лукавий слуго й лінивий! Ти знав, що я пожинаю, де не сів, і вибирую, де я не розсипав. Тож треба було тобі віддати мої гроші торговцям, і я, повернувшись, забрав би своє з відсотками.

Візьміть, отже, талант від нього й дайте тому, хто має їх десять. Бо кожному, хто має, додається, і він матиме над міру; а в того, хто не має, заберуть і те, що має. А нікчемного слугу того викиньте в темряву кромішню. Там буде плач і скрегіт зубів».

Збагачуй власне мовлення!

Талант – це особливе вміння, наприклад, талант до малювання. Але у часи Ісуса слово *талант* означало суму грошей, яка була досить значною. Що спільного між цими двома видами талантів?

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Що таке талант?
- 2 Що означає вислів «*закопати талант у землю*»?
- 3 Що зробили перші 2 раби із даними їм талантами?
- 4 Як назвав господар третього раба?
- 5 Чому не можна хизуватися своїми здібностями?
- 6 Випиши з притчи складносурядне речення. Визнач смислові зв'язки між його частинами.

Ти – творча особистість!

Продовж речення, висловлюючи власну думку.

- Я маю такі здібності ...
- Власні здібності я розвиваю таким чином ...
- Знайти в собі приховані таланти допоможуть мені ...

Твої літературні проєкти

Доведи, що свій талант треба підтримувати наполегливою працею.

Це цікаво!

Біблійні образи й мотиви живили творчість і надихали на нові твори Григорія Сковороду, Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша та Лесю Українку.

Філософ і просвітитель Григорій Сковорода називав Біблію своєю «возлюбленою з невісток» і зазначав, що саме в духовному шлюбі з Книгою книг народилися найкращі його

твори. До Біблії звертався і Тарас Шевченко. З неї він брав вислови (як епіграфи до творів «Сон», «Єретик», «Великий льох»), мотиви, які по-своєму переробляв.

За переспіви біблійних псалмів бралися Петро Гулак-Артемівський, Ліна Костенко, Дмитро Павличко. Біблійні сюжети розвивалися Іваном Франком у поемі «Мойсей», Ле-сею Українкою у драмах «В катакомбах» та «Одержима».

Сюжети й образи Біблії мають символічне значення, до них, ще довго будуть звертатися митці різних країн, відшукуючи відповіді на вічні питання про добро і зло, смерть і безсмертя, любов і ненависть.

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Розділові знаки між частинами складносурядного речення

- 1 Прочитай речення. Визнач смислові зв'язки між частинами складносурядного речення. Прокоментуй розділові знаки. Накресли схеми.

1. Осіннє сонце блиснуло на мить, і тільки срібна паморозь димить.
2. Дощ нарешті припинився, і лагідне сонечко знову засяяло.
3. Уже червоніють помідори і ходить осінь по траві.
4. Може, квіти зійдуть – і настане ще й для мене весела весна.

- Подумай, чому у третьому реченні відсутній розділовий знак між частинами складносурядного речення? Чому в останньому реченні ставиться тире?

Між частинами складносурядного речення ставиться

КОМА, якщо: частини з'єднані єднальними, протиставними та розділовими сполучниками

*Із поля дорога завернула до лісу,
і ми опинилися під темним склепінням
високих дубів. (П. Панч)
З північного заходу вітер дмухнув,
але він уже не міг здолати тепла.
(Ю. Збанацький)
Чи то настане нічка темна,
чи то веселий день шумить. (Л. Глібов)*

КРАПКА З КОМОЮ, якщо:

- частини, з'єднані сполучниками *а, але, проте, все ж, однак* (рідше *також, і, та*);
- дуже поширені;
- мають усередині свої розділові знаки (коми);
- далекі за змістом;
- виділені автором як відносно самостійні.

*П'яний соковитий дух ішов від живої
розпареної землі; а високо над вигоном
уже перелітали на північ ключами птиці,
дзвінкоголосі, чуйні, весняні. (О. Гончар)
Річка широка та глибока, а вода синя
та чиста; і котиться вона, виблискуючи
та шумуючи. (М. Вороний)*

ТИРЕ, якщо:

- частини, з'єднані сполучниками *і (й), та (і), та й, а*, виражають:
- швидко зміну подій;
- протиставлення;
- неочікуваний результат.

*Дмухнув вітер понад ставом – і сліду не стало.
(Т. Шевченко)
Минула буря – і сонце засяяло.
(М. Рильський)*

- 2** Склади складносурядні речення, в яких підметами виступали б подані пари слів. Використовуй різні розділові знаки.

Осінь – дерева, небо – сонце, вітер – листя, мороз – квіти.

- 3** Досліди особливості інтонування речень і визнач, за яких умов ставиться тире між частинами складносурядного речення.

1. Ще одна-єдина мить – і дальній поїзд прошумить. (А. Малишко). 2. Дощ про-
йшов – і Київ зеленіє. (М. Рильський) 3. Дунув вітер понад ставом – і сліду не стало.
(Т. Шевченко) 4. Минулася буря – і сонце засіяло. (М. Рильський)

Між частинами складносурядного речення КОМА НЕ СТАВИТЬСЯ, якщо

1. Вони з'єднані одиничним сполучником і (й),
та (і), чи, або і мають спільний другорядний
член, вставне слово, частки *лише, ще, навіть*
тощо.

В одну мить розсунувся простір і стали
ближчими зорі. (Ю. Мушкетик)

Мабуть, я запізнюся на поїзд і братові
доведеться відвозити мене на машині.

Ще сонце не зайшло і не вийшов місяць.

2. Вони з'єднані одиничним сполучником і (й),
та (і), чи, або і є односкладними безособовими
чи називними реченнями.

Потемніло і стало моросити дрібно та тихо.
(О. Гончар) **Сумно й глухо** (П. Мирний).

Меди та пахоці живиці. (М. Рильський)
Весело й так хочеться співати.

3. Вони з'єднані одиничним сполучником і (й),
та (і), чи, або і є питальними, спонукальними
або окличними реченнями.

Хай наше слово не вмирає і наша правда хай
живе! (М. Рильський)

Хто ви і чого вам треба? (Ю. Яновський)

- 4** Перепиши складносурядні речення. Розстав розділові знаки. Яке речення ти не виписав / не виписала? Чому?

1. Вже осені кругом передчуття і павутиння срібно простяглося між саду віт.
(В. Сосюра) 2. Лице неба стало суворим і його уста дихнули холодом. (М. Коцюбинський)
3. То сонце вигляє то знову бризне дощ. (М. Рильський) 4. Довго-довго ходило сонце
і цвіло надвечір'я червоне. (М. Луків) 5. Тихесенький вечір на землю спадає і сонце
сідає в темнесенький гай. (В. Самійленко) 6. За сонцем хмаронька пливе, червоні поли
розстилає і сонце спатоньки зове у синє море. (Т. Шевченко) 7. Знов весна настане і
квітки барвисті принесуть хвилини щастя і добра. (В. Сосюра) 8. Сонце впало в степ за
очеретом і погасло, а з лиману викотився червоний місяць і пустив на воду широку
іскрянну стежку. (І. Нечуй-Левицький) 9. Посріблені ліси окуталися тінню а небосхил го-
рить і віти золотить. (М. Рильський) 10. Дніпро спокійно шумить і реве, і хвиля берег
миє, і мла стоїть стіною від землі до неба, глухого, беззоряного. (О. Довженко)

- 5** Змодельюй складносурядні речення, дібравши першу частину так, щоб кома між ними не ставилася.

1. ... та шумлять густі ліси. 2. ... і солов'їний чується дзвінкий спів. 3. ... й сонце
на горизонті піднялося. 4. ... і весняне повітря на нас дихне теплом. 5. ... та калина
гарна чекає холодів. 6. ... і туман стелився до річки. 7. ... та снилась їм чудова літня
подорож. 8. ... і хлопці переможуть у змаганнях із футболу. 9. ... і хочеться творити
заради людства.

6

Склади і запиши складносурядні речення за поданими схемами. Обґрунтуй вживання в них розділових знаків.

1. [...], і [...].	4. То [...], то [...].
2. [...] і [...].	5. [...]; і [...].
3. [...], але [...].	6. [...] і [...]!

7

Прочитай початок тексту.

Як набути силу духу? Найкращий союзник – праця, а найстрашніші вороги – лінощі й розхлябаність. Треба боротися з «я не хочу» і говорити собі «я повинен». Усі палять, а ти не пали. Непогано було б подивитися кіно по телевізору, але ще не зроблено уроки. Значить, треба сісти за письмовий стіл... Поступово прийде почуття того, що ти володієш своїми емоціями, вчинками, звичками...

(За П. Поповичем)

Поміркуй і дай відповідь!

- ❶ Чи є серед твоїх знайомих недисципліновані особи? Як до них ставляться?
- ❷ Які поради слід давати таким людям? Сформулюй їх, дотримуючись культури мовлення.
- ❸ Продовж текст роздумом (5-7 речень) про те, чи є у тебе сила духу та як ти її виховуєш. У висловлюванні використай складносурядні речення. Поясни розділові знаки.
- ❹ Зроби усний і письмовий синтаксичний розбір одного з складносурядних речень тексту.
- ❺ Знайди прості речення. Доведи.

Синтаксичний розбір складносурядного речення

1. Укажи, що речення складносурядне.
2. Визнач вид речення за метою висловлювання та емоційним забарвленням.
3. Укажи кількість частин та засоби зв'язку між ними.
4. Визнач смислові зв'язки між частинами.
5. Поясни вживання розділових знаків.
6. Накресли схему.
7. Здійсни розбір кожної частини як простого речення.

Зразок усного розбору

Можна розділити на сто частин яблуко, але не можна розділити землю. (Народна творчість)

Речення складносурядне, розповідне, неокличне, з протиставними смисловими зв'язками, має дві частини, які поєднані сурядним сполучником *але*, між частинами ставиться кома.

Зразок письмового розбору

Можна розділити на сто частин яблуко, але не можна розділити землю. (Народна творчість) ССР, розпов., неокл., протист., дві частини, з'єднані спол. *але*. [], *але* [].

Григорій Сковорода

(1722-1794)

Сковорода стоїть у центрі української духовної історії.

Дмитро Чижевський

Великий наш філософ щедро
залишив нам спадщину по собі
обсягом широку, змістовністю глибоку,
і щодо світогляду свого – чисту та моральну...

Павло Тичина

Філософ, поет, педагог. Мав значний вплив на сучасників і подальші покоління своїми творами, а також способом життя.

У літературній творчості Сковорода створив численні вірші, притчі та байки, які допомагали йому викладати свої філософські погляди у доступній формі. Найвідоміші з них – це байки «Вовк і Ягня», «Курка і Перепілка», «Жаба та Олень», які містять глибоку мудрість та навчають правильному співжиттю людей.

Усі твори Г. Сковорода можна поділити на три групи: філософсько-богословські трактати; літературні твори – вірші, духовні пісні, байки; листи. 88 % усього творчого доробку автора написано книжною українською або церковнослов'янською мовами, 11 % – латиномовні тексти і трохи менше 1 % – грецькою (листи).

Це цікаво!

Сковорода – учень-індіго.

Відомо, що Григорій Сковорода народився в козацькій родині, де дбали про освіту дітей: його старший брат Степан навчався в Польщі, а Григорій вже з 7 років пішов здобувати освіту в початкову дяківську школу.

Сьогодні таку дитину називали б «індіго», адже, окрім шкільної науки, малий Григорій відвідував багато гуртків, зокрема навчався музичної грамоти та гри на інструментах, був солістом у церковному хорі.

А у 16 років Григорій вступив до Києво-Могилянської академії, де опанував 5 іноземних мов.

1 Прочитай текст.

За описами сучасників мож.мо скласти такий образ Гр.горія Сковороди. Вдягався він пр..стойно, але просто, їжу вж..вав, за т..перішніми понят..ями, вегетаріанську: зел..нь, плоди, молочні продукти, їв тільк.. раз на день – після заходу сонця.

М..яса й риби Григорій Савич не..вживав. Сну вділяв часу не..більше чот..р..ох годин на добу, вставав у/досвіта й завжди ходив пішки за місто на чисте повітря і в сади. Був в..селий, бад..орий, л..(г,х)кий, рухливий, стриманий, цнотливий, усім задовол..ний, скромний, говіркий, з усього виводив повчан..я, навідував хворих, утішав оп..чал..них, розділяв остан..є з бідними, виб..рав і любив друзів за їхніми якостями, був учений без пихи, а спілкуючись з людьми, ні..кому не лестив.

(За Валерієм Шевчуком)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Перепиши текст, зніми скісні риси та встав замість крапок пропущені літери.
- 2 Підкресли у кожному реченні граматичну основу.
- 3 Перебудуй, де можливо, прості речення на складносурядні.

Ти – творча особистість!

- 1 Які якості Григорія Сковороди, на твою думку, необхідні сучасній молоді? Як вони впливатимуть на її майбутнє? У відповіді використай складносурядні речення.
- 2 Які риси вдачі Г. Сковороди втілює скульптор у пам'ятнику? Склади 3-4 речення, використай складносурядні речення.

Пам'ятник Г. Сковороді на Контрактовій площі в Києві. Скульптор І. Кавалерідзе

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Афоризми

Афоризми Григорія Сковороди – справжнє джерело знань і життєвої мудрості. Великий український філософ кілька століть тому проповідував істини, які є актуальними і нині.

Сковорода навчав, що в природі — краса, гармонія, а в суспільстві — несправедливість, і щоб змінити макросвіт на краще, треба кожному змінити мікросвіт, тобто себе самого. Пізнавай себе, а пізнавши — удосконалюй. Пізнаючи свої нахили, людина правильніше визначить своє місце в суспільстві й принесе найбільшу користь. Великий філософ доводив, що людина не може бути щасливою, якщо діє всупереч своїй природі.

- А який є сам, така йому і Біблія.
- Як обряд є без сили божої – пустка, так і байка, але без істини.
- Благословенний Господь, який зробив усе тяжке непотрібним і все потрібне – неважким!
- Мудрі й у іграшках розумні й у брехні правдиві.
- Не мої ці думки і не я їх вигадав: істина безпочаткова. Але люблю – тим мої, люби – і будуть твої.
- Любов виникає з любові; коли хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю.
- Хіба розумно чинить той, хто, починаючи довгий шлях, в ході не дотримує міри?
- Не все те отрута, що неприємне на смак.
- Добрий розум, робить легким будь-який спосіб життя.
- Бери вершину і матимеш середину.

- З усіх утрат втрата часу найтяжча.
- Безумцеві властиво жалкувати за втраченим і не радіти з того, що лишилось.
- Ти не можеш віднайти жодного друга, не нашукавши разом з ним і двох-трьох ворогів.
- Більше думай і тоді вирішуй.
- Скільки зла таїться всередині за гарною подобою: гадюка ховається в траві.
- У тих, хто душею низький, найкраще з написаного і сказаного стає найгіршим.
- Визначай смак не по шкаралупі, а по ядру.

Афоризм (рум. *aforism*, рос. *афоризм*, від гр. *aphorismos* – відокремлюю, визначаю) – коротке лаконічне судження, яке за стислої, зручної для запам'ятовування форми містить глибоку думку. Афоризми виникли з народних приказок, що втілювали в собі багатовіковий досвід, народну мудрість, філософську думку.

Афоризмами також називають крилаті слова – стислі влучні оригінальні вислови відомих письменників, що набули поширення в народі через дотепність чи широту філософських узагальнень.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Як умовно за тематикою можна розділити крилаті висловлювання Г. Сковороди?
- 2 Над чим змушують задуматися афоризми?
- 3 Чи вважаєш ти афористичні висловлювання Г. Сковороди доречними, потрібними, життєво необхідними? Доведи.
- 4 Знайди складносурядні речення. Поясни розділові знаки.

Ти – творча особистість!

Доведи практичне застосування афоризмів у власному житті. Уклади власну скарбничку афоризмів.

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Григорій Сковорода

Всякому місту – звичай і права

Всякому місту – звичай і права,
Всяка тримає свій ум голова:
Всякому серцю – любов і тепло,
Всякеє горло свій смак віднайшло.
Я ж у полоні нав'язливих дум:
Лише одне непокоїть мій ум.
Панські Петро для чинів тре кутки,
Федір-купець обдурити прудкий,

Той зводить дім свій на модний манір,
Інший гендлює, візьми перевір!
Я ж у полоні нав'язливих дум:
Лише одне непокоїть мій ум.
Той безперервно стягає поля,
Сей іноземних заводить телят.
Ті на ловецтво готують собак,
В сих дім, як вулик, гуде від гуляк,

Я ж у полоні нав'язливих дум:
Лише одне непокоїть мій ум.
Ладить юриста на смак свій права,
З диспутів учню тріщить голова.
Тих непокоїть Венерин амур,
Всякому голову крутить свій дур.
В мене ж турботи тільки одні,
Як з ясним розумом вмерти мені.
Навіть царя не обійде вона.
Байдуже смерті, мужик то чи цар,
– Все пожере, як соломую пожар.
Хто ж бо зневажить страшну її сталь?
Той, в кого совість, як чистий кришталь...

Карпо Трохименок. Григорій Сковорода серед народу

Збагачуй власне мовлення!

Гендлювати – торгувати з метою наживи

Ловіцтво – мисливство

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Чому, на думку Г. Сковороди, кожне місто повинно мати свої *«звичай і права»*?
- 2 Що цінує автор твору в людині? (*Всяка тримає свій ум головою, / Всякому серцю – любов і тепло*)
- 3 Чим стурбований ліричний герой поезії? Що *«непокоїть його ум»*?
- 4 Хто є мешканцями міста? У чому полягає суть їх життя?
- 5 Що висловлює Г. Сковорода у творі? Які негативні риси притаманні мешканцям міста?
- 6 Яким, на твій погляд, хотів бачити місто автор поезії?
- 7 Що має на увазі письменник, висловлюючись: *«Всякому голову кружить свій дур»*? Дай відповідь складним реченням.
- 8 Чим можна пояснити бажання Г. Сковороди померти з *«ясним розумом»*?
- 9 У чому полягає призначення цієї поезії? Про що це свідчить?
- 10 Знайди у тексті складні речення. Визнач в них кількість граматичних основ.

Ти – творча особистість!

Чим для кожного із нас є рідне місто/село? Чи пишаєшся ти тим, що живеш саме в ньому? Відповідь вмотивуй.

Перевір свої знання!

I Прочитай текст.

Мрія Ігоря Сікорського

Якось після читання роману Жуль Верна «Робур-завойовник» хлопчико-ві наснилося, начебто він перебуває на борту летючого корабля. Заходить до розкішного салону, а з ілюмінаторів далеко внизу видно море й острів із зеленими пальмами. Сон здійсниться за багато років – і все це мрійник побачить на борту власноруч спроектованого літака-амфібії.

Звали хлопчика Ігор Сікорський. Йому поталанило втілити в життя більшість своїх дитячих мрій, і його стали величати підкорювачем неба. Конструювати літаки Сікорський почав у 19 років, а через 5 років його літак-велетень «Ілля Муромець» став світовим рекордсменом у вантажопідйомності. У 1919-му конструктор переїхав до США, там він заснував власну авіаційну компанію.

З безлічі технічних нововведень видатного українського авіаконструктора слід виділити щонайменше три: створення перших у світі багатомоторних літаків-гігантів, організація серійного виробництва гелікоптерів, розробка перших міжконтинентальних пасажирських авіалайнерів. Його гелікоптери вперше в історії здійснили перельоти через Атлантику й Тихий океан. Тому преса тих часів називала Ігоря Сікорського «містер Гелікоптер».

(З довідника)

II Виконай завдання до тексту.

1. Визнач основну думку тексту. Які питання у тебе виникли після прочитання тексту?
 2. Знайди у тексті складні речення. Визнач в них кількість граматичних основ.
 3. З'ясуй, які зі знайдених речень є складносурядними. Визнач межі частин і сполучники, якими з'єднано ці частини.
 4. Визнач смислові зв'язки між частинами складносурядних речень.
 5. Обґрунтуй вживання розділових знаків у складносурядних реченнях.
 6. Побудуй усно складносурядне речення за змістом прочитаного.
 7. Знайди у тексті складні слова, поясни їх написання.
 8. Хтось якось сказав: «Не плутайте бажання з мрією. Бажанням може бути покупка телефону. А ось телефон може допомогти втілити дитячу мрію – стати блогером».
- Яка різниця між мрією і бажанням?
– Що, на твою думку, слід робити, щоб здійснити свою мрію?

Побудуй письмову відповідь (7-8 речень), використовуй складносурядні речення.

У світі прекрасного

РОЗВИВАЙ МОВЛЕННЯ!

*Людина нібито не літає...
А крила має. А крила має!
Ліна Костенко*

Текст-роздум на суспільно-політичну тему в публіцистичному стилі

1 Прочитай текст.

Талановитий життєлюб

Добра і чиста душею людина зберігає у серці дитячість. А якщо їй дано ще й талант, мудрість і доброта, то стає дитячим письменником. Саме так сталося із Всеволодом Зіновійовичем Нестайком.

Всеволод Нестайко – класик сучасної української дитячої літератури. Він автор численних повістей, оповідань, казок, п'єс і навіть дитячих детективів.

В. Нестайка називають творцем і владарем казкових країн для дітей. Кілька поколінь українців виросли на його творах, від яких віє дитячими пригодами, теплом і радістю. Його твори «В Країні Сонячних Зайчиків», «Пригоди Робінзона Кукурузо», «Таємниця трьох невідомих», «Незвичайні пригоди у лісовій школі», «П'ятірка з хвостиком», знаменита трилогія «Тореадори з Васюківки», повість «Супер «Б» з «фрикадельками» та інші перекладено двадцятьма мовами, вони користуються популярністю в різних країнах.

У творах В. Нестайка відображено життя школярів, формування духовного світу дітей. **В. Нестайко писав для дітей, він добре знав їхні читацькі очікування і яскраво змальовував життя непересічних героїв.** Його твори оптимістичні, веселі, сповнені дивовижних пригод, казковості. Вони розкривають дитячу психологію і, як по-справжньому талановиті твори, стають цікавими і для дітей, і для дорослих.

Всеволод Зіновійович говорив, що побути дитиною йому завадила Велика Вітчизняна війна, тому й став він дитячим письменником, щоб у творах повертатись у дитинство.

Про своє дитинство і те, що привело його в літературу, В. Нестайко писав: «У дитинстві я був руденький, худенький і маленький – чи не найменший у першому класі. І страшенно хотів якнайшвидше вирости. За порадою однокласника Васі, такого ж, як і я, шпінгалета, я прив'язував до однієї ноги важку праску, до другої – цеглину, хапався за верхню планку одвірка і висів, поки вистачало сил, намагаючись витягти своє тіло. А ще той Вася мені сказав, що від дощу все росте. І я довго простоював під дощем, підставляючи струменям свою грішну руду голову. Мама дивувалася, чого в мене постійна нежить. Швидше вирости я хотів ще й тому, що дитинство моє, на жаль, було не дуже безхмарним і щасливим».

Всеволод Нестайко – майстер гумору. Його твори наповнено смішними ситуаціями з дитячого і дорослого життя. Він майстерно зображає жартівливі вчинки, виявляє комічні риси дитячого характеру, а мовлення його персонажів пересипано дотепними висловами.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тему та основну думку тексту.
- 2 До якого стилю належить текст?
- 3 Склади і запиши план тексту.
- 4 Зроби синтаксичний розбір виділеного речення.
- 5 Вислови свою думку до відомого вислову «*Краса врятує світ*». Чи погоджуєшся ти з цим? Наведи приклади з життя.

2 Прочитай текст.

Ти і Батьківщина

Дорогі юні друзі!

Ви часто чуєте від своїх наставників на урочистих зборах фразу: «Віддамо всі свої сили Батьківщині!». І, можливо, сприймаєте її іноді тільки як гасло, як заклик, не уявляючи повною мірою, чим проінняті й що містять у собі ці слова... Далеко не кожен з вас уявляє собі, на який шлях ступить, яке місце в житті займе...

А що під силу вам?.. Відповідь – поряд з кожним із вас. Вона у такому звичному слові – навчання. І це зовсім не мало. І дуже важливо і відповідально. Адже Батьківщині потрібні освічені, знаючі люди. А шкільні науки це не що інше, як основи ваших майбутніх професій...

Наука – справа не проста, важка. Це правильно! Проте як для кого. Для одних – легко й цікаво, для інших – важко і нудно. Але ж важко буває тільки тоді, коли нудно. Запевняю вас, нудних наук не буває. Не може бути! Адже вони розвиваються і спрямовують багато що в нашому житті.

... Саме відкриття роблять наше життя цікавим привабливим захоплюючим. Отже, необхідно звертаючись до шкільного предмета постаратися щось відкрити в ньому для себе – розкусити захований в глибині солодкий горішок таємниці... І тоді, повірте, вперто почне закрадатися думка про майбутню професію, думка, яка, звичайно ж, іще більше посилить потяг до обраного предмета. І цьому ви віддаватиме усі сили. Отримуючи натомість радість захоплення...

(Ю. Чеповецький)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тип тексту і стиль мовлення. Доведи свою думку.
- 2 Запропонуй інший заголовок до тексту. Аргументуй.
- 3 Спиши останній абзац, вставляючи пропущені розділові знаки.

Ти – творча особистість!

Склади твір-роздум у публіцистичному стилі на тему «Суспільство, в якому я хочу жити». Критично оціни факти і явища навколишньої дійсності та ставлення до життя різних соціальних груп. Вислови своє ставлення до цього питання. Користуйся пам'яткою.

Пам'ятка

Особливості твору-роздуму на суспільно-політичну тему

1. Робота над твором-роздумом на суспільно-політичну тему передбачає з'ясування проблем, що стосуються життя і політики нашої держави.
2. Композиція тексту-роздуму має такі обов'язкові компоненти: *теза* (основна думка), *докази* (*прямі*, коли теза обґрунтовується безпосередньо, і *непрямі*, коли тезу обґрунтовують шляхом спростування інших думок, протилежних тій, що доводиться), *висновки*. Теза, як правило, міститься на початку висловлювання, проте іноді перед нею ще буває невеликий вступ.
3. Характерним для творів-роздумів є вживання вставних слів (*на мою думку, по-моєму, наприклад, скажімо*) і речень (*Я вважаю; Можна навести приклад; Я міркую так*), що служать засобами зв'язку між реченнями та абзацами. Крім того, для творів-роздумів на суспільно-політичні теми характерне активне вживання суспільної лексики.
4. Змістовність і переконливість складеного твору-роздуму залежить від уміння дібрати, осмислити найцікавішу інформацію з газет, журналів, радіо – і телепередач й інтерпретувати її відповідно до обраної теми твору.

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Складнопідрядне речення. Будова складнопідрядного речення. Головне й підрядне речення

- 1 Прочитай вірш. Визнач тему.

До прекрасного

Святе мистецтво! В пензлі чи пері
Є сила дати вічність кожній рисі:
Хмарини, що пливе в небесній висі,

Веселих промінців химерній грі, –
Вони спиняють порух віт вгорі
І подорожніх, що ідуть у лісі,

І корабель, що при скелястім мисі
Навік в заливі кинув якорі.
Дитя весни, і літа, й падолисту,
Що вірно тчуть ясну твою окрасу,

Мистецтво, ти даруєш благодать.
І стримане, просте, хоч повне змісту,
Ти вмієш вирвать мить із плину часу
І в ній божисту вічність передать.

(Вільям Вордсворт, переклад М. Стріхи)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Що ушавлює поет в цьому сонеті?
- 2 З чим порівнює автор мистецтво?
- 3 Перепиши виділене речення, визнач граматичні основи. Чим особлива будова складнопідрядних речень?

Складнопідрядне речення (рум. *frază formată prin subordonare*, рос. *сложноподчинённое предложение*) – це складне речення, в якому нерівноправні за змістом і граматично частини з'єднуються підрядним сполучником або сполучним словом. Наприклад: *І не збагну ніколи¹, як вмістилось моє життя в маленькім слові «хліб»²*. (Д. Павличко)

Складнопідрядне речення складається з головної і підрядної частин. Від головної частини речення, зазвичай, можна поставити запитання до підрядної, яка пояснює один із членів головного речення або стосується головного речення загалом.

Наприклад: *Бліде небо мигтить зірками до блакиті (якої?), що оповила степову далечінь*. (М. Коцюбинський) Головне речення: *Бліде небо мигтить зірками до блакиті*. Від слова *блакиті* ставимо запитання до підрядного речення – *якої?* Підрядне речення – *що оповила степову далечінь* – пояснює, характеризує слово *блакить*. Підрядне речення приєднується до головного за допомогою сполучного слова *що*.

Підрядна частина може стояти не тільки після головної частини, а й перед нею або в середині її. Наприклад: *Людина відчуває свою слабкість тоді¹, коли її покидають надії²*. (Б. Харчук) – підрядне речення стоїть після головного. *Коли звук завмирав, гложнув¹, тоді тиша, здавалось, нашорошувала свої чутливі вуха²*. (Є. Гуцало) – підрядне речення стоїть перед головним. *Тоді¹-, коли повітря загоготало громом², усі в залі потягнулися до вікон¹*. (О. Гончар) – підрядне речення стоїть у середині головного.

Для схематичного позначення головної частини складнопідрядного речення використовують квадратні дужки, а для підрядної – круглі. Якщо підрядне речення залежить від конкретного слова в головному реченні, це слово треба записати у квадратних дужках. Сполучники і сполучні слова записують у круглих дужках. Від головного речення до підрядного ставиться запитання. Наприклад:

1. *Бачив я і в чужій стороні чорнобривці із рідного краю¹, що насіяла ти навесні²*. (М. Сингаївський) [...], (що...).
2. *Там¹-, де ми йшли², сполохане птаство піднімалося з трав¹*. (Остап Вишня) [..., (де...), ...].

2 Прочитай текст. Визнач його тип мовлення.

Святе мистецтво! Саме такими словами починає свій сонет «До прекрасного» відомий британський лірик Вільям Вордсворт. І дійсно, мистецтво – святе, тому що воно є подарунком Богів, насолодою для наших душ, втіленням чистої краси й му-

дрості. А якщо пишномовство залишити за бортом, то все буде ще простіше: мистецтво дає можливість нашому буттю стати життям, повним, насиченим і цілком нами усвідомленим. Людей людьми робить діяльність: розумова, фізична, творча. А мистецтво якраз і є плодом останньої – творчим відображенням дійсності.

За допомогою мистецтва ми маємо змогу передати швидкоплинну мить століття, народження й смерть, танок молекул і парад планет. І не просто передати, а й трансформувати їх нашою уявою, зобразити їх у нових іпостасях і... увічнити. Різцем, пензлем, пером чи просто неозброєними пальцями – усім їм підкоряться і простір, і час. Але не тільки в цьому його святість. Мистецтво, а краще навіть сказати «роль митця» – одна з граней діаманту, у якому заключено нашу сутність. Лише крізь «загартування творчістю» ми можемо повною мірою пізнати себе та свій внутрішній світ.

(З посібника)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Випишіть складнопідрядні речення, підкресліть граматичні основи.
- 2 Накресліть схеми складнопідрядних речень.
- 3 Виконайте взаємоперевірку робіт.

3 Прочитай текст. Визнач тему. Добери заголовок.

На Землі існує багато націй, є численні релігії та вірування, найрізноманітніші етнічні традиції. У Республіці Молдова проживають представники багатьох національностей. Інтегративну роль у полікультурному суспільстві відіграє мистецтво. Воно є посередником між різними культурами. Показовою щодо полікультурності є притча про Вавилонську вежу.

У далекому минулому люди розмовляли між собою однією мовою та розуміли один одного. Вони вирішили побудувати величезну вежу на згадку про себе. Вони обрали високу гору і почали будівництво вежі. Одні місили глину, інші ліпили з глини цеглини, другі обпалювали ці цеглини, треті вантажили та підвозили на гору, четверті приймали ті цеглини, а наступні вже з них будували вежу. Всі дружно працювали над цією вежею. Будівництво тривало не один рік. На нього було витрачено тридцять п'ять мільйонів цеглин. **Після важкої праці людям далеко було добиратися до своїх домів, тому вони після роботи будували кожний сам собі будиночок, який знаходився недалеко від гори.** На подвір'ї своїх будинків люди садили різноманітні дерева, кущі, квіти.

Через деякий час навколо цієї гори виросло величезне місто під назвою Вавилон. В центрі міста височила величезна вежа. Знизу вежа була широкою, а зверху вужчою та високою. Кожний уступ цієї вежі майстри фарбували в різні кольори: чорний, жовтий, червоний, зелений, білий, жовтогарячий. **Вверх вежі люди придумали зробити синім кольором, щоб начебто було схоже на небо, а покрівлю – золотою, щоб яскраво виблискувало щодня на сонці.**

Коли вежа була майже готовою, одного ранку, звідки не візьмись, поміж людей з'явився Бог Ягве. **Йому не подобалося те, що люди вирішили побудувати вежу до небес.** Тому він на землю наслав страшну бурю. **Поки на землі вирувала буря, вітер уніс усі слова, котрі люди звикли говорити один одному.** Пізніше вона вщухла і люди знову приступили до будівництва вежі. **Але вони не знали, що їх спіткала страшна біда.**

Покрівельники пішли до ковалів спитати, коли ті нарешті скують листи для покрівлі. **Ковалі не зрозуміли, якою мовою розмовляють ті і що взагалі хочуть.** Потім серед працівників почалося безладдя. **Люди почали панікувати та шукати одномовців, які розуміють їхню мову.** Почали утворюватися групи людей.

Навкруги будівництва вежі стало сила-силенна різних народів з різними мовами. Через деякий час люди почали розходитися по різних куточках землі, будувати нові міста та вежі. Вавилонська вежа через деякий час почала потроху розвалюватися. Але про неї залишилось чимало легенд різними мовами світу.

У європейському живописі відгуком на сюжет відомої притчі є знамените полотно Пітера Брейгеля Старшого «Вавилонська вежа» (1563). Головний урок цієї біблійної історії – створення єдності в різноманітті. Ця ідея полікультурності стала ключовою в діяльності ЮНЕСКО.

(З посібника)

Пітер Брейгель. Вавилонська вежа

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Склади план тексту.
- 2 Перепиши виділені речення. Визнач вид речень за будовою. Склади схеми речень.

4 Прочитай текст. Визнач тип та стиль мовлення.

Виявляється назвати, перелічити прекрасне (на)багато легше, ніж зрозуміти, що ж таке прекрасне. Важко відповісти на питання, чому те або інше нам подобається. Скільки людей пробували відповісти на це питання, стільки й було різних відповідей! Як зараз у нас з вами. Одні вважають, що люди мають особливу властивість бачити світ прекрасного, а сам по собі цей світ (ні)який – ні прекрасний, ні потворний, ні гарний, ні поганий. Інші міркують інакше, що люди тут (ні)до чого, краса – в самій природі, в самих предметах, у неї свої закони і свої правила. Треті кажуть, що збагнути природу прекрасного взагалі (не)можливо. Прекрасне є, і ми його відчуваємо, але звідки воно і чому викликає такі глибокі почуття, нам зрозуміти не дано. І, нарешті, є люди, які думають, що краса для людини зайва, вона нічого (не)дає. Як думаєш ти?

(З посібника)

- Спиши, розкриваючи дужки. Підкресли граматичні основи. Накресли схеми складно-підрядних речень.

Періодизація української літератури

Давня українська література (IX – кінець XVIII століття);

Нова українська література (кінець XVIII – XIX століття);

Новітня українська література (XX – початок XXI століття).

До **давньої української літератури** належать твори, написані у період від виникнення Київської Русі до кінця XVIII століття. Це руські літописи, полемічна література, козацькі літописи та художні твори, зокрема Григорія Сковороди.

Нова українська література починається наприкінці XVIII століття з опублікуванням «Енеїди» І. Котляревського. До цього періоду належать твори всіх українських письменників та поетів до XX століття: твори Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, Панаса Мирного, Марка Вовчка та інших.

До **новітньої української літератури** належать твори українських письменників XX – початку XXI століття: твори В. Сосюри, В. Стуса, М. Семенка та інших, зокрема сучасних авторів: Л. Костенко, А. Кокотюхи.

Нова українська література

Історія української літератури в XIX сторіччі – найповчальніший взірць цього поступового творення нації, національного почуття і національної свідомості літературою.

Іван Франко

Передумови розвитку нової літератури

Кінець XVIII – початок XIX століття – час, коли завершується процес ліквідації будь-яких ознак державності України. Запровадження кріпацтва, знищення освіти в Україні, заборона «Букваря», запровадження російської мови у навчальних закладах...

Становлення нової літератури співвідносилось із формуванням модерної української нації. Оскільки більша частина етнічних українських територій у цей час була перетворена на одну з провінцій Російської імперії, то першою формою національної свідомості став місцевий, крайовий патріотизм, який передбачав наголошування на мовній, культурній, етнографічній тощо своєрідності українців. За таких умов література мусила виконувати ряд не властивих мистецтву слова функцій. Фактично вона стала одним із важливих чинників вираження й водночас формування національної свідомості.

Українську літературу від кінця XVIII ст. називають новою. Порівняно з давньою, це була література нової тематики, нових героїв і нового мовного оформлення. Твори, на відміну від давніх, написані сучасною українською літературною мовою.

Найяскравіші представники літератури кінця XVIII – 30-х рр. XIX ст. – І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, П. Гулак-Артемовський, Є. Гребінка, А. Метлинський тощо. Основні жанри – бурлескно-трагедійна поема, байка, балада, сентиментальна повість.

Іван Котляревський (1769-1838)

*...Він з великого пожару України
найбільшу спас народну святість – слово...*

Іван Франко

«Батьком української літератури» часто називають Івана Котляревського. І це не випадково, бо поема Котляревського «Енеїда» (вперше побачила світ у неповному виданні у 1798 році) була першою поемою, написаною українською літературною мовою.

«Енеїда» – це алегоричний твір, бурлеско-травестійна поема, пов'язана сюжетом з поемою римського поета Вергілія. В античному творі йшлося про мандрі троянців, що прибувають з волі богів до латинських земель (пізніше Римська держава). У поемі І. Котляревського розгортаються такі ж події, збережені імена героїв, але український автор закладає новий національний зміст: під виглядом троянців постають українські козаки, богів Олімпу – українське панство; усі реалії твору відбивають життя українського суспільства XVIII ст. після зруйнування української «Трої» – Запорозької Січі. У творі наявний національний колорит (відображення побуту українців в обрядах, звичаях, повір'ях, стравах, одязі, розвагах). Тому «Енеїду» називають енциклопедією українського життя XVIII ст. Крім національного, у поемі наявний історичний колорит – змалювання минулого і сучасного України.

Бурлеско-травестійна поема – це великий ліро-епічний твір пародійного жанру, в якому основними засобами сміху постають бурлеск і травестія.

Бурлеск (італ. – жарт) – жанр гумористичної поезії, комічний ефект у якій досягається або тим, що героїчний зміст викладається навмисне вульгарно, грубо, зниженою мовою, або, навпаки, тим, що про буденне говориться «високим штилем», піднесено.

Травестія (від лат. *travestire* – переодягати) – в літературі один із різновидів гумористичної поезії, коли твір з серйозним або навіть героїчним змістом і відповідно йому формою переробляється, «перелицьовується» у твір з комічними персонажами і жартівливим спрямуванням розповіді.

І. Котляревський не просто «перевдягнув» античних богів і троянців в одяг козацьких часів – він помістив їх в український побут, «нагодував» стравами української кухні, наділив українським світоглядом, барвистими уявленнями про рай чи пекло.

«Енеїда» – перший твір нової української літератури. У чому ж полягало новаторство письменника?

- І. Котляревський спирався на попередню традицію, а найбільше – впливи самого життя, народних звичаїв та традицій, народного характеру. Справа в тому, що у своєму творі Котляревський змалював життя народу, тоді як попередня література часто була далекою від народного життя..

- Великий внесок І. Котляревського полягає також і в залученні народної мови до літератури. Народна мова і раніше зустрічалася у творах, але здебільшого це були твори «нижчих жанрів» і вживалася вона з певною настановою, переважно для того, щоб підкреслити чиюсь неосвіченість тощо. І лише прочитавши поему видатного українського поета, ми одразу розуміємо, наскільки ця мова була багатого!

- Ніхто до Котляревського не зображував так яскраво народні звичаї. Сцени весілля, святкувань, народних гулянь прописано з такою точністю, стільки назв ігор, страв, одягу ми зустрічаємо в поемі, що даремно «Енеїду» називають енциклопедією тогочасного народного життя!

Енеїда

(Фрагмент)

*«Уся поема – це... «похід нації»,
мандрівка народу в морі часу.*

Валерій Шевчук

Еней був парубок моторний
І хлопець хоть куди козак,
Удавсь на всеє зле проворний,
Завзятіший од всіх бурлак.
Но греки, як спаливши Трою,
Зробили з неї скирту гною,
Він, взявши торбу, тягу дав;
Забравши деяких троянців,
Осмалених, як гиря, ланців,
П'ятами з Трої наживав.
Він, швидко поробивши човни,
На синє море поспускав,
Троянців насажавши повні,
І куди очі почухрав.
Но зла Юнона, суча дочка,
Розкудкудакалась, як квочка, –
Енея не любила – страх;
Давно уже вона хотіла,
Його щоб душка полетіла
К чортам і щоб і дух не пах.
Еней був тяжко не по серцю
Юноні – все її гнівив;
Здавався гірчийший їй від перцю,
Ні в чім Юнони не просив;
Но гірш за те їй не любився,
Що, бачиш, в Трої народився
І мамою Венеру звав;
І що його покійний дядько,
Парис, Пріамове дитятко,
Путивочку Венері дав.
Побачила Юнона з неба,
Що пан Еней на поромах;
А те шепнула сука Геба...
Юнону взяв великий жаж!
Впрягла в гринджолята павичку,
Сховала під кибалку мичку,
Щоб не світилася коса;
Взяла спідницю і шнурівку,
І хліба з сіллю на тарілку,
К Еолу мчалась, як оса.

«Здоров, Еоле, пане-свату!
Ой, як ся маєш, як живеш? –
Сказала, як ввійшла у хату,
Юнона. – Чи гостей ти ждеш?..»
Поставила тарілку з хлібом
Перед старим Еолом-дідом,
Сама же сіла на ослін.
«Будь ласкав, сватоньку-старику!
Ізбий Енея з пантелику,
Тепер пливе на морі він.
Ти знаєш, він який суціга,
Паливода і горлоріз;
По світу як іще побіга,
Чиїхсь багацько вилле сліз.
Пошли на його лихо злеє,
Щоб люди всі, що при Енеї,
Послизли і щоб він і сам...
За сєє ж дівку чорнобриву,
Смачную, гарну, уродливу
Тобі я, далебі, що дам».

Анатолій Базилевич.
Ілюстрація до поеми І. Котляревського «Енеїда»

Збагачуй власне мовлення!

Кибáлка – жіночий головний убір

Мі́чка – пучок конопель або льону, підготовлений для прядіння

Суцї́га – проворний

Палївода – той, хто любить пустувати, бешкетник

Горлорі́з – бандит

Послі́знути – зникнути, пропасти

Поміркуй і дай відповідь!

- ❶ Аргументовано доведи або спростуй одне з тверджень:
а) «Енеїда» І. Котляревського – це перший твір нової української літератури;
б) «Енеїда» І. Котляревського – останній твір давньої української літератури.
- ❷ З яких джерел черпав Котляревський матеріал для своєї поеми?
- ❸ Кого і як змалював Котляревський у колективному образі троянців?
- ❹ Чому «Енеїда» І. Котляревського – пародійна бурлескно-травестійна поема?
- ❺ Прочитай діалог Еола і Юнони. Поясни розділові знаки.
- ❻ Що цікавого ти довідався/довідалася про щасливий шлях «Енеїди» І. Котляревського до українського читача? Чи мала українська мова твору, а не тільки зміст і художні образи, вирішальну роль у цьому? Чому, на твою думку, національна література повинна творитися мовою свого народу?

Ти – творча особистість!

Поясни, чому Максим Рильський сказав, що «І. Котляревський – Коперник українського слова»?

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Засоби зв'язку в складнопідрядному реченні – сполучники і сполучні слова

- ❶ Виразно прочитай текст. Визнач тему та основну думку тексту.

Значне місце в історії української літератури посідає поема І. Котляревського «Енеїда», яка відкрила людству цілий національний світ з його неповторною історією, побутом, барвистою мовою, з етичними й естетичними уявленнями. Ця поема була в бібліотеці Наполеона. Великий князь Микола Павлович – майбутній цар Микола I – попросив собі аж два примірники. З 1798-го року бурлескно-травестійна поема «Енеїда» пережила безліч перевидань.

Ілюстрували цю книгу і видатні українські художники 20-століття: так, у 1936-му році побачила світ «Енеїда» з ілюстраціями Мирона Левицького, у 1937-му

році – з ілюстраціями Михайла Дерегуса, а у 1948-му році – з ілюстраціями Івана Іжакевича та Федора Коновалюка. Відомо і кілька відповідних малюнків Георгія Нарбута. Найпопулярнішою версією «Енеїди» стала та, яку проілюстрував Анатолій Базилевич у 1967-му році. Книга вийшла друком у 1968-му році у видавництві «Дніпро». Перевидавалася 17 разів.

На батьківщині літературного батька
«Енеїди» в Полтаві є міні-скульптура Енея.

У Києві на музей Енеїди перетворили цілий потяг метро.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач, з яких видів речень складається текст.
- 2 Випиши складнопідрядні речення. У яких слово **яка** є сполучником, а в яких – сполучним словом?
- 3 Перевір свої міркування за поданим нижче матеріалом.

На відміну від сполучників, сполучні слова є членами речення, на них падає логічний наголос. В українській мові слова *що, коли, як*, залежно від змісту речення, можуть бути і сполучниками, і сполучними словами.

У реченні *Значне місце в історії української літератури посідає поема І. Котляревського «Енеїда», яка відкрила людству цілий національний світ з його неповторною історією, побутом, барвистою мовою, з етичними й естетичними уявленнями* слово *яка* є займенником, виконує синтаксичну роль підмета, є логічно наголошеним, його можна замінити синонімічним займенником *що* або іменником *поема*.

Розрізняй:

- *коли* сполучник: *Зникне роса, коли зійде сонце.*
- *коли* сполучне слово: *Була пора, коли цвіли вишні.*
- *як* сполучник: *Зайдеш, як почуєш дзвінок.*
- *як* сполучне слово: *Розкажи, як сміється вітер.*

Сполучник	Сполучне слово
• не виступає членом речення, а лише виконує службову функцію	• є членом підрядного речення
• до нього не можна поставити запитання	• до нього можна поставити запитання
• на нього не падає логічний наголос	• на нього падає логічний наголос
• його можна опустити, при цьому смисл речення зберігається	• його не можна опустити, бо речення втрачає зміст
• його можна замінити лише сполучником	• його, як правило, можна замінити іншим сполучним словом або іншою самостійною частиною мови
<i>Тепер я вірю в те, що дикі звірі його музики слухали!</i> (Леся Українка)	<i>Богдан не знав, що відповісти батькові, і теж зажурився.</i> (М. Луків)

2 Спиши речення.

1. Живопис – це поезія яку бачать, а поезія – це живопис який чують. (*Леонардо Да Вінчі*) 2. Ні мистецтво, ні мудрість не можуть бути досягнуті якщо їх не навчитися. (*Демокріт*) 3. Прекрасне в житті, прекрасне в мистецтві допомагає людині жити, допомагає виконувати складну справу життя бо це прекрасне випрямляє її душу. Мистецтво – посередник того що неможливо висловити. (*Й.В. Гете*) 4. До того і служать мистецтва щоб дати можливість пізнання добра і зла. (*А. Дюрер*)

- Підкресли граматичні основи.
- Визнач підрядні частини та виділи їх комами.
- Визнач у підрядних частинах сполучники та сполучні слова.
- Накресли схеми речень.

3

Складіть складнопідрядні речення за поданими частинами та за схемами. Утворені речення запишіть, порівняйте розділові знаки в них.

Головна частина: *поему «Енеїда» називають енциклопедією українського народного життя*. Підрядна частина: *яка відображає численні народні традиції та звичаї*.

1. [], (яка ...). 2. [... (яка ...), ...].

4

Прочитай речення. Переклади українською мовою. Постав запитання від головної частини до підрядної. Накресли схеми речень.

По мотивам одноименной поэмы Ивана Котляревского создали много мультфильмов. Народный художник Эдуард Кырыч и режиссер Владимир Дахно работали 3 года над полнометражным анимационным фильмом «Энеида», который по-своему переосмыслили и обыграли. Этот мультфильм считается первой полнометражной лентой независимой Украины. У самих авторов это уже вторая «Энеида», поскольку они вместе работали еще над короткометражным фильмом «Приключения казака Энея» в 1969 году.

5

Запиши п'ять прислів'їв про книгу, що мають форму складнопідрядних речень. У кожному з речень підкресли граматичні основи, постав запитання від головного речення до підрядного, накресли схеми речень.

6

Складіть усно текст з усіх поданих речень. Речення можна розмішувати за власним вибором. Визначте основну думку тексту.

А. Творчість – це наша здатність вигадувати нову річ, яка буде корисною.

Б. Ці знання дають нам цінні підказки про те, які рішення варто ухвалити, як жити краще й щасливіше.

В. Коли ми знайомимося з твором мистецтва, то глибше пізнаємо себе, горизонт наших можливостей розширюється.

Г. Воно здатне похитнути непорушні постулати, зворушує, спонукає думати.

Ґ. Але чи можуть твори мистецтва покращувати життя, змінювати суспільство?

Д. Однак мистецтво проявляє свою користь у тому, що впливає на наші почуття, емоції і наш зв'язок зі світом.

Е. Вони не мають практичного застосування, адже це не колесо, парасоля чи вакцина.

Є. Тож ми всі є творчими особистостями, бо через естетичний досвід удосконалюємо світ.

Схема синтаксичного розбору складнопідрядного речення

1. Визнач вид речення за метою висловлювання й емоційним забарвленням.
2. Укажи, що речення складнопідрядне.
3. Визнач кількість підрядних частин і засоби зв'язку.
4. Визнач вид кожної підрядної частини.
5. Виконай розбір кожної частини як простого речення.
6. Укажи розділові знаки між частинами.
7. Побудуй схему речення.

Драматичний твір

Драма суттєво відрізняється від прози, лірики й ліро-епічних творів.

По-перше, драматичні твори здебільшого призначені для постановки на сцені, тому вони мають двох авторів: драматурга, який написав п'єсу, і режисера, який поставив цей твір на сцені.

По-друге, сюжет у драматичних творах розгортається за допомогою діалогів, монологів, дій і вчинків дійових осіб, тобто автор майже нічого не може коментувати або якимось чином виражати власне ставлення. Драма складається з дій (актів), картин і яв. Дії та яви обов'язкові. Текст драматичного твору містить ремарки: це опис декорацій, психологічного стану героїв, поради режисерові чи акторам.

По-третє, для драматичних творів характерна єдність часу, місця і дії.

По-четверте, на початку тексту драматичного твору завжди розміщують список дійових осіб із вказівкою на їхній вік, місце в сім'ї, соціальне становище, іноді навіть на риси вдачі.

Драма. Розвиток драматичного конфлікту

У драмі дія показується через конфлікт, що лежить в центрі драматичного твору і визначає всі структурні елементи драматичної дії (зокрема, композиція п'єси підпорядковується розкриттю конфлікту). Нерозривно пов'язані один з одним, драматична дія і конфлікт виступають основними ознаками драми як літературного роду. Розвиток дії і конфлікту проявляється в сюжетній організації твору. У творах драматичного роду сюжет відрізняється напруженістю і стрімкістю розвитку, більшою оголеністю конфлікту.

Драматичний конфлікт, що відображає конкретно-історичні і загальнолюдські протиріччя, що розкриває сутність часу, соціальні відносини, втілюється в поведінці і вчинках героїв, і перш за все в діалогах, монологів, репліках.

Діалог в драмі – основний засіб розвитку дії і конфлікту і основний спосіб зображення характерів (найважливіші функції драматичного діалогу). Слово в драмі, будучи ємним, точним, виразним, емоційно насиченим, словом-дією, здатне передати всю повноту характеристики дійових осіб.

Формою мовної характеристики персонажів у драмі є і монолог – мова дійової особи, звернена до самого себе або до інших, але, на відміну від діалогу, не залежить від відповідних реплік. У драмі в монологі розкриваються ідеали, переконання персонажів, їх духовне життя, складність характеру.

Отже, характер і слово в драмі взаємообумовлені, знаходяться в єднанні.

Говорячи про специфіку драматичного образу, слід бачити, що в драматичному творі зображення людини відрізняється більшою напруженістю, а почуття, думки персонажа – більшою зосередженістю, цілеспрямованістю. Герой розповідає про себе, вступає в суперечку, відстоює свої переконання і, головне, діє, робить вчинки, обумовлені його характером, життєвою позицією. Про характер героя, його поведінку, ставлення до людей, подій говорять і інші персонажі п'єси. Душевний стан персонажа в той чи інший момент розкривають також ремарки автора (пояснення до тексту п'єси).

Наталка Полтавка

Українська опера на 2 дії

(Скорочено)

Дійові особин:

Н а т а л к а – українська дівчина.
Г о р п и н а Т е р п и л и х а – її мати.
П е т р о – коханий Наталки.
М и к о л а – далекий родич Терпилихи.
Т е т е р в а к о в с ь к и й – возний.
М а к о г о н е н к о – сільський виборний.

Дія перша

Село над річкою Ворсклою. Упродовж сцени вулиця, що веде до річки; тут між хатами і Терпилишина хата.

Ява 1

Н а т а л к а *(виходить з хати з відрами на коромислі, дійшовши до річки, ставить відра на березі, ходить задумавшись, потім співає):*

Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнуться;
О, як моє болить серце, а сльози не ллються.

Трачу літа в лютім горі і кінця не бачу,
Тільки тоді і полегша, як нишком поплачу.

Не поправлять сльози щастя, серцю легше буде,
Хто щасливим був часочок, по смерть не забуде.

Єсть же люди, що і моїй заздують долі,
Чи щаслива та билінка, що росте на полі?

Що на полі, що на пісках, без роси, на сонці?
Тяжко жити без милого і в своїй сторонці.

Де ти, милий, чорнобривий? Де ти? Озовися!
Як я, бідна, тут горюю, прийди подивися.

Полетіла б я до тебе, та крилля не маю,
Щоб побачив, як без тебе з горя висихаю.

До кого я пригорнуся, і хто приголубить?
Коли тепер того нема, який мене любить.

Петре! Петре! Де ти тепер? Може, де скитаєшся в нужді і горі і проклинаєш свою долю; проклинаєш Наталку, що через неї утеряв пристанище; а може *(плаче)*, забув, що я живу і на світі. Ти був бідним, любив мене і за те потерпів і мусив мене оставити; я тебе любила і тепер люблю. Ми тепер рівня з тобою: і я стала така бідна, як і ти. Вернися до мого серця! Нехай глянуть очі мої на тебе іще раз і навіки закриються...

Наталка и Возний.

В о з н и й (*ідучи повз Наталку, підходить до неї*). Благоденственного і мирного перебування! (*Набік*). Удобная okazія предстала зділати о собі предложеніє на самоті.

Н а т а л к а (*кланяючись*) Здорові були, добродію, пане возний!

В о з н и й. «Добродію! Добродію!» Я хотів би, щоб ти звала мене – тее-то як його – не вишеупом'янутим іменем.

Н а т а л к а. Я вас зову так, як все село наше величає, шануючи ваше письменство і розум.

В о з н и й. Не о сем, галочко, – тее-то як його – хлопочу я, но желаю із медових уст твоїх слишати умильтельное названіє, сообразное моему чувству. Послушай:

От юних літ не знал я любові,
Не ощущал возженія в крові;
Как вдруг предстал Наталки вид ясний,
Как райский крин, душистый, прекрасный;

Утробу всю потряс;
Кров взволновалась,
Душа смішалась;
Настал мой час!

Настал мой час; і серце все стонеть;
Как камень, дух в пучину зол тонеть.
Безмірно, ах! люблю тя, дівицю,
Как жадний волк младую ягницю.

Твой предвщаєть зрак
Мні жизнь дражайшу,
Для чувств сладчайшу,
Как з медом мак.

Противні мні Статут і розділи,
Позви і копи страх надоїли;
Несносен мні синкліт весь бумажный,
Противен тож і чин мой преважный.

Утіху ти подай
Душі смятенной,
Моєй письменной,
О ти, мой рай!

Не в состоянні поставити на вид тобі сили любові моєї. Когда би я іміл — тее-то як його — столько языков, сколько артикулов в Статуті ілі сколько зап'ятих в Магдебурзьком праві, то і сих не довліло би на восхваленіє ліпоти твоєї! Єй-єй, люблю тебе до безконечності.

Н а т а л к а. Бог з вами, добродію! Що ви говорите! Я річі вашей в толк собі не возьму.

В о з н и й. Лукавиш — тее-то як його — моя галочко! і добре все розумієш. Ну, коли так, я тобі коротенько скажу: я тебе люблю і женитись на тобі хочу.

Н а т а л к а. Гріх вам над бідною дівкою глумитися; чи я вам рівня? Ви пан, а я сирота; ви багатий, а я бідна; ви возний, а я простого роду; та й по всьому я вам не під пару.

В о з н и й. Ізложенні в отвітних річах твоїх резони суть — тее-то як його — для любові ничтожні. Уязвленное частореченною любовію серце, по всім Божеським і чоловічеським законам, не взираєть ні на породу, ні на літа, ні на состояніє. Оная любов все — тее-то як його — ровняєть. Рци одно слово: «Люблю вас, пане возний!» — і аз, вишеупом'янутий, виконаю присягу о вірном і вічном союзі з тобою.

Н а т а л к а. У вас єсть пословиця: «Знайся кінь з конем, а віл з волом»; шукайте собі, добродію, в городі панночки; чи там трохи єсть суддівен, писарівен і гарних попівен? Любую вибирайте... Ось підіть лиш в неділю або в празник по Полтаві, то побачите таких гарних, що і розказати не можна.

В о з н и й. Бачив я многих — і ліпообразних, і багатих, но серце моє не імієть — тее-то як його — к ним поползновенія. Ти одна заложила йому позов на вічні роки, і душа моя ежечасно волаєть тебе і послі нишпорной даже години.

Н а т а л к а. Воля ваша, добродію, а ви так з-письменна говорите, що я того і не зрозумію; та і не вірю, щоб так швидко і дуже залюбитись можна.

В о з н и й. Не віриш? Так знай же, що я тебе давно уже — тее-то як його — полюбив, як тільки ви перейшли жити в наше село. Моїх діл околичності, возникающі із неудобних обстоятельств, удерживали соділати признаніє пред тобою; тепер же, читая — тее-то як його — благость в очах твоїх, до формального опреділенія о моєй участі, открой мні, хотя

в терміні, партикулярно, резолюцію: могу лі — тее-то як його — без отсрочок, волокити, проторов і убитков получить во вічне і потомственне владініє тебе — движимое і недвижимое імініє для душі моєї — з правом владіти тобою спокійно, безпрекословно і по своїй волі — тее-то як його — розпоряджать? Скажи, говори, отвічай, отвітсвуй, могу лі бить — тее-то як його — мужем пристойним і угодним душі твоєї і тілу?

Н а т а л к а (*співає*).

Видно шляхи полтавської і славну Полтаву,
Пошануйте сиротину і не вводьте в славу.
Не багата я і проста, но чесного роду,
Не стиджуся прясти, шити і носити воду.
Ти в жупанах і письменний, і рівня з панами,
Як же можеш ти дружитися з простими дівками?
Єсть багацько городянок, вибирай любую;
Ти пан возний — тобі треба не мене, сільську.

Так, добродію, пане возний! Перестаньте жартувати надо мною, безпоміжною сиротою. Моє все багатство єсть моє добре ім'я; через вас люди начнуть шептати про мене, а для дівки, коли об ній люди зашепчуть...

Музика починає грати прелюдію. Наталка задумується, а возний щось міркує собі, і смішні міни перебігають на його обличчі.

Ява 3

Наталка і возний, потім виборний.

В и б о р н и й (*з'являється на вулиці, іде і співає*).

Дід рудий, баба рудаб	Поклонилися шинкарці;
Батько рудий, мати руда,	А шинкарка на ніх — морг:
Дядько рудий, тітка руда,	«Іду, братики, на торг».
Брат рудий, сестра руда,	Ішли ляхи на три шляхи,
І я рудий, руду взяв,	А татари на чотири,
Бо рудую сподобав.	Шведи-враги поле вкрили;
Ой по горі по Панянці	Козак в лузі окликнувся -
В понеділок дуже вранці	Швед, татарин, лях здригнувся,
Ішли наші новобранці;	В дугу всякий ізігнувся.

Наталка взяла свої відра і пішла додому. Виборний підійшов до возного.

В о з н и й. Чи се — тее-то як його — нова пісня, пане виборний?

В и б о р н и й. Та се, добродію (*кланяється*), не пісня, а нісенітниця. Я співаю іногді, що з голову лізе, — вибачайте, будьте ласкаві, я не добачив вас.

В о з н и й. Нічого, нічого. Відкіль се так? Чи з гостей ідете — тее-то як його?..

В и б о р н и й. Я іду із дому. Випроводжав гостя: до мене заїжджав засідатель наш, пан Щипавка, так уже, знаєте, не без того, — випили по одній, по другій, по третій, холодцем та ковбасою закусили, та вишнівки з кварту укутали, та й, як то кажуть, і підкріпилися.

В о з н и й. Не розказував же пан Щипавка якої новини?

В и б о р н и й. Де то не розказував! Жаловався дуже, що всьому земству урвалася тепер нитка, та так, що не тільки засідателям, но самому комісарові уже не те, як давно було... Така, каже, халепа, що притьмом накладно служити. Бо, каже, що перше дурницею доставалося, то тепер або випросити треба, або купити.

В о з н и й. Ох! Правда, правда; даже і в повітовому суді, і во всіх присутствених містах унініє воспослідовало; малійшая проволочка ілі прижимочка просителю, як водилось перше, почитається за уголовне преступленіє; а взяточок, сиріч — винуждений подарочок, весьма-очень іскусно у істця ілі отвітчика треба виканючити. Та що і говорить! Тепер і при рекрутських наборах вовся не той порядок ведеться. Трудно становиться жить на світі.

В и б о р н и й. Зате нам, простому народові, добре, коли старшина, богобоязлива і справедлива, не допуска письменним п'явкам кров із нас смоктати... Та куди ви, добродію, налагодились?

В о з н и й. Я наміревал — теє-то як його — посітити нашу вдовствующую дякониху, но, побачивши тут Наталку (*зітхає*), остановився побалакати з нею.

В и б о р н и й. (*лукаво*). Наталку? А де ж (*оглядається*) вона?

В о з н и й. Може, пішла додому.

В и б о р н и й. Золото — не дівка! Наградив Бог Терпилиху дочкою. Крім того, що красива, розумна, моторна і до всякого діла дотепна, — яке у неї добре серце, як вона поважає матір свою; шанує всіх старших себе; яка трудяща, яка рукодільниця; себе і матір свою на світі держить.

В о з н и й. Нічого сказати — теє-то як його — хороша, хороша і уже в такому віці...

В и б о р н и й. Та й давно б час, так що ж? Сирота, та іще і бідна. Ніхто і не квапиться.

В о з н и й. Однак ж я чув, що Наталці траплялись женихи, і восьма пристойні, наприклад, Тахтауловський дячок, чоловік знаменитий басом своїм, ізучен Ярмоля і дуже знаєть печерсько-лаврський напів; другий волосний — теє-то як його — писар із Восьмачок, молодець не убогий і продовжуючий службу свою безпороочно скоро год; третій — підканцелярист із суда по імені Скоробреха і многії другії, но Наталка...

В и б о р н и й. Що? Одказала? Добре зробила. Тахтауловський дяк п'є горілки багато і уже спада з голосу; волосний писар і підканцелярист Скоробреха, як кажуть, жевжики обидва і голі, вашеці проше, як хлистики, а Наталці треба не письменного, а хазяїна доброго, щоб умів хліб робити і щоб жінку свою з матір'ю годовав і зодігав.

В о з н и й. Для чого же неписьменного? Наука — теє-то як його — в ліс не йде; письменство не єсть преткновеніє ілі поміха ко вступленію в законний брак. Я скажу за себе: правда, я — теє-то як його — письменний, но по благості всевишнього єсмь чоловік, а по милості дворян — возний, і живу хоть не так, як люди, а хоть побіля людей; копійка волочиться і про чорний день іміється. Признаюсь тобі, як приятелю, буде чим і жінку — теє-то як його — і другого кого годувати і зодігати.

В и б о р н и й. Так чом же ви не одружитесь? Уже ж, здається, пора. Хіба в ченці постригтись хочете? Чи ще, може, суджена на очі не нависла? Хіба хочете, щоб вам на весіллі сю пісню співали? Ось слухайте (*співає*):

Ой під вишнею, під черешнею

Стояв старий з молодю, як із ягодою.

І просилася, і молилася:

«Пусти мене, старий діду, на улицу погулять!»

«Ой я й сам не піду, і тебе не пущу:

Хочеш мене, старенького, да покинути.

Ой не кидай мене, моя голубочко,

Куплю тобі хатку, і ще сіножатку,

І ставок, і млинок, і вишневий садок».

«Ой не хочу хатки, ані сіножатки,

Ні ставка, ні млинка, ні вишневого садка.

Ой ти, старий дідуга, зігнувся, як дуга,

А я, молоденька, гуляти раденька».

В о з н и й. Коли другії облизня піймають, то і ми остерегаємось. Наталка многим женихам піднесла печеного кабака; глядя на сіє, і я собі на умі.

В и б о р н и й. А вам що до Наталки? Будто всі дівки на неї похожі? Не тільки світа, що в вікні; сього дива повно на світі! Та до такого пана, як ви, у іншої аж жижка задрижить!

В о з н и й (*набик*). Признаюсь йому в моєй любові к Наталці. Послухай, пане виборний! Нігде — теє-то як його — правди дівати, я люблю Наталку всею душею, всею мис-

лію і всім серцем моїм, не могу без неї жити, так її образ — теє-то як його — за мною і слідить. Як ти думаєш? Як совітуєш в таковом моєм припадці?

В и б о р н и й. А що тут довго думати? Старостів посилати за рушниками, та й кінець. Стара Терпилиха не зсунулась іще з глузду, щоб вам одказати.

В о з н и й. Ох, ох, ох!.. Стара не страшна, так молода кирпу гне! Я уже їй говорив, як то кажуть, надогад буряків — теє-то як його — так де! Ні приступу!

В и б о р н и й. Що ж вона говорить, чим одговорюється і що каже?

В о з н и й. Она ізлагаєть нерезоннії — теє-то як його — причини; она приводить в довод знакомство вола з волем, коня з конем; нарицаєть себе сиротою, а мене паном; себе бідною, а мене багатим; себе простою — теє-то як його — а мене возним; і рішительний приговор учинила — що я їй, а она мні не рівня — теє-то як його.

В и б о р н и й. А ви ж їй що?

В о з н и й. Я їй пояснив, що любов все равняєть.

В и б о р н и й. А вона ж вам що?

В о з н и й. Що для мене благопристойніє панночка, ніж простая селянка.

В и б о р н и й. А ви ж їй що?

В о з н и й. Що она — теє-то як його — одна моя госпожа.

В и б о р н и й. А вона ж вам що?

В о з н и й. Що она не вірить, щоб так дуже — теє-то як його — можна полюбити.

В и б о р н и й. А ви ж їй що?

В о з н и й. Що я її давно люблю.

В и б о р н и й. А вона ж вам що?

В о з н и й. Щоб я одв'язався од неї.

В и б о р н и й. А ви ж їй що?

В о з н и й (*сердито*). Що? Нічого!.. Тебе чорт приніс — теє-то як його — Наталка утекла, а я з тобою остався.

В и б о р н и й. Ой ви, письменні! Вгору деретесь, а під носом нічого не бачите: Наталка обманювала вас, коли говорила, що ви їй не рівня. У неї не те на серці...

В о з н и й. Не те? А що ж би такеє?

В и б о р н и й. Уже не що, другого любить; ви, може, чували, що як вони ще жили в Полтаві і покійний Терпило жив був, то прийняв було до себе якогось сироту Петра за годованця. Хлопець виріс славний, гарний, добрий, проворний і роботящий; він од Наталки старший був годів на три на або чотири; з нею вигодовавсь і зріс вкупі. Терпило і Терпилиха любили годованця свого, як рідного сина, та було й за що! Наталка любила з Петром, як брат з сестрою. Но Терпило, понадіявшись на своє багатство, зачав знакомитись не з рівнею: зачав, бач, заводити бенкети з повитчиками, з канцеляристами, купцями і цехмістрами — пив, гуляв і шахровав гроші; покинув свій промисл і мало-помалу розточив своє добро, розпився, зачав гримати за Наталку на доброго Петра і вигнав його із свого дому; послі, як не стало і посліднього сього робітника, Терпило зовсім ізвівся; в бідності умер і без куска хліба оставив жінку і дочку.

В о з н и й. Яким же побитом — теє-то як його — Терпилиха з дочкою опинилися в нашем селі?

В и б о р н и й. У Терпила в городі на Мазурівці був двір — гарний, з рубленою хатою, коморою, льохом і садком. Терпилиха по смерті свого старого все те продала, перейшла в наше село, купила собі хатку і тепер живе, як ви знаєте.

В о з н и й. А вишечечений Петро де — теє-то як його — обрітається?

В и б о р н и й. Бог же його зна. Як пішов з двора, то мов в воду упав, і чутки нема. Наталка без душі його любить, через його всім женихам одказує, та й Терпилиха без сльоз Петра не згадує.

В о з н и й. Наталка неблагорозумна: любить такого чоловіка, которго — тее-то як його — можеть бить, і кістки погнили. Лучче синиця в жмені, як журавель в небі.

В и б о р н и й. Або, як той грек мовляв: «Лучче живий хорунжий, як мертвий сотник»... А я все-таки думаю, коли б чоловік добрий найшовся, то б Наталка вийшла за муж, бо убожество їх таке велике, що неможоту становиться.

В о з н и й. Сердечний приятелю! Візьмися у Наталки і матері хождение іміти по моему сердечному ділу. Єжелі виіграєш — тее-то як його — любов ко мні Наталки і убідиш її доводами сильними довести її до брачного моего ложа на законном основанії, то не пожалію — тее-то як його — нічого для тебе. Вір — без дані, без пошлини, кому хочеш, позов заложу і контроверсії сочиню, — божусь в том — еже-ей! ей!

В и б о р н и й (*подумавши трохи*). Що ж? Спрос не біда. Тут зла ніякого нема. Тільки Наталка не промах!.. О, розумна і догадлива дівка!

В о з н и й. Осмісься! Ти умієш увернутись — тее-то як його — хитро, мудро, недорогогим коштом; коли ж що, то можна і брехнути для обману, приязні ради.

В и б о р н и й. Для обману? Спасибі за се! Брехать і обманьовать других — од Бога гріх, а од людей сором.

В о з н и й. О, простота, простота! Хто тепер — тее-то як його — не брешеть і хто не обманиваєть? Повір мні: єжелі б здесь собралося много народу і зненацька ангел з неба з огненною різкою злетів і воскликнул: «Брехуни і обманщики!.. ховайтесь, а то я поражу вас!..» — ей-ей, всі присіли би к землі совісті ради. Блаженна лож, когда биваєть в пользу ближніх, а то біда — тее-то як його — що часто лжем ілі ради своєї вигоди, ілі на упад других.

В и б о р н и й. Воно так, конечно, всі люди грішні, однако ж...

В о з н и й. Що «однако ж»? Всі грішні, та іще і як!.. І один другого так обманюють, як того треба, і як не верти, а виходить — кругова порука. Слухай:

Всякому городу нрав і права,
Всяка імієть свой ум голова,
Всякого прихоті водять за ніс,
Всякого манить к наживі свій біс!

Лев роздираєть там волка в куски,
Тут же волк цапа скубе за виски;
Цап в огороді капусту псує:
Всякий з другого бере за своє.

Всякий, хто вище, то нижчого гне, —
Дужий безсильного давить і жме,
Бідний багатого певний слуга,
Корчиться, гнеться пред ним, як дуга.

Всяк, хто не маже, то дуже скрипить,
Хто не лукавить, то ззаду сидить;
Всякого рот дере ложка суха —
Хто ж єсть на світі, щоб був без гріха?

В и б о р н и й. Воно так! Тільки великим грішникам часто і даром проходить, а маленьким грішникам такого задають бешкету, що і старикам невпам'ятку. Добре, пане возний, я вас поважаю і зараз іду до старої Терпилихи. Бог зна, до чого веде, — може, воно і добре буде, коли ваша доля щаслива.<...>

Завіса.

Ява 4

Терпилишина хата. Мати пряде, а дочка шие.

Т е р п и л и х а. Ти оп'ять чогось сумуєш, Наталко! Оп'ять щось тобі на думку спало?..

Н а т а л к а. Мені з думки не йде наше безталання.

Т е р п и л и х а. Що ж робить? Три роки уже, як ми по убожеству своєму продали дворик свій на Мазурівці, покинули Полтаву і перейшли сюди жити; покойний твій батько довів нас до сього.

Н а т а л к а. І, мамо!.. Так йому на роду написано, щоб жити багатим до старості, а умерти бідним; він не винуватий.

Т е р п и л и х а. Лучче б була я умерла: не терпіла б такої біди, а більше через твою непокорность.

Н а т а л к а (*кладає роботу*). Через мою непокорність ви біду терпите? Мамо!

Т е р п и л и х а. Аякже? Скільки хороших людей сватались за тебе — розумних, зажиточних і чесних, а ти всім одказала; скажи, в яку надію?

Н а т а л к а. В надію на Бога. Лучче посідию дівкою, як піду заміж за таких женихів, як на мені сватались. Уже нічого сказати — хороші люди!

Т е р п и л и х а. А чому й ні? Дяк Тахтауловський чом не чоловік? Він і письменний, розумний і не без копійки. А волосний писар і підканцелярист Скоробрещенко — чому не люди? Кого ж ти думаєш дождатись — може, пана якого або губернського панича? Лучче б всього, якби вийшла за дяка, — мала б вічний хліб; була б перше дячихою, а послі і попадею.

Н а т а л к а. Хотя б і протопопшею, то Бог з ним! Нехай вони будуть розумні, багаті і письменніші од нашого возного, та коли серце моє не лежить до їх і коли мені вони осоружні!.. Та і всі письменні — нехай вони собі тямляться!

Т е р п и л и х а. Знаю, чом тобі всі не люб'язні; Петро нав'яз тобі в зуби. Дурниця все те, що ти думаєш; чотири годи уже, як об нім ні слуху нема, ні послушання.

Н а т а л к а. Так що ж? Адже і він об нас нічого не чує, та ми живемо; то і він жив і так же пам'ятає об нас, та боїться вернутись.

Т е р п и л и х а. Ти не забула, як покійний твій батько напоследок не злюбив Петра і, умираючи, не дав свого благословення на твоє з ним замужество; так і мого ніколи не буде.

Н а т а л к а (*підбігає до матері, хапає її за руку і співає*):

Ой мати, мати! Серце не вважає,
Кого раз полюбить, з тим і умирає.
Лучче умерти, як з немилим жити,
Сохнуть з печалі, щодень сльози лити.
Бідність і багатство — єсть то Божа воля;
З милим їх ділити — єсть щаслива доля.
Ой хіба ж я, мати, не твоя дитина,
Коли моя мука тобі буде мила?
І до мого горя ти жалю не маєш...
Хто прийшовсь по серцю, забудь заставляєш!..
О мамо, мамо! Не погуби дочки своєї! (*Плаче*).

Т е р п и л и х а (*чуло*). Наталко, схаменись! Ти у мене одна, ти кров моя: чи хочеш я тебе погубити? Убожество моє, старість силують мене швидше замуж тебе оддати. Не плач, дочко! Я тобі не ворог. Правда, Петро добрий парубок, та де ж він? Нехай же прийде, нехай вернеться до нас; він не лежень, трудящий, з ним обідніти до злиднів не можна. Але що ж! Хто відає — може, де запропастився, а може, і одружився де, може, забув і тебе. Тепер так буває, що одну нібито любить, а о другій думає.

Н а т а л к а. Петро не такий; серце моє за його ручається, і воно мені віщує що він до нас вернеться. Якби він знав, що ми тепер так бідні — о, з кінця світа прилинув би до нас на поміч.

Т е р п и л и х а. Не дуже довіряй своєму серцю: сей віщун часто обманює. Придивися, як тепер робиться в світі, та і о Петрі так думай. А лучче, якби ти була мені покорна і мене послухала. *Співає*:

Чи я тобі, дочко, не добра желаю,
Коли кого зятем собі вибираю?
Ой дочко, дочко! що ж мні начати?
Де ж люб'язного зятя достати?
Петро десь блукає, може, оженився,
Може, за тобою не довго журився.
Ой дочко, дочко! що ж мні начати,

Де ж люб'язного зятя достати?
По старості моїй живу через силу,
Не дождавшись Петра, піду і в могилу.
Ой дочко, дочко... і.т.д.
Тебе ж без приюту, молоду дитину,
На кого оставлю, бідну сиротину?
Ой дочко, дочко... і.т.д.

Ти на те ведеш, щоб я не дождала бачити тебе замужем, щоб через твоє упрямство не дожила я віку: бідність, сльози і перебори твої положать мене в домовину. *(Плаче.)*

Н а т а л к а. Не плачте, мамо! Я покоряюсь вашій волі і для вас за першого жениха, вам угодного, піду замуж; перенесу своє горе, забуду Петра і не буду ніколи плакати.

Т е р п и л и х а. Наталочко, дочко моя! Ти все для мене на світі! Прошу тебе: викинь Петра з голови — і ти будеш щасливою. Але хтось мелькнув мимо вікна, чи не йде хто до нас? *(Виходить.)*

Ява 5

Н а т а л к а. *(сама)* Трудно, мамо, викинуть Петра із голови, а іще трудніше із серця. Но що робить!.. Дала слово за першого вийти замуж — для покою матері треба все перенести... Скріплю серце своє, перестану журитись, осушу сльози свої-і буду весела. Женихи, яким я одказала, в другий раз не прив'яжуться; возному так одрізала, що мусить одчепитися; більше, здається, нема на приміті. А там... ох!.. Серце моє чогось щемить... *(Почувши, що хтось наближається до дверей, береться до роботи.)*

Ява 6

Наталка, Терпилиха и виборний.

В и б о р н и й. Помагай-бі, Наталко! Як ся маєш, як поживаєш?

Н а т а л к а. Ат, живемо і маємося, як горох при дорозі: хто не схоче той не вскубне.

Т е р п и л и х а. На нас, бідних і безпомощних, як на те похиле дерево, і кози скачуть.

В и б о р н и й. Хто ж тобі виноват, стара? Якби оддала дочку замуж, то і мала, хто вас обороняв би.

Т е р п и л и х а. Я сього тільки і хочу, так що ж...

В и б о р н и й. А що таке? Може, женихів нема, або що? А може, Наталка?..

Т е р п и л и х а. То бо то і горе! Скільки не траплялись і хороші людці, так: «Не хочу» та й «Не хочу!»

В и б о р н и й. Дивно мені та чудно, що Наталка так говорить; я ніколи б од її розуму сього не ждав.

Н а т а л к а. Так то вам здається, а ніхто не віда, хто як обіда.

Т е р п и л и х а. От так все вона — приговорками та одговорками і вивертається; а до того іще як придасть охання та сльоз, то я і руки опушу.

В и б о р н и й. Час би, Наталко, взятись за розум: ти уже дівка, не дитя. Кого ж ти дожидаєшся? Чи не із города ти таку примху принесла з собою? О! Там панночки дуже чваняться собою і вередують женихами: той не гарний, той не багатий, той не меткий; другий дуже смирний, інший дуже бистрий; той кирпатий, той носатий, та чом не воєнний, та коли і воєнний, то щоб гусарин. А од такого перебору досидяться до того, що послі і на їх ніхто не гляне.

Н а т а л к а. Не рівняйте мене, пане виборний, з городянками: я не вередую і не перебираю женихами. Ви знаєте, хто за мене сватався. Чи уже ж ви хочете спхнути мене із мосту та в воду?

В и б о р н и й. Правда, замуж вийти — не дощову годину пересидіти; але мені здається, якби чоловік надійний трапився, то б не треба ні для себе, ні для матері йому одказовати; ви люди не багаті.

Т е р п и л и х а. Не багаті! Та така бідність, таке убожество, що я не знаю, як далі і на світі жити!

Н а т а л к а. Мамо! Бог нас не оставить: єсть і бідніші од нас, а живуть же...

Т е р п и л и х а. Запевне, що живуть, але яка жизнь їх!

Н а т а л к а. Хто живе чесно і годується трудами своїми, тому і кусок черствого хліба смачніший од м'якої булки, неправдою нажитої.

Т е р п и л и х а. Говори, говори! А на старості гірко терпіти нужду і во всім недостаток. *(До виборного)* Хоть і не годиться своєї дочки вихваляти, та скажу вам, що вона добра у мене дитина; вона обіщала для мого покою за першого жениха, аби б добрий, вийти замож.

В и б о р н и й. Об розумі і добрім серці Наталки нічого і говорити; всі матері приміром ставлять її своїм дочкам. Тільки нігде правди дівати, труденько тепер убогій дівці замож вийти; без приданого, хоть будь вона мудрійша од царя Соломона, а краща од прекрасного Іосифа, то може умерти сідою панною.

Т е р п и л и х а. Наталко! Чуєш, що говорять? Жалій послі на себе, а не на другого кого.

Н а т а л к а *(зітхає)*. Я і так терплю горе!

В и б о р н и й. Та можна вашому горю і пособити... *(лукаво)* У мене єсть на приміті чоловігя і поважний, і багатий, і Наталку дуже собі уподобав.

Н а т а л к а *(набик)*. От і біда мені!

Т е р п и л и х а. Жартуєте, пане виборний!

В и б о р н и й. Без жартів, знаю гарного жениха для Наталки. А коли правду сказати, то я і прийшов за його поговорити з вами, пані Терпилихо.

Н а т а л к а *(нетерпляче)*. А хто такий той жених?

В и б о р н и й. Наш возний, Тетерваковський. Ви його знаєте... Чим же не чоловік?

Н а т а л к а. Возний? Чи він же мені рівня? Ви глумитесь надо мною, пане виборний!

Т е р п и л и х а. Я так привикла к своєму безталанню, що боюся і вірити, щоб була сьому правда.

В и б о р н и й. З якого ж побиту мені вас обманьовати? Возний Наталку полюбив і хоче на ній женитись – що ж тут за диво? Ну, скажіте ж хутенько, як ви думаєте?

Т е р п и л и х а. Я душею рада такому затеві.

В и б о р н и й. А ти, Наталко?

Н а т а л к а. Бога бійтесь, пане виборний! Мені страшно і подумати, щоб такий пан – письменний, розумний і поважний – хотів на мені женитись. Скажіте мені перше, для чого люди женяться?

В и б о р н и й. Для чого? Для того... а ти буцім не знаєш?

Н а т а л к а. Мені здається, для того, щоб завести хазяйство і сімейство; жити люб'язно і дружно; бути вірними до смерті і помагати одно другому. А пан, которий жениться на простій дівці, чи буде її вірно любити? Чи буде їй щирим другом до смерті? Йому в голові і буде все роїтися, що він її виручив із бідності, вивів в люди і що вона йому не рівня; буде на неї дивитися з презирством і обходитися з неповагою, і у пана така жінка буде гірше наймички... буде крепачкою.

Т е р п и л и х а. От так вона всякий раз і занесе, та й справляйся з нею. Коли на те пішло, то я скажу: якби не годованець наш Петро, то й Наталка була б як шовкова.

В и б о р н и й. Петро? Де ж він? А скільки років, як він пропада?

Т е р п и л и х а. Уже років трохи не з чотири.

В и б о р н и й. І Наталка так обезглузділа, що любить за пропастившогося Петра? І Наталка, кажеш ти, добра дитина, коли бачить рідну свою при старості, в убожестві, всякий час з заплаканими очима і туж-туж умираючу од голодної смерті – не зжальється над матір'ю? А ради кого? Ради пройдисвіта, ланця, що, може, де в острозі сидить, може, умер або в москалі завербовався!.. *(Мати і дочка плачуть.)*

В и б о р н и й. Ей, Наталко, не дровичся!

Т е р п и л и х а. Та пожалій рідной,

Мене, старой, бідной,

Схаменися!

Н а т а л к а. Не плач, мамо, не журися!

В и б о р н и й. Забудь Петра-ланця,

Пройдоху-поганця,

Покорися!
Т е р п и л и х а. Будь же дочко, мні неслухна!
Н а т а л к а. Тобі покоряюсь,
На все соглашаюсь
Прямодушно.
Всі троє *(разом)*:
Де згода в сімействі, де мир і тишина,
Щасливі там люди, блаженна сторона.
Їх Бог благословляє,
Добро їм посилає,
І з ними вік живе.
Т е р п и л и х а. Дочко моя! Голубко моя! Пригорнись до мого серця, покорність твоя
жизні і здоров'я мені придає. За твою повагу і любов до мене Бог тебе не оставить, моє
дитятко!
Н а т а л к а. Мамо, мамо! Все для тебе стерплю, все для тебе зроблю, і коли мені Бог
поможеть осушити твої сльози, то я найщасливіша буду на світі, тільки...
В и б о р н и й. А все-таки «тільки»! Вже куда не кинь, то клин. Викинь лиш дур з го-
лови; удар лихом об землю, — мовчи та диш!
Т е р п и л и х а. Так, дочко моя! Коли тобі що і наверзеться на ум, то подумай, для
кого і для чого виходиш за возного замож.
Н а т а л к а. Так я сказала уже, що все для тебе зроблю, тільки щоб не спішили з весіллям.
В и б о р н и й. А нащо ж і одкладовать в довгий ящик? Адже ми не судді.
Т е р п и л и х а. Да треба ж таки прибратися к весіллю: хоть рушники і єсть готові,
так іще дечого треба.
В и б о р н и й. Аби рушники були, а за прибори на весілля не турбуйтеся: наш воз-
ний — чоловік, не взяв його кат — на свій кошт таке бундючне весілля уджигне, що ну!
Послухайте ж сюди: сього дня зробимо сватання, і ви подавайте рушники, а там уже
умовитеся собі з паном женихом і за весілля. Прощайте! Гляди ж, Наталко, не згедза-
йся, як старости прийдуть! Пам'ятуй, що ти обіщала матері. Прощайте.. Прощайте!..
Т е р п и л и х а. Прощайте, пане виборний. Спасеть вас Бог за вашу приязнь.
(Виходить разом з виборним.)

Ява 7

Н а т а л к а *(сама)*. Не минула мене лиха година! Возний гірше реп'яха причепився.
А здається, що Макогоненко до всей біди привідця... Боже милосердний! Що зо мною
буде? Страшно і подумать, як з немилим чоловіком весь вік жити, як нелюба милова-
ти, як осоружного любити. Куді мені діватись? Де поміщі шукати? Кого просити? Горе
мені! Добрі люди, допомігите мені, пожалійте мене! А я од всього серця жалію об дівках,
які в такій біді, як я тепер. *(Падає навколішки і здійсмає догори руки.)* Боже! Коли уже воля
твоя єсть, щоб я була за возним, то вижени любов до Петра із мого серця і наверни душу
мою до возного, а без сього чуда я пропаду навіки... *(Встає і співає.)*

Чого ж вода каламутна, чи не хвиля збила?
Чого ж і я смутна тепер, чи не мати била?
Мене ж мати та й не била — самі сльози ллються;
Од милого людей нема, од нелюба шлються.
Прийди, милий, подивися, яку терплю муку!
Ти хоть в серці, но од тебе беруть мою руку.
Спіши, милий, спаси мене од лютой напасті!
Ва нелюбом коли буду, то мушу пропасти.

Дія друга

Та сама вулиця в селі над Ворсклою.

[Вулицею села йде далекий родич Терпилихи Микола, який був у Полтаві, шукаючи роботи. Згодом з'являється Петро. Заробивши трохи грошей, він поспішає у Полтаву до Наталки. Познайомившись, парубки братаються.]

З хати Терпилихи виходять возний і виборний. Вражений Петро довідується, що возний посватав Наталку. Парубок розповідає Миколі історію свого кохання з Наталкою і просить покликати дівчину. Зустріч закоханих невесела – Наталка, щоб не засмучувати матір, вже подала возному рушники, хоча вона і досі любить Петра. Петро радить Наталці скоритися долі. Але Наталка вирішує відмовитися від возного.]

Ява 1

Ті ж. Возний, виборний і Терпилиха.

В и б о р н и й. Що ви тут так довго роздабарюєте?

В о з н и й. О чем ви — теє-то як його — бесідуєте?

Т е р п и л и х а *(побачивши Петра)*. Ох, мені лихо!

Н а т а л к а. Чого ви лякаєтесь, мамо? Се Петро.

Т е р п и л и х а. Свят, свят, свят! Відкіль він взявся? Се мара!

П е т р о. Ні, се не мара, а се я — Петро, і тілом, і душею.

В о з н и й *(до виборного)*. Що се за Петро?

В и б о р н и й. Се, мабуть, той, що я вам говорив, Наталчин любезний, пройдисвіт, ланець.

В о з н и й *(до Петра)*. Так ти, вашець, Петро? Чи не можна б — теє-то як його — убиратись своєю дорогою, бо ти, кажеться, бачиться, видиться, здається, меж нами лишній.

Н а т а л к а. Почому ж він лишній?

Т е р п и л и х а. І відомо — лишній, коли не в час пришов хати холодити.

П е т р о. Я вам ні в чім не помішаю, кінчайте з Богом те, що начали.

Н а т а л к а. Не так-то легко можна окончити те, що вони начали.

В о з н и й. А по какой би то такой резонной причині?

Н а т а л к а. А по такій причині: коли Петро мій вернувся, то я не ваша, добродію.

В о з н и й. Однак ж, вашеці проше, ви рушники подавали, сиріч — теє-то як його — ти одружилася зо мною.

Н а т а л к а. Далеко іще до того, щоб я з вами одружилася! Рушники нічого не значать.

В о з н и й *(до Терпилихи)*. Не прогнівайся, стара. Дочка твоя — теє-то як його — нарушаєть узаконенний порядок. А понеже рушники і шовковая хустка суть доказательства добровольного і непринужденного єя согласія бить моєю сожительницею, то в такому випадку станете пред суд, заплатите пеню і посидите на вежі.

В и б о р н и й. О, так! так! Зараз до волосного правленія та і в колоду.

Т е р п и л и х а *(со страхом)*. Батечки мої, умиласердітесь! Я не одступаю од свого слова. Що хочете робіте з Петром, а Наталку, про мене, зв'яжіте і до вінця ведіте.

Н а т а л к а. Не докажуть вони сього. Петро нічого не виноват, а я сама не хочу за пана возного: до сього силою ніхто мене не принудить. І коли на те іде, так знайте, що я вічно одрікаюсь од Петра і за возним ніколи не буду.

М и к о л а. Що то тепер скажуть?

В и б о р н и й. От вам і полтавка! Люблю за обичай!

Т е р п и л и х а. Вислухайте мене, мої рідні! Дочка моя до сього часу не була такою упрямою і смілою; а як прийшов сей *(показує на Петра)* шибеник, пройдисвіт, то і Наталка обезуміла і зробилася такою, як бачите. Коли ви не випровадите відсіль сього голодрабця, то я не ручаюсь, щоб вона і мене послухала.

В о з н и й і В и б о р н и й (*разом*). Вон, розбиша-
ко, із нашого села зараз... І щоб твій і дух не пах!
А коли волею не підеш, то туду запроторимо, де
козам роги правлять.

Т е р п и л и х а. Зслизни, маро!

П е т р о. Утихомиртесь на час і вислухайте
мене: що ми любились з Наталкою, про те і Богу, і
людям ізвісно; но щоб я Наталку одговорював іти
замуж за пана возного, научав дочку не слухати
матері і поселяв несогласіє в сім'ї — нехай мене
Бог накаже! Наталко, покорися своїй долі, послу-
хай матері, полюби пана возного і забудь мене на-
віки! (*Відвертається і утирає сльози. Всі виявляють
співчуття до Петра, навіть і возний.*)

Т е р п и л и х а (*набик*). Добрий Петро! Серце моє против волі за його вступається!

Наталка плаче, возний замислюється.

В и б о р н и й. Що не говори, а мені жаль його.

М и к о л а. На чім то все окошиться?

В о з н и й (*до Петра*). Ти, вашець, — теє-то як його — куда тепер помандруєш?

П е т р о. Я ішов в Полтаву, но тепер піду так, щоб ніколи сюда не вертатись... Іще
пару слов скажу Наталці. Наталко! Я через тебе оставив Полтаву і для тебе в дальніх
сторонах трудився чотири годи; ми з тобою вирости і згодовалися вкупі у твоєї мате-
рі, ніхто не воспретить мені почитати тебе своєю сестрою. Що я нажив — все твоє: на,
возьми! (*Виймає з-за пазухи загорнуті в лубок гроші*). Щоб пан возний ніколи не попрек-
нув тебе, що взяв бідну і на тебе іздержався. Прощай! Шануй матір нашу, люби свого
судженого, а за мене одправ панахиду...

Н а т а л к а. Петре! Нещастя моє не таке, щоб грішми можна од його одкупитися: воно
тут! (*Показує на серце*). Не треба мені грошей твоїх. Вони мені не допоможуть. Но бідою нашою
не потішаться вороги наші... І моїй житні кінець недалеко... (*Схиляється на плече Петрові*).

Т е р п и л и х а (*підбігає і обіймає Петра*). Петре!

Н а т а л к а (*обіймає Петра*). Мамо! Кого ми теряємо!

М и к о л а (*виборному*). А тобі як він здається?

В и б о р н и й. Такого чоловіка, як Петро, я зроду не бачив!

В о з н и й (*виходячи наперед*). Размишлял я предовольно, і нашел, что великодушной
поступок всякої страсті в нас пересиливаєть. Я — возний і признаюсь, что от рожденія
моего расположен к добрим ділам; но, за недосужностію по должности і за другими
хлопотами, доселі ні одного не зділал. Поступок Петра, толіко усердний і без примісу
ухищрення, подвигаєть мене на нижеслідующее... (*До Терпилихи*). Ветхая деньми! Бла-
гословиш лі на благое діло?

Т е р п и л и х а. Воля ваша, добродію! Що не зробите, все буде хороше: ви у нас пан
письменний.

В о з н и й. Добрий Петре і бойкая Наталко! Приступіте до мене! (*Бере їх за руки, підводить
до матери*). Благослови дітей своїх щастям і здоров'ям. Я одкажуюсь од Наталки і уступаю
Петру во вічне і потомственное владініє з тим, щоб зробив її благополучною. (*До гляда-
чів*.) Поєліку же я — возний, то по привілегії, Статутом мні наданої, заповідаю всім: «Где
два б'ються — третій не мішайсь!» і твердо пам'ятувать, що насильно милим не будеш.

П е т р о і Н а т а л к а (*обіймають матір*). Мати наша рідная, благослови нас!

Т е р п и л и х а. Бог з'єдинаєть вас чудом, нехай вас і благословить своєю благодією...

М и к о л а. От такої-то наші полтавці! Коли діло піде, щоб добро зробити, то один
перед другим хватаються.

Сцена з вистави «Наталка Полтавка»
Національного академічного драматичного
театру ім. Івана Франка, м. Київ

В и б о р н и й. Наталка — по всьому полтавка, Петро — полтавець, та й возний, здається, не з другої губернії.

Петро. *Наталко! Тепер ми ніколи не розлучимося. Бог нам поміг перенести біди і напасті, він допоможе нам вірною любовію і порядочною життю бути приміром для других і заслужить прозвище добрих полтавців. Заспівай же, коли не забула, свою пісню, що я найбільше любив.*

Н а т а л к а. Коли кого любиш, того нічого не забудеш.

Ой я дівчина полтавка,
А зовуть мене Наталка;
Дівка проста, не красива,
З добрим серцем, не спесива.
Коло мене хлопці в'ються
І за мене часто б'ються,
Но я люблю Петра дуже,
А до других мні байдуже.

Мої подруги пустують
І зо всякими жартують,
А я без Петра скучаю
І веселості не знаю.
Я з Петром моїм щаслива,
І весела, і жартлива,
Я Петра люблю душею,
Він один владієть нею.

Х о р

Начинаймо веселиться,
Час нам сльози осушити;
Доки лиха нам страшитися,
Не до смерті ж в горі жити.
Нехай злії одні плачуть,
Бо недобре замишляють;

А полтавці добрі скачуть,
Не на зло другим гуляють.
Коли хочеш бути щасливим,
То на Бога полагайся;
Перенось все терпеливо
І на бідних оглядайся.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Які сцени з п'єси «Наталка Полтавка» тебе найбільше схвилювали або на-смішили? Чим саме?
- 2 Визнач жанр, тему та ідею п'єси.
- 3 Простеж, як розгортається драматичний конфлікт «Наталки Полтавки»? Визнач зав'язку, кульмінацію, розв'язку конфлікту. Як у ньому розкриваються характери героїв?
- 4 Охарактеризуй Наталку. У чому виявляється її духовна краса?
- 5 Доведи, що образ возного є реалістичним і типовим. Обґрунтуй свою від-повідь. Чому автор змальовує його неоднозначно?
- 6 Зістав образи Петра та Миколи. Що в них спільне і що відмінне? Чим це по-яснюється?
- 7 Поясни, у чому бачить особисте щастя кожний з персонажів твору І. Котля-ревського. Чію точку зору ти поділяєш, чію засуджуєш і чому?
- 8 Які почуття і роздуми викликає у тебе образ Терпилихи? Назви образи матерів-страдниць з творів, які ви вивчали або читали самостійно. Чим вони схожі і чим відрізняються?
- 9 Які погляди І. Котляревського на стосунки між людьми виразилися в хоро-вій пісні «Де згода в сімействі...» та у висловлюваннях персонажів про «добрих полтавців»?
- 10 Поясни виділені речення, визнач граматичні основи.

Ти – творча особистість!

- 1 У чому проявився національний колорит цього твору? Відповідаючи, посилайся на текст.
- 2 Досліди роль пісень у п'єсі «Наталка Полтавка». Підготуй матеріали для усного повідомлення на уроці.
- 3 Підготуй повідомлення про постановки п'єси «Наталка Полтавка» на сценах театрів світу.

Твої літературні проєкти

Доведи тезу і напиши міні-есе: Наталка – морально красива, духовно багата людина. Чи може вона слугувати ідеалом для сучасної молоді? Чому?

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Види складнопідрядних речень

- 1 Прочитай текст. Знайди в складнопідрядних реченнях головну і підрядну частини. На що вказує підрядна частина?

Коли і де виник театр? Ще давні греки вперше побудували театральну споруду в Афінах. Спочатку виникла сцена, навколо якої на пагорбі розміщувалися глядачі. Невдовзі для них півколом у скелі висікли лавки.

Актори-чоловіки грали в масках, які глядачі могли розгледіти навіть здалеку. Маска відображала настрій, почуття та емоції героя (веселий чи сумний, добрий або злий). Гру акторів супроводжував хор.

Відтак маска з тих далеких часів стала головним атрибутом театру. Греки завжди зображували з масками Мельпомену – музу трагедії і Талію – музу комедії.

- 2 Спиши, ставлячи замість крапок сполучники або сполучні слова відповідно до зазначеного в квадратних дужках виду підрядної частини. Постав розділові знаки.

1. У барвінку купали немовлят ... [мети] росли здоровими та щасливими. (*Із журналу*) 2. Йому здавалося ... [з'ясувальна] їхатимуть цілу вічність без кінця і краю. (*О. Досвітній*) 3. ... [часу] навесні прилітають лелеки минулого чую чужі голоси. (*В. Савченко*) 4. Над ставком, над садками миготіло, грало, лилося хвилями золоте марево ... [порівняння] на повітрі ворухились якісь пасма тонких золотих ниточок. (*І. Нечуй-Левицький*) 5. ... [часу] ти писала свої ідеальні життєві літописи я спалював про тебе рукописи. (*Т. Неверицька*) 6. Пробач мені, серпневий степе ... [причини] завинив, здається, знов і на побачення до тебе я не зібрався, не прийшов. (*В. Крищенко*).

- Підкресли в останньому реченні члени речення.

Види складнопідрядних речень

Вид		Значення підрядної частини	Засоби зв'язку	Запитання, на які відповідає підрядна частина
З підрядними означальними частинами		Пояснює іменник, займенник або іншу частину мови в значенні іменника в головній частині.	Сполучні слова: <i>хто, що, який, чий, котрий, де, коли, куди, звідки</i> ; сполучники: <i>що, ніби, мов, наче</i> і под.	який? чий? котрий?
З підрядними з'ясувальними частинами		З'ясовує, пояснює в головній частині значення дієслова-присудка (найчастіше) або іншої частини мови.	Сполучні слова: <i>хто, який, чий, котрий, де, куди, звідки, коли, як</i> ; сполучники: <i>що, щоб, мов, ніби, наче, неначе</i> і под.	Запитання непрямих відмінків: кого? чого? кому? чому? кого? що? ким? чим? на кому? на чому?
З підрядними обставинними частинами	Місця	Указує на місце або напрям дії головної частини.	Сполучні слова: <i>де, куди, звідки</i>	де? куди? звідки?
	Часу	Указує на час здійснення того, про що говориться в головній частині.	Сполучні слова: <i>відколи, поки, доки, аж поки, аж доки</i> ; сполучники: <i>коли, як, після того як, з того часу як, тільки, щойно, ледве, тільки що</i>	коли? відколи? як довго? з якого часу? з яких пір?
	Способу дії і ступеня	Указує на ступінь вияву ознаки або способі дії головної частини.	Сполучні слова: <i>як, скільки, наскільки</i> ; сполучники: <i>що, щоб, мов, як, чим ... тим, наче, неначе, ніби</i>	як? якою мірою? наскільки? яким способом?
	Умови	Указує на умову здійснення того, про що йдеться в головній частині.	Сполучники: <i>як, якщо, якби, коли, коли б, аби</i>	за якої умови? при якій умові?
	Причини	Указує на причину здійснення того, про що йдеться в головній частині.	Сполучники: <i>бо, тому що, через те що, тим що, у зв'язку з тим що, оскільки</i>	чому? з якої причини? через що?
	Мети	Указує на мету здійснення того, про що йдеться в головній частині.	Сполучники: <i>щоб, для того щоб, аби</i>	для чого? з якою метою?
	Порівняльні	Пояснює головну частину через порівняння.	Сполучники: <i>як, мов, наче, неначе, немовби</i>	як? подібно до чого?
	Допустові	Указує на факт, у супереч якому відбувається те, про що йдеться в головній частині.	Сполучники: <i>хоч, хоча, дарма що, незважаючи на те що, нехай, нащо</i>	незважаючи на що? в супереч чому?
	Наслідкові	Указує на наслідок дії, про яку йдеться в головній частині.	Сполучник <i>так що</i>	На запитання не відповідає.

3

З кожної пари простих речень побудуй і запиши складнопідрядне речення. Визнач вид складнопідрядного речення.

1. Вертеп – український традиційний театр, від самого початку ляльковий. Він з'явився у XVII столітті.
2. Назва «Вертеп» походить від слова печера. У ній народився Ісус Христос.
3. Першими акторами вертепу ставали мандрівні дяки і студенти-бурсаки. Вони розігрували сценки релігійного і світського змісту.
4. Сцену поділяли на два яруси. На ній відбувалося дійство.
5. Театр був переносним. Його розміщали на площах, у будинках селян та міщан, на ярмарках.
6. Найпопулярнішим був різдвяний сюжет, поклоніння волхвів. Часто дійство супроводжував спів про Віфлеємську зірку і народження Ісуса.

4

Доповни поданий початок речення різними підрядними частинами. Визнач види складнопідрядних речень, скориставшись таблицею «Види складнопідрядних речень». Обґрунтуй свою відповідь.

Нам все-таки вдалося купити квитки на виставу ...

- 1) яка ... 2) щойно ... 3) щоб ... 4) аби ... 5) хоча ... 6) так що ...

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Основні види складнопідрядних речень: означальні речення

1

Прочитай текст. Визнач тему. Добери заголовок.

Витоки театрального мистецтва молдовського народу пов'язані з давніми звичаями і танцями, що включали елементи драматургії. Трупі циркачів та акробатів влаштовували вистави при дворах господарів Молдови та великих бояр. У XIX столітті набули поширення театральні уявлення про гайдуків, спектаклі лялькарів.

У другій половині XVIII – на початку XIX століття в Молдові став зростати інтерес до класичної та сучасної європейської культури. Було перекладено праці Софокла, Вольтера, Мольєра.

Перші спектаклі у виконанні професійних акторів, де вистави ставилися грецькою та французькою мовами, відбулися наприкінці другої половини XVIII – початку XIX ст. У 1790 році функціонував театр, який відвідували і місцеві жителі. Ініціатива заснування першого молдовського національного театру належала відомому письменнику, вченому та художнику Георгіє Асакі, котрий у 1816 році переклав, переробив і поставив з артистами-аматорами на імпровізованій сцені в будинку одного з бояр пастораль С. Геснера та Г. Флоріана «Миртіл і Хлоя».

(З посібника)

- Знайди складнопідрядні речення, постав запитання від головної частини до підрядної. Визнач вид складнопідрядного речення.

Підрядні означальні речення (рум. *propoziția atributivă*, рос. *придаточные определительные предложения*) відповідають на запитання *який?* і залежать від конкретного слова в головному реченні, вираженого іменником або іншим словом у значенні іменника. Наприклад: *Цей хліб¹, що світить на моїм столі², поборює мою печаль і втому¹*. (Д. Павличко) [...], (що...), [...].

Підрядні означальні речення з'єднуються з головним сполучними словами – займенниками (*який, котрий, чий*) і прислівниками (*де, куди, звідки, коли*), рідше – підрядними сполучниками *що, щоб, наче, неначе, ніби, як*.

У головному реченні може вживатися вказівне слово *той, такий*, яким підкреслюється пояснюваний іменник. Наприклад: *Микола пригадав **той** сон¹, що колись снівся йому²*. (І. Нечуй-Левицький) [...], (що...).

- 2** Продовж кожне речення підрядною частиною, скориставшись наведеною біля нього інформацією. Визнач вид підрядної частини.

1. Мені дуже сподобалась вистава «Наталка Полтавка», в якій ... (У виставі «Наталка Полтавка» одну з ролей майстерно зіграла Катерина Осмяловська).
2. У жовтні я з батьками побував в Кишиневі, де ... (У жовтні в Кишиневі відбувся міжнародний кінофестиваль «Золота осінь»).
3. Мене вражає талант актора Богдана Ступки, який ... (Актор Богдан Ступка зіграв в більш ніж 100 фільмах і виконав близько 50 ролей в театрі).

- 3** Спиши, розставляючи пропущені розділові знаки. Назви підрядні частини та слова, які вони пояснюють.

Відомо що серед українс..кої еліти 19 століття вважалося модним і прогресивним знати «Наталку Полтавку» напам..ять. Творча інтелігенція влаштовувала «битви цитат»: один починав читати довільний фрагмент п..еси, а другий мав продовжити. У рік написан..я «Наталку Полтавку» ставили лише у Полтавс..кому театрі. Поставили з цензурного дозволу князя Рєпніна, який поширювався на Полтавс..ку губернію. Два роки п..есу через цензуру не брали в жоден інший театр. Вистава виявилася такою популярною що власник Полтавського театру Іван Штейн викрав текст п..еси. Причому вкрав з нотами і без дозволу Котляревського ставив її в багатьох містах України.

(З посібника)

Ти – творча особистість!

Розглянь ілюстрацію В. Ульянової до драми «Наталка Полтавка». Склади і запиши невелике висловлення (6-8 речень) про своє враження від картини. Використай два складнопідрядних речення з означальними підрядними частинами.

4

Утвори з кожної пари простих речень складнопідрядне з означальною підрядною частиною й запиши.

1. Республіканський театр ляльок «Лісурісі»/«Лікурич» («Світлячок») – культурний та духовний центр. Він пропонує вистави для глядачів всіх вікових груп.
2. Найпрестижніший ляльковий театр Кишинєва «Лікурич» розпочав свою творчу діяльність у рамках плідного румунсько-російсько-українського культурного співробітництва. Це встановилось після Другої світової війни зі спектаклем «Теремок» за мотивами твору С. Маршака.
3. З 1966 року Республіканський театр ляльок «Лікурич» є повноправним членом Міжнародної асоціації кукольників (UNIMA) при ЮНЕСКО. У 1995 році він відзначив свій піввіковий ювілей та організував Міжнародний Фестиваль Театрів Ляльок «Лікурич-50».
4. Театр брав участь у різних міжнародних фестивалях. Фестивалі проходили в Румунії, Україні, Росії, Білорусі, Грузії, Болгарії, Узбекистані, Сербії, Італії, Іспанії, Німеччині.

Республіканський театр ляльок «Лікурич»

Це цікаво!

1. З моменту написання (у 1819 році) п'єсу майже два десятиріччя не друкували.

Спершу друзі Котляревського, потім його прихильники, читачі, творча інтелігенція поширювали лише рукописи твору, через це з'являлися його нові варіанти. Оригінал вперше вийшов друком аж у 1838 році в альманасі «Украинский сборник».

2. Головною героїнею вважається Наталка Полтавка, а поміж тим Котляревський акцентував не мещу увагу на її матері. Адже вона ще молода за нашими мірками вдова з красномовним іменем Терпелиха. По суті, Котляревський вперше в новій українській літературі ввів і розписав образ жінки-страдниці. Терпелиха стала символом тодішніх удів і старших жінок, приречених через обставини і суспільні правила на безрадісне життя.

3. Всі двісті років з часу першої вистави «Наталка Полтавка» завжди збирала аншлаги.

Серед театралів навіть ходить жарт: якщо в театр перестали ходити, терміново треба ставити «Наталку Полтавку» – вільних місць не буде.

Літературний напрям

Літературний напрям (рум. *curent literar*, рос. *литературное направление*) – це конкретно-історичне втілення художнього методу, що проявляє себе в ідейно-естетичній спільності групи письменників у певний період часу.

Художній метод (рум. *metodă artistică*, рос. *художественный метод*) – це сукупність принципів ідейно-художнього пізнання та образного відтворення світу, спосіб досягнення дійсності засобами мистецтва. В історії літератури виділяють такі художні методи: бароко, класицизм, сентименталізм, романтизм, реалізм, натуралізм, модернізм.

Літературний напрям є своєрідним синтезом (поєднанням) художнього методу та індивідуального стилю письменника. Категорія напрямку передбачає об'єднання митців на основі єдиного методу, а також певну схожість індивідуальних стилів. Кожному літературному напрямкові відповідає сукупність творів, які мають спільні, характерні риси.

Основні літературні напрями:

- бароко (XVII – XVIII ст.);
- класицизм (XVIII – початок XIX ст.);
- сентименталізм (друга половина XVIII – початок XIX ст.);
- романтизм (кінець XVIII – початок XIX ст.);
- реалізм (друга половина XIX ст.);
- модернізм (кінець XIX – XX ст.);
- імпресіонізм, символізм, неоромантизм, імажинізм, футуризм, акмеїзм, експресіонізм, дадаїзм, сюрреалізм, екзистенціалізм тощо;
- постмодернізм (з 1980-х рр.).

У XVIII ст. в усій Європі (й Україні) набув поширення ідейний рух – Просвітництво, характерною ознакою якого була віра в силу освіти й розуму. У літературі головною була настанова художньої правди. Провідними стають основні художні напрями: класицизм, романтизм, просвітницький реалізм.

Класицизм (з латин. *classicus* – зразковий) – художній стиль і напрям в європейській літературі XVII-XVIII ст., для якого характерні увага до античних зразків, до духовної та матеріальної культури, суворе дотримання єдності жанрів, засобів художньої виразності, оспівування «сильних світу цього». В Україні не було передумов для повного розвитку класицизму, тож через національну специфіку в літературі на перше місце виходять «низькі» гумористично-сатиричні жанри класицизму (побутово-знижена конкретика в простонародно-гумористичному дусі; душевна розчуленість). Це спричинило вираження класицизму через бурлеск і поєднання романтичних і реалістичних ознак із сентиментальністю. Прикладом цього є славетна «Енеїда», у якій І. Котляревський урахував традицію бурлескно-трагедійного стилю XVII-XVIII ст. й розвинув її до найвищого зразка. Набувають розвитку **сентименталізм** (Г. Квітка-Основ'яненко) і **романтизм** (Т. Шевченко, Є. Гребінка, Л. Глібов, Л. Боровиковський, В. Забіла, М. Петренко, П. Гулак-Артемовський, М. Шашкевич, О. Афанасьєв-Чужбинський, П. Куліш); формуються нові жанри лірики, епосу й драми.

У другій половині XIX ст. поширюється **реалізм** (з латин. *realis* – дійсний) – художній напрям у літературі, для якого основною проблемою стають відносини людини й суспільства, вплив суспільно-історичних обставин на формування духовного світу й характеру героїв (Т. Шевченко, Марко Вовчок).

Сентиментальна повість

Сентименталізм (від фр. «чуття») – це напрям у європейській літературі другої половини XVIII – початку XIX ст., який характеризується прагненням письменників відтворити світ почуттів простої людини й викликати у читача співчуття до неї. Назва напрямку походить від назви роману англійського письменника Лоренса Стерна «Сентиментальна подорож Францією та Італією».

Сентименталізм замінив класицизм як його заперечення: замість королів, лицарів та імператорів героями творів стали вихідці з низів – селяни й ремісники; поглиблюється зв'язок з усною народною творчістю.

Для *сентименталізму* характерні такі ознаки:

- автор змушує читача розчулитися й плакати над долею героїв;
- проста композиція твору, у якій сюжет розгортається послідовно;
- герої ідеальні, наділені зовнішньою та внутрішньою вродою, позбавлені негативних рис; персонажі з простого народу;
- змалювання побуту та звичаїв простих людей, акцент на їхній моральній вищості над панами;
- нездоланні перешкоди на шляху закоханих;
- увага до описів природи;
- наявність пророчої деталі чи епізоду, що натякає на трагічний кінець;
- дуже часто смерть героя від стихійного лиха, хвороби, нещасного випадку.

Сентиментальна повість Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся» – перший прозовий твір у новій літературі, написаний українською мовою.

В основі конфлікту повісті «Маруся» лежить невідповідність між прагненнями простої людини до щастя та суспільними перешкодами, які стоять на її шляху. У творі такою перешкодою для закоханих стала служба в армії Василя – Марусиного нареченого.

Г. Квітка-Основ'яненко порушує проблему щастя людини з народу, природної рівності людей незалежно від їхнього соціального стану. Письменник-гуманіст підносить свій голос на захист гідності «маленької» людини, показує, що вона вміє глибоко переживати, відчувати, має високі моральні якості.

Григорій Квітка-Основ'яненко
(1778-1843)

Прозаїк, драматург, літературний критик. Засновник художньої прози та жанру соціально-побутової комедії в класичній українській літературі.

«Квітчина пам'ять буде свята вівки поміж нами: він самостійно зрозумів серцем, що то за диво предивне – наші селяне; він зробив те ж саме для прози, що Шевченко для стиха українського: він так само спостеріг і перейняв поезію щоденної сільської мови, як Шевченко – поезію народної пісні. Удвох вони заправили нашу словесність віковічною силою і назнаменували їй правий і далекий путь.»

Пантелеймон Куліш

Маруся

Повість

(Скорочено)

...Вас не бачив, а вашу душу,
ваше серце так бачу, як, може,
ніхто на всім світі. Ваша «Маруся»
так мені вас розказала, що я вас навиліт знаю.
Тарас Шевченко

<...> От як се було.

Наум Дрот був парень на усе село, де жив. **Батькові і матері слухняний, старшим себе покірний, меж товариством друзяка, ні півслова ніколи не збрехав, горілки не впивавсь і п'яниць не терпів, з ледачими не водивсь..., до церкви? Так хоч би і маленький празник, тільки піп у дзвін, – він вже й там: свічечку обмінить, старцям грошеньят роздасть і приньметься за діло: коли прочує яку бідність, наділить по своїй силі і совіт добрий дасть.** За його правду не оставив же його і Бог милосердний: що б то ні задумав, усе йому Господь і посилав. Наградив його жінкою доброю, роботящою, хазяйкою слухняною; і що було Наум ні забажа, що ні задума, Настя (так її звали) ночі не поспить, усуди старається, б'ється і вже зробить і достане, чого мужикові хотілось. Поважав же і він її, скільки міг, і любив її, як свою душу. Не було меж ними не тільки бійки, та й ніякої лайки. Щодень хвалили Бога за його милості.

Ув однім тільки була в них журба: не давав їм Бог діточок. Та що ж? Настя, як здума про се, то зараз у сльози та в голос; а Наум перехреститься, прочита «Отче наш», то йому і стане на серці веселіш, і пішов за своїм ділом, чи в поле, чи на тік, чи у загороду або до батраків, бо був собі заможненький: було й воликів пар з п'ять, була й шкапа, були й батраки; було чим і панщину відбувати, і у дорогу ходити; була ж і нивка, одна і друга, ще дідівська, а третю він сам вже купив, так було йому чим орудувати.

Отим-то Настя, дивлячись на худобу, та й журилась: що кому-то воно, каже, після нас достанеться? Не буде нам ні слави, ні пам'яті; хто нас поховає, хто нас пом'яне? Розтратять, що ми зібрали, а нам і спасибі не скажуть. А Наум їй, було, і каже: «Чоловікові треба трудитися до самой смерті; дасть Бог діточок – діткам зо-станеться, а не дасть – його воля свя-тая! Він зна, для чого що робиться. Ніщо не наше, усе Боже. Достанеться наше добреє доброму, він за нас і на часточку подасть, і мисочку поста-вить, і старцям роздасть. А коли буде наслідувати недобрий, йому гріх буде, а нас усе-таки Бог милосердний, пом'яне, коли ми те заслужимо. Не журися, Нас-те, об худобі: вона наша, а не ми її. Сте-режись, щоб вона тобі не перепинила дороги до царства небесного. Сатана

Джей Джи. Ілюстрація до повісті Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся»

зна, чим підштрикнути; молися Богу, читайесе «Ізбави нас од лукавого», то усе гаразд буде».

Аж ось за отцевські і материнські молитви дав їм Бог і дочечку. Та й раді ж були обоє, і Наум, і Настя; таки з рук її не спускали. Коли ж, було, куди дитина побіжить, чи до сусідів, чи на вулицю, то вже котрий-небудь, або батько, або мати, так слідком за нею і ходять. Та й що то за дитина була! Ще малесеньке було, а знала і «Отче наш», і «Богородицю», і Святий Боже, і половину «Вірую». А тільки, було, зачує дзвін, то вже ні заграється, ні засидиться дома і каже: «Мамо! піду до церкви, бач, дзвонять; грішка не йти; тату, дай шажок на свічечку, а другий старцю Божому подати». І в церкві вже не запусує і ні до кого не заговорить, та все молиться, та поклони б'є.

От і виросла їм на втіху. Та що ж то за дівка була! Висока, прямесенька, як стрілочка, чорнявенька, очиці, як тернові ягідки, бровоньки, як на шнурочку, личком червона, як панська рожа, що у саду цвіте, носочок так собі пряменький з горбочком, а губоньки, як цвіточки розцвітають, і меж ними зубоньки неначе жарнівки, як одна, на ниточці нанизані. Коли було заговорить, то усе так звичайно, розумно, так неначе сопілочка заграє стиха, що тільки б її й слухав; а як усміхнеться та очицями поведе, а сама зачервоніється, так от неначе шовковою хусточкою обітреть смажнії уста. Коси у неї як смоль чорнії та довгі-довгі, аж за коліно; у празник або хоч і в неділеньку так гарно їх повбира, дрібушка за дрібушку та все сама собі запліта; та як покладе їх на голову, поверх скиндячок вінком, та завітча квітками, кінці у ленти аж геть пороспуска; усі груди так і обнизані добрим намистом з червонцями, так що разків двадцять буде, коли й не більш, а на шиї... та й шия білесенька-білесенька, от як би з крейди чепурненько вистругана; поверх такої-то шиї на чорній бархатці, широкій, так що пальця, мабуть, у два, золотий єднус і у кільці зверху камінець, червоненький... так так і сяє! Та як вирядиться у баєву червону юпку, застебнеться під саму душу, щоб нічого нічого не видно було, що незвичайно... вже ж пак не так, як городянські дівчата, що у панів понавчались: цур їм! Зогрішиш тільки, дивлячись на таких! Не так було у нашої Марусі, Наумової та Настиної дочки, ось що я розкажую, а її, знаєте, звали Марусею. Що й було, то й було, та як прикрито та закрито, то і для дівчини чепурніш, і хто на неї дивиться, і хто з нею говорить, то все-таки звичайніш.

Сорочка на ній біленька, тоненька, сама пряла і пишнії рукава сама вишивала червоними нитками. Плахта на ній картацька, черчата ще материнська — придана; тепер вже таких не роблять. І яких-то цвітів, там не було? Батечку мій та й годі! Запаска шовкова, морева; каламайковий пояс, та як підпережеться, так так рукою і обхватиш, — ще ж то не дуже і стягнеться. Хусточка у пояса мережована і з вишитими орлами, і, ляхівка з-під плаhti тож вимережована й з китичками; панчішки сині, суконці, і червоні черевички. От така як вийде, то що і твоя панночка! Іде, як павичка, не дуже по усім усядам розгляда, а тільки дивиться під ноги. Коли з старшим себе зострілась, зараз низенько вклонилась та й каже: «Здрастуйте, дядюшка!» або: «Здорові, тітусю!» І таки хоч би то мала дитина була, то вже не пройде просто, усякому поклониться і ласкаво заговорить.

А щоб який парубок та посмів би її зайняти? Ну-ну, не знаю! Вона й не лятиметься, і ні слова й не скаже, а тільки подивиться на нього так пильно, та буцім і жалібно, і сердитенько, — хто. Її зна, як-то вона там загляне, — так хоч би який був, то зараз шапку з голови схопе, поклонивсь звичайненько, і ні пари з уст не мовить, і відійде дальш. О, там вже на все село була і красива, і розумна, і багата, звичайна, та ще ж к тому тиха, і смирна, і усякому покірна.

На вулицю і не кажи, щоб коли з подругами пішла. Було, мати стане їй казати: «Пішла б, доцю, на вулицю: бач, тепер весна, вона раз красна. Пограла б з подруженьками у хрещика, пісеньок би поспівала». Так де ж! «Лучче я, — каже, — на те місце, упоравшись, та ляжу спати, ранше устану, заміню твою старість: обідати назарю і батькові у поле понесу. А на вулиці що я забула? Іграшки та пустота, та, гляди, станеться, хоч і не зо мною, хоч і аби з ким, яка причина, та опісля і страшно відвічати за те одно, що й там була! Нехай їм виясниться, не піду!» А про вечорниці так і не споминай! Було і других дівчат відводить, та аж плаче, та просить: «Будьте ласкаві, сестрички, голубочки, не ходіте на тее проклятеє зборище! Та там нема ніякогісінького добра; там усе зле та лихее! Збираються буцімто прясти, та замість того пустують, жартують та вчаться горілочку пити; від матерів курей крадуть та туди носять, та ще й таке там діється, що сором і казати. Чи мало ж то своєї слави загубили, ходячи на тую погань: от хоч би і Явдоха, і Кулина, і Пріська. Адже ж і піп понатець не велить і каже, що гріх смертельний туди ходити. Та дивіться ж і на мене: от я дома більш усіх вас напряду, чим ви ходячи». Отак було говорить-говорить, то, гляди, одна перестане ходити, далі друга, третя; а далі і зовсім мода перестане, щоб ходити. То й дякують добрі люди, а найбільш матері. А там опісля нечистий таки вп'ять силу озме, підцюкне й потягне низку добру до погібелі. Тільки було наша Маруся уряди-годи збереться до подруженьки на весілля у дружечки. Та й то не буде вона у суботу бігати з ними по вулиці та горло драти, мов скажена, як усі роблять; а прийде вже у неділеньку, посидить, пообіда, а як виведуть молодих надвір танцювати, вона тут чи побула, чи не побула, мерщій додому; розібралась, роздяглась, давай піч топити і вечерять наставляти, і вже мати за нею, було, ніколи не поспішиться. Отак, раз, на клечальній неділі, була Маруся у своєї подруги у дружках на весіллі і сиділа за столом. Проти дружечок, звичайно, сиділи бояри. Старшим боярином був з города парубок, свитник Василь. Хлопець гарний, русавий, чисто підголений; чуб чепурний, уси козацькі, очі веселенькі, як зірочки; на виду рум'яний, моторний, звичайний; жупан на ньому синій і китаєва юпка, поясом з аглицької каламайки підперезаний, у тяжинових штанях, чоботи добрі, шкапові, з підковами. Як пришивали боярам до шапок квітки, то усі клали по шагу, хто-хто два, та й лакей з панського двора і той п'ять шагів положив, що усі здивувались, а Василь усе вижидав та усе в кишені довбавсь; а далі витяг капшучок, а там таки дещо бряжчало, засунув пальці, достав та й положив на викуп шапки, за квітку, цілісінький гривеник!.. Як брязнув, так усі, хто був на весіллі, так і вжахнулись, а дружки аж співати перестали. А він собі й дарма: потряс патлами та за ложку і став локшину доїдати, буцім тільки копійку дав.

От, сидючи за столом, як вже попринімали страву, давай тогді Василь дівчат розглядать, що були у дружках. Зирк! і вздрів Марусю, а вона аж у третіх сиділа, бо старшою дружкою, скільки було її де не просять, ніколи не хоче: «Нехай, — каже, — другі сідають, а мені і тут добре».

Став наш Василь і сам не свій і, як там кажуть, як опарений. То був шутливий, жартовливий, на вигадки, на приклади — поперед усіх: тільки його й чули, від нього весь регіт іде; тепер же тобі хоч би півслова промовив: голову посупив, руки поклав під стіл і ні до кого нічирк; усе тільки погляне на Марусю, тяжко здихне і пустить очі під лоб.

Познімали страву і поставили горіхи на стіл. Дружечки зараз кинулись з боярами цятаться; щебечуть, регочуться, вигадують дещо проміж весільних пісеньок, а наш Василь сидить, мов у лісі, сам собі один: ні до кого не заговорить і нікуди не гляне, тільки на Марусю; тільки вона йому і бачиться, тільки об ній і дума; неначе увесь світ пропав, а тільки він з Марусею і zostався: ні до чого і ні до кого нема йому ніякого діла.

Що ж Маруся? І вона, сердешна, щось змінилась: то була, як і завжди, невесела, а тут вже притьмом хоч додому йти. Чогось-то їй стало млосно і нудно, і як подивиться на

Василя, так так їй його жаль стане! А чого? І сама не зна. Хіба тим, що й він сидить такий невеселий. А ще найпуще, як один на одного разом зглянуть, так Марусю мов лихорадка так із-за плечей і озме, і все б вона плакала, а Василь — мов у самій душній хаті, неначе його хто трьома кожухами вкрив і гарячим збитнем напува. От мерщій і відвернуться один від другого і, бачиться, і не дивляться, то й, гляди, Василь тільки рукою поведе або головою мотне, то вже Маруся і почервоніла, і вп'ять і зирнуть між собою.

Думає сердешна Маруся, що, мабуть, се з очей їй стало, та й каже собі: «Піду лишень додому»; так думка така нападе: «Он той боярин, що у синім жупані, чи він чи недуж, чи що? Та як піду, то щоб він ще гірш не занедужав, і ніхто йому не допоможе; бач, як жалібно дивиться на мене і буцімто й просить: будь ласкава, Марусю, не втікай відсіля! Добре, добре, зостанусь!»

А Василь собі нудить світом і не зна, на яку ступити. Розчумав трохи, що бояри цятаються, та й дума: «Ке лишень поцятаюсь я он з тою дівчиною, що сидить смутна, невесела». Тільки, сердєка, протягнув руку, так неначе йому хто шепнув: «Не заньмай її, ще розсердиться: бач, яка вона одягнута та пишна! Се, мабуть, міщанка; вона з тобою і говорити не захоче». Поблідніє наш Василь та вп'ять і похмуриться. Далі збиравсь-збиравсь, та як дружечки дужче почали співати, а весільний батько з матір'ю частіш стали горілочкою поштувати і піднявсь гомін по хаті, він таки хватив у жменю горіхів та до Марусі: «Чи чіт, чи лишка?» Та як се промовив, так аж трохи не впав із ослона на спину: голова йому закрутилась, в очах потемніло, і нестямивсь овсі.

Та й Марусі ж добре було! Як заговорив до неї Василь, так вона так злякалась, як тогді, як мати на неї розсердилась: а се тільки одним один раз і було на її віку, як, принісши вона від річки плаття, загубила материну хустку, що ще від її покійної матері, так за те-то на неї мати сердилась було, і хоч не довго, та вона, — крий Боже! — як, було злякалась. Отже і тепер так їй було прийшло: якби можна, скрізь землю б провалилась або забігла куди, щоб і не дивитись на сього боярина. Та й що йому казати? Як скажу «нечіт», то він подума, що я чванна і не хочу більш з ним цятатись, а він так чи смутний, чи сердитий, а тільки жалко на нього дивитись. Скажу «чіт». Що ж? Як стала силуватись, щоб промовити слово, так ні жодною мірою не може сказати: губи злиплись, язик мов дерев'яний, а дух так і захватило. Дивиться, що й Василь з неї очей не спустить, і горіхи у жмені держить, і жде, що вона йому скаже: от їй його жалко стало, на велику силу, та тихесенько, так що ніхто й не чув, промовила: «Чіт!» — та зирнулась з ним. І сама вже нестямилась, як узяла з Василевої жмені горіхи, та як схаменулась, як засоромилась!.. Крий мати божа!.. Аж ось, на щастя їх, крикнув дружок: «Старости, пани підстарости! благословіте молодих вивести із хати надвір погуляти!». Тут і усі рушили із-за стола та, хто куди попав, мерщій надвір, дивитися, як будуть танцювати. От і Марусі, і Василеві неначе світ піднявсь, полегшало на душі, вийшли й вони з хати.

...Не пішла ж і Маруся до танців, а сіла собі, сумуючи, на приспі біля хати та ті горішки, що узяла у Василя, усе у жмені перемина та назирцем за Василем погляда. Що ж у неї на думці, того й сама не розбере. То часом стане їй весело так, що зараз бігла б до матері та й приголубилась би до неї, та вп'ять засумує, і слізеньки хусточкою обітре, і бажа баченька, щоб розвів її тугу; то всміхнеться, то засоромиться; і дума, щоб то й додому іти (так було попереду усе робила: чи посидить, чи не посидить на весіллі з дружками та мерщій і додому), та як розглядить, що треба побіля Василя іти, та й передума. А сього вона й сама не знала, що в неї на думці було: «Коли б отой парубок прийшов та поговорив би зо мною, то неначе мені на душі легше стало». Як же тільки подумала об сім, та як засоромиться! Почервоніла, як калина, закрилась рученьками і голову похилила.

Ото й прийшла до неї Олена Кубраківна, перетанцювавши, та й сіла сіля неї віддихати.

— Чого ти, Марусю, так сидиш? Чи плачеш, чи що?

— Ні, не плачу, — каже Маруся; і говорити б то, і замішалась, що їй не знає, що їй казати. — Отсе їм, — каже, мочені кислиці та було подавилась. А ти чого так засапалась?

— Та перетанцювалась собі на лихо, — каже Олена. — Як попав мене он той боярин, так усе крутив, крутив, поворочував мене, поворочував, а тут ще, на лихо, музика не перестає; так не тільки що ноги, та й руки болять, і голова крутиться. Та вже ж і танцюра! У нас такого і на усій слободі нема. Я казала своїм хлопцям, щоб приводили його до нас на вулицю.

От Маруся трошки їй зрадувалась, що, може, Олена зна того парубка, що їй так у душу запав, бо їй вона на свій пай думала, що вже краще її парубка і на світі нема і що се його вона так вихваля. От і давай про нього випитувать:

— А який же боярин, чи не старший?

— І вже старший, — забормотала Олена, — сидить собі, як понура, ні на кого не дивиться, і дівчат нікотрої не заньме. Нехай лишень сядуть за стіл вже не я буду, щоб не приспівала йому:

Старший боярин — як болван:

Витріщив очі, як баран.

Обручами голова збита,

Мочулою свитка зшита,

Личком підперезався,

У бояри прибрався.

От як йому приспівую. Нехай зна і наших дівчат. Він, може, дума, що селяни не вміють танцювати? Ну-ну! Ще його батька навчать.

— А може, він і не вміє? — спитала Маруся, а сама закривалась рукою, щоб не бачила Олена, як вона від сього соромиться.

— Хто? Василь не вміє? — аж скрикнула Олена.

— Та я їй не знаю, чи він Василь, чи він хто; і чи він вміє танцювати, чи не вміє, я не знаю; та й його зовсім не знаю.

Сказавши сес, Маруся і схаменулась, щоб не замовчала Олена про нього розказувати; бо їй кріпко хотілось знати, хто він і відкіля; і тільки що хотіла випитувати, аж тут Олену розносило з своїм боярином: давай вп'ять жаліться, як він їй руки повикручував, як її вморив, і се і те; і довго усе про нього говорила.

Довго слухала Маруся і не знала, як Олену і спинити, бо та радесенька була хоч до вечора товкти про свого боярина. Далі, буцімто не второпала, про кого вона розказує, та й каже:

— Приспівай же йому вже добре, та добре.

— Та се не йому! Хіба ти не чуєш? — крикнула до неї Олена. — Се я Василеві хочу приспівати.

— Та що там за Василь тобі дався? — каже Маруся. (А се вже у дівчат така натура, що котра якого парубка полюбить, то нарешне стане корити, щоб другі його похваляли.)

— От, не видала твого Василя, — каже, — і відкіля він тут узявся? І з якої слободи забрів сюди?

— Але! Мабуть, чи не з слободи! Він з города, він свитник, коли чула. Та що вже за завзятий! Вже де появиться, то усі дівчата коло нього. І танцювати, і жартувати, не узяв його біс. Та й красивий же! Бач, як вихиляється, за тин держачись! Спина так і гнеться, неначе молодий ясенюк, а з виду як намальований: очі йому як зірочки, а патли так і мотаються: бач по-купечеському...

— Мабуть, ти його любиш, так тим і хвалиш, — ледве промовила Маруся, ховаючи очі у рукав, а сама як на вогні горіла від Олениних розказів.

— Потурай, що люблю! Пожалуй би, любила, так він на таких і не подивиться. Кажуть, що його хазяїн та хоче його у прийми узяти, а дочка красива, та й красива і дуже багата. Він і сам ма копійчину: адже ти бачила, що й за шапку та викинув аж гривеника; отак і усюди він робить. Вже якби не було...

Тут підбіг Денис та й потяг Олену до танцю за рукав.

Вже вона його і лаяла, і кулаччям у спину товкмачила, так нічого і не зробила: потяг та й потяг. А їй пильно хотілось з Марусею посидіти та про парубків наговоритися.

Зосталася Маруся сама. Узяли її думки та гадки; а як згадала, що Олена казала, що його хазяїн та бере його у прийми і що віддає дочку і красиву, і багату, та й зажурилась! Схилила головоньку на білуруччку, а сліззоньки з очей так і капотять! От обтерла їх хусточкою, закрилася рученькою та й дума: «Ох, лихо мені тяжке! Лучче б я його не бачила!.. Як-то мені його забувати? Тим-то городянські дівчата... у них і парубки свої, не такі, як у нас, що ні на що дивитись... Піду швидше додому (а сама ні з місця), стану поратись, робити, то, може, й забуду! Так-то й забуду! Ох, доленько моя лихая!.. Тепер сих горішків ніде не подіваю, так при собі й носитиму, більш ні на що, тільки на пам'ять. Хоч би на сміх вони мені сказали...» Та, сеє думавши, потрясла у жмені горішки та голосно й промовила: — «Чи він мене любить? Чіт чи лишка?»

— Чіт! і любить тебе від щирого серця! — обізвався Василь, що вже давно стояв біля неї і дививсь на її смуту, та не знав, як зайняти.

— Ох, мені лишенько! — скрикнула Маруся і стрепенулась, як тая рибонька, ускочивши ув ятір. — Хто такий? Про кого ви говорите? — пита й сама не зна, для чого і об чім.

— Той тебе любить... про кого... ти думала... — казав Василь, задихаючись від неспокійності і з ляку, як почув, що вона ма когось на думці.

— Та я... ні про кого... не думала... я так... — сказала бідна дівчина та й злякалась гріха, що — зроду вперше збрехала; а опісля й каже: — Хто б то мене й полюбив?..

— Марусю, Марусю! — каже Василь, тяжко, від серця здохнувши; та й вп'ять насилу дух перевів і каже: — Я знаю такого...

— Марусю, Марусю! А ходи-ке сюди! — так кликнула її та ж Олена. Маруся ні жива ні мертва! Злякалась того, що Василь став з нею говорити, та ще так голосно; а тут ще й то, що Олена бачить, що вона з чужим парубком розговорює, а опісля і сміятиметься їй; а що найбільш те їй було страшно, і жалко, і ніби досадно, що Василь каже про когось другого, що її любить; а їй би хотілось, щоб він сказав, що він сам її любить. От як злякалась, скочила з місця та й не може ступити; а Олена, знай, її кличе: «Та йди сюди, ось-осьде я». А Василь теж став як укопаний і не зна більш, що й казати. На думці б то й багато дечого є, так язик не слуха, не пошевелинеш його; а тут ще, на біду, підслухав, що Маруся об комусь вже дума і що йому нічого тут убиватися, а тут ще Олена збила його з толку...От і стоять вони обоє, сердешні, і не знають, на яку ступити, і чи йти їм куди, чи що робити?

Вже сама Олена прийшла до Марусі й питається: чи вона тутечки довго буде?

— Ні, — каже Маруся, — уже мені пора й додому. Нічого більш тут дожидатись. — Та, сеє кажучи, так важко здохнула, що крий Мати Божа!

— І я отсе йду додому, — каже їй Олена, — мати прислала за мною. Чи знаєш що? Ходім завтра укупі на місто, мати казала дещо купувати, так ходім зо мною; ти таки усе лучче знаєш.

— Добре, ходім. Моя матуся щось нездужа, так що нам треба, я й куплю, заходь тільки за мною, — сказала їй Маруся.

— Зайду, зайду. Жди мене до сход сонця. Ходім же тепер укупі додому та в перекупки купим кисличок.

От подруженьки, побравшись за руки, і пішли собі.

Зоставсь Василь і стоїть, сам не свій. По його думці, він, бачиться, закинув Марусі наздогад, що се він її любить, і дума: «Коли б вона не мала кого на приметі та щоб його хоч трохи любила, то більш би йому нічого і не треба; не хотів би ні грошей, ні панства. Так-бо почервоніла, як я їй став закидати, що її полюбив, і очиці опустила у землю, а рученятами усе хусточку крутила, вже, вірно, з серця; а як пішла за Оленою, то не тільки йому і словця не сказала, та і не глянула на нього».

Сумувавши, пішої він назирцем за Марусею і бачив, що вона аж поки ввійшла у другу вулицю, то аж тричі оглядалась, — а чого? Хто її зна! Дівчачу натуру трудно розгадати, бо вони часто буцімто і не люблять, хто їх займає, і буцімто й сердяться, а там собі нишком так його люблять, що й сказати не можна! Та таки і тії правди нігде діти, що інша дівочка, ще молоденька, що зроду вперше побачить такого парубка, що їй прийде по серцю, то й сама себе не розгада, що з нею діється. На думці, так би на нього усе і дивилась би, і говорила б усе з ним з одним, і сіла б біля нього, та чогось-то усе стидно; хоч ні душі нема близько, а їй здається, буцімто усі люди так на неї і дивляться; або хоч і не дивляться, так по очам пізнають, що вона з парубком говорила. Отим-то така і жахається, і втікає, ні слова не вказавши парубкові, що залицяється до неї; як же відбіжить від нього, та й сама жалкує, та ба! вже не можна діла поправити! Добре ж, коли парубок не розсердиться та ще удруге стане лясати підпускати, так ще не зовсім біда; а як же подума: «Лихо її матері, яка пишна! Цур їй!» — та й підвернеться до другої, так тогді вже зовсім лихо! І сумує, сердешна, і нишком поплаче, та притьмом нічого робить! І вже ж самій його не заньмати, щоб не сказав: «Сама, — каже, — на шию вішається». Смутна прийшла додому наша Маруся, та тільки не об тім. Вона думала, що Василь її не любить, а коли б любив, то зараз прямо й сказав би, а то про когось другого казав, а об собі ні півслова. «Та й Олена ж казала, що хазяїн бере його у прийми, та се вже певно, що він любить хазяйську дочку. Та як її і не любить? Вона собі городянка, міщанка, та, кажуть, хороша та й хороша! А, думаю, як убереться, так намиста ще більш, чим у мене; а скриня з добром мала? Та ще, думаю, і не одна; там, може, такі великі, та розмальовані, та на колесах; а подушок, подушок! так, може, під саму стелю... Так куди вже йому до мене! Він на таких і не подивиться». Ось так думала Маруся, прийшовши додому і сівши у хаті на лаві.

Дивилася стара Настя, мати її, лежачи на полу та стогнучи від недуги, що дочка її сидить смутна і невесела, — і нічого про весілля не розказує, і за діло не приймається; дивилася довго, а далі стала питати:

— Чого ти, доню, така невесела, мов у воду опущена? Чи не занедужала, нехай Бог боронить? Глянь лиш, як ще й ти звалишся, що батько з нами буде робити? Кажи-бо, що в тебе болять?

— Нічого, мамо! — каже Маруся.

— Чи не порвала намиста, жартуючи на весіллі? — пита Настя.

— Ні, мамо!

— Чи не зобідив тебе хто? То батькові скажи, він зараз уступиться.

— Ні, мамо.

— Так, коли ж нема нічого, так чого так сидіти? Ішла б по воду: пора наставляти черяти.

— Зараз, мамо! — сказала Маруся, а сама ні з місця.

Дожидала мати, дожидала, далі вп'ять за неї: і уговорювала її, а далі і сварилась на неї; так вже насилу та на превелику силу розколихала її, що вона роздяглась і, не поховав-

ши гаразд ні скиндячок, ні намиста і ніякої одежі, узяла кошик, щоб то ув огороді зілля нарвати, та замість огорода пішла до криниці по воду, неначе з відрами; іде і байдуже; та вже як прийшла до криниці і як стали над нею люди сміятись, так вона тоді схаменулась і мерщій додому.. Що ж? І додому вернувшись, не лучча була; затопила у печі і приставля горшки порожні; замість пшона, щоб замняти борщ, вона сіль тре у макотерті та підлива борщу... І що ні озьме до чого не кинеться, усе не так, усе не до шмиги, так що і старий Наум, вернувшись додому і дивлячись на таке її порання, аж сам дивувався.

Сяк-так віддавши вечерю, Маруся пішла до корів, а Настя стала журитися і каже Наумові:

— Ох мені лишенько тяжке! Що ж отсе з Марусею діється? Каже — зовсім здорова, а за що не приньметься, що не почне робити, усе не до ладу, усе не так, як треба. Та чогось собі чи журиться, чи що? Нехай Бог боронить, чи не з очей їй сталось?

— У вас, у жінок, усе з очей, — заворчав Наум, — Чи дитина змерзла на холоді, чи дитині душно в хаті, ви кажете: з очей; голодна, їсти просить — з очей, наївшись, не хоче — і то з очей; чи засміялась, чи зажурилась, чи сіла, чи встала — усе з очей, усе про все у вас очі. А що очі можуть зробити? Нічого; дивляться собі на світ Божий та й годі. Рукою чоловікові біду зробиш, а язиком ще й гіршу, а очі нічому не привинні.

— А чому ж баби, котрі знають, та й злизують і шепчуть? Якби воно нічого, то нічого б і не робили, а то...

— На те шепчуть і злизують, щоб таких дурників дурити, як ти і прочіі. Потурай тільки їм: вони, пожалуй, раді, щоб тобі за все, про все шептати, аби б грошики лупити. А хто що може чоловікові зробити, окрім Бога милосердного? Він нашле біду, він і помилує; тільки молись і його одного знай; а з тою бісовщиною, з ворожками та знахурами, — не водись. Помолись, Насте, хоч лежачи, Богу, коли не здужаєш підвестись; і я таки помолюсь, то й гляди, що Маруся наша завтра зовсім здорова буде. Мовчи ж, он вона іде.

Маруся, зовсім упоравшись і поприбиравши, розпитувала матір, чого треба на місті купити, і узяла у батька скільки треба грошей, послалась на лаві, помолилась Богу і зверх усього ударила три поклони, щоб вже більш не думати про Василя, її так батько вчив: «Коли, — каже, — тобі чого треба або журба тебе озьме, — зараз до Бога. Вдар три поклони й проси, об чому тобі нужда, і жди певно від нього милості. Він наш отець, він зна, що кому і у якое урем'я послать».

От з такою думкою лягла Маруся. Та що ж? І сон її не бере. Те й діло, що дума... та не об Василеві, де то вже! Вона його і знати не хоче... Та й нащо їй він... «Він досі вже посватаний; адже і хусточка у нього, що з кишені виньмав, то не хлоп'яча, а притьмом дівоча, і вже, вірно, вона йому подарувала... та він же невеселий на весіллі був... ото, мабуть, скучав за своєю голубкою... та ще щоб я об ньому думала? Як би не так! Він собі і сидів, неначе один у лісі, ні на кого і не дививсь...» Далі здохнула і дума: «І мене заняв тими горіхами, аби б то вже так!.. Ні, Василю, не нашим дівчатам об тобі думати, у тебе є своя... От уже любить її, думаю?... Бачиться, усе об ній так і думав, бо ув очах так і видко були слізозоньки... тепер вже вони досі укупочці... і вона вже, вірно, цілує його у її оченьки, що, як блискавка, як згляне, так і сяє... от вже не націлує вона їх!.. Того ж то він по ній мав плакати... Чого ж я отсе плачу?... Ох, горечко мені тяжке!.. Коли б була знала, не ходила б на те весілля!.. Нащо було розпитувати Олену про нього! Та дарма; я вже зовсім про нього і не думаю... та й він же про мене теж. Може, він думав, що... теє-то... я б то... що, каже: я знаю такого, ще тебе любить, а йому б то вже не можна, що вже він посватаний... Бог з тобою!

Нехай тобі Бог помага! І оженися, і любися... Та чого ж я усе плачу?.. От того й туга така, що зачим я на те весілля ходила... Тепер засну вже... Завтра чим світ устану, піду на торг та й розіб'ю свою тугу. Коли ж з ним зострінусь на місті, то буцім його і не знаю, і не буду на нього дивитись... А вже він, вірно, з нею ходитиме по базару та дещо купуватимуть... бо, мабуть, і весілля швидко буде... То-то вже він буде рад, як ожениться!.. А вона?.. Чого ж я заливаюсь слізоньками?.. Ох, бідонька моя! Ох, горечко моє! Чого-таки я на весілля ходила?..»

От так-то бідна Маруся, не хотівши й споминати про Василя, тільки об нім одним і думала, і хоч би тобі на часиночку очицями звела; плакала та журилась цілісіньку ніч. А й довга ніч у нас на клечальній неділі! Вечірня зоря ще не погасне, а світова вже й заньмається; блисне Віз, та вже докотившись до сход сонця.

От і тепер. Тільки що зірочки засяли у Бога милосердного на небесах, тільки що розсвітилися, та й то не зовсім ясно, а неначе скрізь серпанок... Соловейко стих біля своєї самочки, щоб виспалась хорошенько, не жахаючись; вітерець заснув, і гілочки по садкам, дрімаючи, ледве-ледве колишуться; тільки й чути, що через греблю на лотоках водиця цідиться і, мов хто нищечком казку каже, що так і дрімається, а то усюди тихесенько... Аж ось — недовго: зірочка покотилась... далі друга... третя — і поховались у синьому небі, мов у море канули; а прощаючись з землею, трошки сплакнули... от від їх слізоньок пала роса на землю. Канула її крапелька, зашелестіла у аері — і прокинувся вітерець та й поколихав тихенько гілочки по садкам та по ліскам... От і попрокидались птичі самочки, лупнули очицями, зацмокали носиками... тут зараз їх самчики, що біля них дрімали, попробуркувались і з радощів, — що настає вп'ять Божий день і вони будуть з своїми самочками літати, гратись, любитись і що, може, яка і яєчко знесе, — з таких-то радощів заспівали своїх пісеньок, що рано й вечір хвалять Господа небесного, отця милосердного як чоловікові, так усякому звірю, птиці та й самій манюсінкій комашечці, що й оком не вздриш. А не хто уже виспівувать як соловейко. Защебетав, залящав, зачиркав, засвистів, затріщав... то стихне, ніби пошепче своїй самочці, як її любить, а вона йому, мабуть, скаже, що й вона його любить і похваля його пісеньки, то з радощів і гукне на увесь садок... а як промеж того ще й носичками поцілуються... тут він уже й нестямиться... зажмуриться, защебече, затерчить, що аж неначе охрипне, та знову ще дужче лясне. Задрібоче, що аж дух йому запирається... Та усе ж то так гарно, так гарно, що розказати не можна, а на душі весело!

От на березах і листя зашепотіли проміж себе, що й вони, по ласці Божій, будуть красуватись на ясному сонечку. Схаменулась травонька, як скропила її небесна росочка; піднялись стеблинки, розпукались цвіточки і, порозівавши роточки свої, надихали на усю долину таким запахом, що, почувши його, забудеш про усе і тільки, здихнувши, подумаєш: «Боже милосердний! Отець наш небесний! І усе се, що тільки є на землі, у воді, під небесами, се усе ти тільки по єдиному милосердію своєму для чоловіка створив єси? А він, сеє мізернеє створення, ся билина, ся пиль і порошина, чи він же тобі благодарить? І як?.. О Боже праведний! Буди і усегда милостив нам, грішним!..» Більш сього не вміємо що і сказати!..

[По дорозі на ярмарок Маруся з подругою зустрічають Василя. Хлопець зізнається Марусі, що кохає її. Вона відповідає взаємністю. Згодом Василь сватається до дівчини, але Наум Дрот згоди на одруження Марусі не дає, оскільки Василя можуть взяти до війська. Закохані у розпачі. Василь вирішує, заробивши грошей, найняти замість себе для служби у війську «найомця». Попрощавшись з Марусею, хлопець іде на заробітки.]

Пройшов і піст, відповілись і — слава тобі Господи! — дождались Воскресенія. Маруся у великодню суботу сама учинила паску, положила туди яєчок, імберю, бібків, шапрану, і спеклася паска і висока, і жовта, і ще у печі зарум'янилась. Полагодила усе, що треба, а на самий Великдень уранці з батраками понесла до церкви на посвященіє паску, баранця печеного, поросю, ковбасу, крашанок з десяток, сало і грудку солі і, розіславши на цвинтарі у ряду з другими хустку, розложила усе гарненько, як її мати навчила, бо Настя після недуги не пішла з двора. Наум же став у церкві Божій і молиться.

Коли Наум приходив до церкви молитись, то вже справді молився, а не ловив вітрів, не розглядав і сюди і туди, а стояв як треба, неначе перед самим Господом, царем небесним, і тільки слухав, що читають і співають. А сьогодні, у такий великий празник, він ще більш молився, і на серці так йому було весело, як і усякому богобоязному, кого приведе Бог дождатись Великодня.

От, як він стоїть і молиться, служба Божая співається, вийшов насеред церкви читати апостола... і хто ж? Василь!.. Наум дивиться — і сам собі не вірить, чи се він, чи не він? Розглядів хорошенько — аж зовсім він! «Та він же овсі неписьменний! Як же він буде читати? Може, навмання, без книжки; може, витвердив напам'ять? Побачим!»

От Василь вже і «Павла-чтеніє» сказав та й почав... та що за голос важний! Чистий голосний підбасок та понятний!.. От Наум і дума: «Бачив я сліпорожденного, що читав Псалтир так же без книжки; а Василь так у книжку дивиться... хіба чи не хваста? Може, напам'ять від дяка перейняв, та буцімто й письменний?.. Так отже за титулу було зачепився та й розібрав потроху... от і дочитав без помилки; от і алілуйю по закладкам знайшов... Ні! Якби неписьменний, то не зумів би апостола, та ще й на самий Великдень, прочитати!»

Прислухається Наум, Василь співа. Як же почав херувимську, так таку, що й сам дяк не умів в лад узяти, а Василь без запинки так усі голоси і покрива, і переводи виводить, сам і кінча, сам вп'ять і почина. Тоді вже Наум зовсім положивсь, що Василь став письменним: та коли ж він справився і де пробував? «Нехай, — дума собі, — опісля знатиму.»

Як вийшов панотець зо хрести паску свяченую почитовати і народ рушив з церкви, Наум зопинив Василя та зараз і каже:

— Христос воскрес!

От, похристосувавшись з ним, як довг велить, і каже йому Наум:

— Чи ще ти нас, Василю, не забув?

— Нехай мене Бог забуде, коли...

— Добре ж, добре, сину! тепер не до того. Приходь до нас розговітись; а хоч і пообідаєш, коли не підеш додому.

— Ви мені і дом, ви і родителі...

— Добре ж, добре. Приходь же, не забудь; я ждатиму.

Сказавши се, Наум поспішав додому і дорогою собі дума: «Не дуже ж я добре зробив, що, не розпитавши Василя, що він і що з ним, та й покликав його до себе. Може, він вже об Марусі і не дума, а може, вже і жонат, а я тільки потурбую Марусю і знов розважу її тоску. Та хоч би і не те; так, може, ще він не відкупився від некрутщини, так що тогді робити! Та вже ж побачу. Дасть Бог розговітись, а там буду поправляти, що напортив з радощів, що побачив неждано Василя, та ще й письменного! Відкіля йому Бог таку благодать послав? Правда, дитина розумна! Йому б тільки дяком бути».

З такою думкою прийшов додому і не каже жінці нічого, що кого він бачив. Прийшла й Маруся і принесла усе свячене, й байдуже! Бо вона як не стояла у церкві, а при пасках, то й не бачила Василя. Розстановила усе на столі, як треба, і налагодила, та й дивується з матір'ю, що батько не сіда розговлятися, а ходить собі по хаті та дума.

Аж ось двері — рип! — і Василь у хату. Маруся так і нестямилась і крикнула не своїм голосом: «Ох, мій Василечку!» — та й стала як укопана. Стара Настя тож зрадувалася, неначе Бог зна чому, і кинулась до Василя і похристосувалася. От Наум бачить, що Василь з Марусею стоять і тільки поглядають, він на неї, а вона на нього, неначе зроду вперше бачаться, от і каже їм:

— Чом же ви не христосуетесь?

А Василь і каже:

— Не смію, панотче!

— Чом не сміти? — каже Наум. — Закон повеліва христосуватися зо всяким, і хоч би з смертельним урагом. Похристосуйтеся же по закону тричі, та нехай вас Бог боронить від усякої поганої думки! Тяжкий гріх у такому святому ділі думати лукаве! От і похристосувались гарненько. Маруся кинулась до нього з розпросами:

— Де се ти, Василечку, був?..

— Знай-бо урем'я, — перебив її Наум, — одно що-небудь: або розговлятися, або говорити. Бог дав празник і паску свячену; дякуючи Бога милосердного, треба розрішати без усяких хлопів і з веселою душею, а говорити будемо опісля. Сідайте лишень. Господи благослови!

Стара Настя сіла за столом на лаві, а Маруся біля неї скраю, щоб ближче поратись, Василь сів на ослоні, старий на покуті, а батраки в кінці столу. От перехрестившись Наум і прочитавши тричі «Христос воскрес з мертвих», зараз відрізав паски свяченої і положив перед усяким по куску. Покуштувавши її бережно, щоб крихот не розсипати під стіл, усяк перехрестивсь і сказав: «Спасибі Богу милосердному! Дай Боже і на той год діждати!» Тут же прийнялись за печене: поїли баранця, поросятини; а кісточок під стіл не кидали, а клали на стіл, щоб опісля покидати у піч. Далі їли ковбасу, сала кусочками нарізали і крашанок облупили і порізали на тарілочці. От сеє скінчивши, Маруся усе прибрала, і з стола теж бережно змела, і усі крихти, і кісточки, і лущпиння з яєць повкидала у піч, та тогді вже стала подавати страву.

Старий Наум випив чарку горілки перед обідом, а Василь не став, бо, каже, ще не починав її пити. От і подали борщ, а далі яловичину, покришили на дерев'яній тарілочці, посолили та й їли — вже звісно, що не по-панськи, бо виделок не водиться — пальцями. Опісля подали юшку з хляками, печене було, баранина, а там молошна каша, та й годі, більш і нічого.

Маруся чи їла що, чи не їла: їй лучче усяких розговін — опріч празника святого — те, що Василь вернувся і жив, і здоров. Захилившись за матір, щоб батько не бачив, як ясочка дивилась на свого Василечка, а сама будто ложкою достає з миски, аби б то неначе і вона їсть. Куди їй вже їсти! У неї одно на думці, як і у Василя! Так той вже через силу їв, бо біля Наума сидів, і не можна було йому злукавнувати, щоб хорошенько подивитись на свою Марусю.

Пообідавши і подякувавши Богу і батькові з матір'ю, як поприбирала усе Маруся, от Наум і каже:

— А в нас новий дяк сьогодні апостола читав.

Настя зараз і питається:

— А хто такий і відкіля?

— Осьде він, пан Василь, — сказав Наум та й всміхнувся.

— Хіба ж Василь письменний, щоб йому апостола читати? — спитала Настя; а Маруся так уха і насторошила, щоб чути усе, що будуть говорити.

— Був неписьменний, а тепер Бог йому розум послав, а як і що — я й сам не знаю. Розкажи мені, зділай милость, Василю, як се тобі світ відкрився? Се мені навдивовижу: ще й году нема, як ти пішов від нас, а навчився письма і співати вмієш, як і сам дяк. Де ти побував?

— Я, дядьку, не був дуже далеко, — став розказувати Василь. — От як ви мені відкрили світ і розтолкували мені, що й я буду пропащий, і чужий вік заїм, коли не знайду за себе найомщика, то думав-думав і трохи з ума не зійшов. Правду ви казали, що за гроші вісімдесят рублів, що я від хазяїна брав? Тільки що на одержу. Що ж тут мені було робити? Як-то Бог послав на думку: піти до купців, у них хороший заробіток. Прийшов я до залізняка: він мене трохи знав, розказав йому все своє лихо. Він, подумавши, прийняв мене за п'ятдесят рублів на год з тим, що коли буду у своїм ділі справний, то він мені і більш прибавить, і усе буде прибавляти, бачивши моє стараніє. Я зрадувався, почувши, що більш нічого не треба, щоб гроші заробити, як тільки бути чесним і своє діло не лінуєчись справляти. З товаришами, хоч усе й москалі були, зараз поладнав. Тільки бачу, що вони усі письменні і хто більш чого зна, більш получа жаловання. От як сів, як сів... і правду вам, дядюшка, скажу, що ніч і день вчивсь, і Бог мені дарованіє послав; і те таки правду сказати, що нашого братчика куди не піткни, хоч у науку, хоч у яке ремесло, то з нього путь буде; не пропащі за нього гроші. Ото я від спасівки та до різдва вивчивсь читати і церковне, і гражданське, писати потроху вмію, цихвіру знаю і на щотах хоч тисяч десять пудів уроздріб на хвунти, не помиляючись, положу; хурщиків розщитаю і хазяйського добра гляджу як ока, щоб і копійка нігде даром не дівалася. Товариші, знаєте, охотники на криласі співати замість півчеської; от і мене, як побачили, що голос є, то й привчили трохи. Поки себе не поставив на путь, не йшов до вас, дядюшка; і як не тяжко мені було, не бачивши Марусі, та, пам'ятаючи ваше слово, сам себе морив і не ходив сюди. І тожтаки, що хазяїн, знавши мою чесність, посилав мене не за великими ділами по маленьких ярмарках; а після хрещенія посилав уже і дальш, і я тільки що перед празником оце привіз йому немалу суму грошей. Як же він мене потішив добрим словом і розвів мою тугу, то я вже певно й прийшов до вас на празник, а щоб ви увірилися, що я не зледащів, от і став я на криласі співати і апостола прочитав.

Наум, вислухавши його, не стерпів та аж поцілував його у голову і дума: «Що за премила дитина! Недаром його люблю! Такий не пропаде». Далі і пита:

— Скількиж ти жалування получаєш тепер?

— Жалування не щот, — каже Василь, — аби б стало на одержу, а те важніш усього, що хазяїн, знавши мою нужду, чого я боюся і через що ви не віддаєте за мене Марусі, сам хлопоче об мені: тепер посила мене з хурою ув Одесу, і відтіля піду у Москву і на заводи, і тільки вернусь сюди ік пречистій, а він мені сискає найомщика, каже, хоч п'ятсот рублів потеряю; увосени, як скажуть набор, сам і віддасть, а гроші, каже, будеш одслужувати.

— Нехай тобі Бог помога! — сказав Наум; а далі, подумавши, й каже: — Чого ж більше думати? Присилай у вівторок, післязавтра, людей, бери рушники; і тобі веселіше буде у дорозі, і Маруся тут світом не нудитиме. Тепер нічого боятись. Се вже певно, що ти найомщика поставиш. Дасть Бог, вернешся, увосени і весілля.

Не можна й розказати, як зрадощіли і Василь, і Маруся! Зараз кинулися аж до ніг батькових, і цілують їх, і руки йому цілують, і самі обнімуться, і знов до нього кинуться, і дякують йому, то до матері, то вп'ять до нього, і не темлять себе, і, що робити, не знають.

Довго дивився на них Наум, та все нишком сміється, та дума: «То-то діти!». Далі й каже:

— Годі ж, годі! Пустіте ж мене; ми ляжемо з старою спати, бо усю ніч стояв на одіяні, аж поки Христа дочитались; а ви — хочете, дома сидіть або гуляти йдіте до колик; та тільки самі не качайтесь, бо гріх для такого празника з сею пустотою возитись.

Як вже той день у Василя та в Марусі було, нам нужди мало, бо, звісно, чи ходили, чи сиділи, а усе об однім говорили: як один без одного скучав, коли, що і як думав; як ні думано ні гадало вони побачились; яка ще радість буде, як уже посватаються — отаке усе говорили, та голубилися, та милувалися.

Отже і вівторок настав. Ік вечеру стали дожидатись старостів: прибрали хату, за-світили свічку перед Богами; старі нарядилися, як довг велить, а що Маруся прибра-лася, так вже нічого й казати. От постукали і раз, і вдруге, і утретє, і ввійшли старости, і подали хліб, і говорили старости законні речі про куницю, як і поперед сього було.

Зараз Наум — а раденький же такий! — і каже, буцімто з серцем:

— Та що се за напасть така? Жінко! Що будемо робити? Дочко! а ходи-ке сюди, на по-раду!

Маруся, вийшовши із кімнати, засоромилась — Господи! — почервоніла, що твій мак, і, не поклонившись, зараз стала біля печі та й колупа її пальцем.

От Наум і каже:

— Бачите, ловці-молодці, що ви наробили? Мене з жінкою смутили, дочку присти-дили, що скоро піч зовсім повалить, мабуть, дума тут більш не жити! Гай, гай! Так ось що ми зробимо: хліб святий приймаємо, доброго слова не цураємося, а щоб ви нас не порочили, що ми передержуємо куницю та красні дівичі, так ми вас пов'яжемо і тогді усе добре вам скажемо. Дочко! прийшла і наша черга до прикладу казати: годі лишень піч колупати, а чи нема чим сих ловців-молодців пов'язати?

Іще не час було Марусі послухати, — знай, колупа.

От вже мати їй каже:

— Чи чуєш, Марусю, що батько каже? Іди ж, іди та давай чим людей пов'язати. Або, може, — нічого не придбала та з сорому піч колупаєш? Не вміла матері слухати, не вчи-лася прясти, не заробила рушників, так в'яжи хоч валом, коли і той ще є.

Пішла Маруся у кімнату і винесла на дерев'яній тарілочці два рушники довгих та мудро вишитих, хрест-навхрест покладених, і положила на хлібові святому, а сама стала перед образом та й вдарила три поклони, далі отцю тричі поклонилася у ноги і поцілувала у руку, неньці так же; і, узявши рушники, піднесла на тарілочці перше старшому старості, а там і другому. Вони, уставши, поклонилися, узяли рушники й ка-жуть:

— Спасибі батькові й матері, що своє дитя рано будили і доброму ділу навчили. Спа-сибі і дівочці, що рано уставала, тонко пряла і хорошенькі рушнички придбала.

Пов'язавши собі один одному рушника, от староста і каже:

— Робіть же діло з кінцем, розвідайтесь з князем-молодцем: ми, приведені, не з так винуваті; в'яжіте приводця, щоб не втік з хати.

От мати їй каже:

— Ану, доню! Ти ж мені казала, що на те по п'ятінках заробляла, щоб шовкову хустку придбати та нею пеню зв'язати. Тепер на тебе пеня напала, що не усіх пов'язала.

Винесла Маруся замість хустки шовковий платок, красний та хороший, як сама. Наум їй і каже:

— Сьому, дочко, сама чіпляй, за пояс хустку затакай, та до себе притягай, та слухай його, та шануй; а тепер його і поцілуй.

От вони і поцілувались, а Василь і викинув Марусі на тарілку цілкового.

Після сього староста звелів посватаним, щоб кланялись перш батькові у ноги тричі; а як поклонились утретє та й лежать, а батько їм і каже:

— Гляди ж, зятю! Жінку свою бий і уранці і увечері, і встаючи і лягаючи, і за діло і без діла, а сварись з нею поусякчас. Не справляй їй ні плаття, ні одежі, дома не сиди, та-скайся по шинкам та по чужим жінкам; то з жінкою у парці і з діточками якраз підете у старці. А ти, дочко, мужичку не спускай і ні у чім йому не поважай; коли дурний буде, то поїде у поле до хліба, а ти йди у шинок, пропивай останній шматок; пий, гуляй, а він

нехай голодує; та і в печі ніколи не клопочи; нехай паутинням застелеться піч, от вам і уся річ. Ви не маленькі вже, самі розум маєте, і що я вам кажу і як вам жити, знаєте.

А староста і крикнув:

— За таку навуку цілуйте, діти, батька в руку.

Поцілувавши, поклонялись матері теж тричі. Мати не казала їм нічого; їй закон велить, благословляючи діточок, тільки плакати.

Далі староста сів і каже тричі:

— Христос воскрес!

А старі йому у в одвіт теж тричі:

— Воістину воскрес!

Старости кажуть:

— Панове сватове!

А свати кажуть:

— А ми раді слухати!

Старости кажуть:

— Що ви жалали, то ми зділали; а за сії речі дайте нам горілки гречі.

А старі й кажуть:

— Просимо милості на хліб, на сіль і на сватання, Після сього посватаних і посадили, як звичайно, на покуть, на посад. Батько сів біля зятя, а мати, звісно, поралась, сама і страву на стіл подавала, бо вже Марусі не годилося з посаду уставати. Старости сіли на ослоні, біля столу.

[Засватавши Марусю. Василь поспішає у місто дослужити по найму. Засмучена розлукою дівчина з нетерпінням чекає його. Одного разу, вже незадовго до повернення Василя, Маруся, збираючи у лісі гриби, потрапляє під сильний дощ. Застудившись, вона хворіє і помирає. Василь, який скінчив службу у місті, застає похорони нареченої.]

От як зовсім управились, попи почали правити, що треба, покропили домовину святою водою, бояри положили Марусю у труну, а дружечки поправили на ній коси та цвіточки і на голову положили ще віночок (бо ще не була вінчана), що самі зв'язали то з жовтих гвоздиків, та з ромену, та з різних цвіток.

Сердешний Наум ледве ноги переставля, а ще таки хотів закон сполнити: підійшов до труни, перехрестив Марусю і каже:

— Поздоровляю тебе, Марусенько, на новосіллі... Бог послав тобі сей дом; почивай у нім; нехай ні один злий чоловік не поворошить твоїх кісточок ні руками, ні язиком; щоб так тихо, як тепер лежиш, пролежала до страшного суду і з радістю устала з сим святим хрестом.

Після сього бояри й понесли з хати труну, а Наум таки ще услід, хоч гірко плаче, і ще таки посилкувався сказати:

— Прощай, Марусю, з мого дому! Недовго ти в мене гостила, та з тобою усеґда радість була... Ти не вернешся вівіки, і я радості не матиму тож вівіки!

От і понесли: поперед усього хрест святий з короґвами, далі кришка з мар, сукном мертвим покрита, несли чотири хлопчика, як янголи, і в них хусточки. Затим криша з труни, килимом покрита, а несуть її чотири боярина; за ними попи з свічками і дякон з кадилом, а там дяки, та так прехороше та жалібно співають, що хоч-не-хоч, так заплачеш. От тут пішли дружечки по парці, усі в свитах, і тільки самі чорні ленти покладені на головах, без усякого наряду, і у кожної у руках зелена свічечка пала. За дружечками ішла сама собі світилочка з мечем, за нею свашки, далі дружко і піддружний, а за ними вже несли труну на марах бояри; а Василь, як, молодий, ішов з правого боку;

на превелику силу іде і неначе й не він; ні до чого йому діла нема, що йому скажуть, те й робе і туди йде, й очей не зведе з своєї Марусі... А вона, моя сердешна, лежить, мов голубочка, тим серпанком, що мався її на весіллі покривати, покрита уся, тільки вид незакритий; і здається, що вона, лежачи, звисока усюди погляда; та ще як вона хороше вмирала, то так і усмішечка у неї на виду зосталася, і вона ніби усміхається і потішається, що її так хороше ховають.

Василь би то, може б, і не зійшов би з місця, бо в нього і пам'яті не було, так його вели два старости у рушниках під руки.

За домовиною ішли або вели сусіди й приятелі Наума і Настю, що так і розливаються, як тая річка. А дзвони? так Господи! не перестають і усе дзвонять. А народу, народу! І за домовиною, і побіля домовини, і по вулиці напереді, і по воротам, і по плотам... що то і сказати не можна, скільки їх там було. Поки донесли до церкви, то аж дванадцять разів зостановлялися читати Євангелія і усякий раз підстиляли бумажний платок. Який піп прочита, тому й платок.

Відслуживши у церкві і службу Божу і похорони, як слідує, понесли тим же чином і на кладовище. Як стали опускати труну у яму, то від Насті подали двадцять аршинів нерозрізаних рушників та на них і впустили домовину... і що то! Увесь народ так і голосить! А Наум кинувсь навколішки, підняв руки догори та й молиться: «Господи праведний! Твоєю волею осиротів я, старець немощний! Тіло моєї дочечки віддаю матері нашій землі; а душу прийми у царство своє... і не остав мене, грішного!»

Далі став читати «отче наш», аж поки зовсім опустили труну і попи молитвою запечатали яму. Тут Наум устав, узяв землі у жменю... труситься, сердешний, та плаче, плаче! Кинув землю і каже:

— Дай нам, господи, ув однім царстві бути з нею!.. Прощай, Марусю, ув останній раз! Нехай над тобою земля пером!

Тож і Настя так зробила. Як же прийшлося Василеві кидати, схватив землі у жменю, як зариди... затруситься, пальці йому звело, і руки не може розправити, щоб сипнути землю у яму... трясся-трясся — так і впав нечувствений...

Тут увесь народ, кожний хоч по жменьці, кидали землю у яму, щоб бути з нею ув однім царстві, а далі бояри засипали лопатами, і зовсім докінчили, і верх вивели, і у головах поставили хрест високий та товстий і зеленою краскою обмальований...

От і уся Марусі пам'ять!..

Пришедши додому, і попи, і увесь народ, і трудящі стали лагодитися обідати. Настя перша кинулась:

— Де ж наш Василь? Нехай мій голубчик, мій жених-удовець, нехай сіда на посад сам собі.

Василя нема! Сюди-туди, де Василь?.. Нема нігде...

Ськали-ськали... нема! Та вже один старий розказував, що ще на кладовищі підняв його, і трусив, і водою бризкав, і на превелику силу він очуняв і, віддихнувши трохи, сказав, що піде проходитись. Чоловік пустив його і пішов до гурту, а де вже він дівся, — він не вглядів.

Кинулись бояри, хто помоторніший, ськати його, шукали і на кладовищі, і по бору, і де то вже його не шукали... нема та й нема! Нічого робить, без нього пообідали.

Після обід, як усі, дякуючи Наума і Настю і поминаючи Марусю, порозіходились, і як уже дома усе поприбирали, послав Наум у город до Василевого хазяїна, чи не там він? Не було й нема! Послав до родичів — не чули і не бачили!

Справляли Наум і Настя вп'ять і третини, і дев'янини, і полусорочини, і сорочини як треба по-християнськи... І що то за обіди були! На усе село. Багато і старцям милостині подавали. Василя же не було та й не було! І слух об нім запав! Найбільш журився за ним Наум, боячись, щоб він сам собі не заподіяв смерті. Сумуючи об сім, частенько плакав, а рано і вечір моливсь за нього Богу, щоб його сохранив і на розум навів, і привів би його до нього, щоб було кому їх доглядіти.

Вже й год минув після Марусі. Старі відпоминали її, як треба, і попам заплатили за со-роковусти, що наньмали аж у трьох церквах, а у четвертім монастирі — і дякам за Псал-тир, що шість неділь, поки Марусина душа літала круг її гроба, читали над ним. Стара Настя журиться, неначе сьогодні поховала дочку, а Наум усе тільки її розважа і каже:

— Що ж робить? Молись Богу! Перетерпимо тут, буде добре там! Його свята воля! От Василя мені жалчіш, що — не дай Боже! — чи не пропав він і з тілом, і з душею.

А сам усім хазяйством розпоряджав і усе дбав, а що зміг, то й сам робив не лінуючись. А що тільки збере хоч трохи чого, так і роздає бідним та неїмущим. Усіх обділя.

Стане було Настя казати:

— Та чого ти так клопочеш? Нащо нам се? Чи воно є, чи нема — усе равно. Наш вік — день!

— Та хоч би й час, — каже Наум, — не собі я роблю, не для себе дбаю. Усе у руках Бога милосердного, усе його, а я тільки робітник його. Передаю через старців Божих у його святі руки. Гріх лежачи хліб їсти; поки здужаю, довжон і робити, і бідним подавати. По-вельть іти до Марусі, піду, хвалячи Бога, а кому се зостанеться, той і спасибі скаже, і відпомина нас, коли схоче, а не схоче — як хоче; я своє діло роблю, поки є сила.

— Минув вже і другий год. На третьому прийшов до них чоловік з города, а він того літа ходив у Київ, та й каже:

— Кланявся вам ваш Василь!

Наум так і скрикнув від радості.

— Де ти його бачив? — Та й гукнув на Настю (бо вже собі на старості стала глухенька), щоб ішла ближче слухати про Василя.

Зрадувалась і Настя, бо й вона дуже жалкувала, що не було об ньому ніякої чутки; підсіла до того чоловіка і просила, щоб розказав, де він його бачив і як йому поводитьсь.

От чоловік і каже:

— Бачив його у Києві, і вже він не Василь, а... отець Венедихт...

— Як се так? — закричали обоє старі.

— А так, — каже чоловік, — що він там пішов у ченці.

— У ченці? — сказали вп'ять обоє та й стали Богу молитись і дякувати, що довів його до спасенного пуття.

— Він у Печорському монастиреві і вже дияконом, і при мені, — так-то розказував той чоловік, — служив службу Божу. А як розпитав мене, що я з сих міст і вас знаю, так закли-кав до себе і казав: «Кланяйся їм, я їх, — каже, — як отця і матір почитую і щодня, як слу-жу, то і їх, і вмершу дочку їх на Божій службі поминаю, і, скільки дасть Бог віку прожити, щодня буду їх поминати. Через їх молитви Бог мене спас і вирвав з рук диявола: як вмер-ла Маруся, то я, грішний, біля неї закликав самому собі смерть заподіяти, і як поховали Марусю я, тихенько від них, щоб мене не спинили, пішов світ за очима, узявши тільки у жменю землі з Марусиною гроба, щоб хоч з одною землею, — що її покрива, укупі лежа-ти. Як я ішов і куди йшов через цілісінький день і ніч і вп'ять день, — я нічого не тямлю. Схаменувся вже над річкою: стою на кручі, а якісь два ченця мене схрещують і святою водою обкроплюють та говорять мені премудрії речі. Довго того було, поки я у розум, — каже Василь, — прийшов, а затим ті ченці привели мене у Київ, у Печерський монастир.

От мене тут прийняли і довго розважали, а далі, як прийшло від общества моє увольнення, то й постригли у ченці, а за голос і дияконом настановили. Кланяйся, — каже, — моїм родителям: от їм і проскура свята, і нехай до мене прибудуть, коли ще проживу на світі, бо тільки моєї думки, тільки й помишлення, щоб швидше бути укупі з Марусею».

Узяв Наум проскуру, поцілував та й задумавсь, а далі і каже до Василя, неначе він тутечка перед ним стоїть: «Адже ти вже тепер отець Венедихт... ти служиш службу Богу... чого ж ти спотикаєшся? Ей, молись, щиро молись! Пам'ятуй, що у «отче наші» читаєш: да будеть воля твоя, ізбави нас од лукавого!..»

На тім же місці і у той же час обіщався Наум із старою у Киев їхати.

Бог їх туди й приніс. Пішли по монастирям, зараз у Печорському спиталися про диякона з таких і таких місць, про отця Венедихта. От їм чернець і каже:

— І вже пом'яніте його за упокой! Він і прийшов немощний, та таки себе не поберігав: не слухав нікого, ськав усякої болісті і заморив себе зовсім. Далі чах-чах та от неділь зо дві як і помер. Та ще таки від суєти не збавивсь: вмираючи, просив якомога, щоб йому у труну положили якоїсь землі, що у нього у платку була зав'язана, а платок шовковий, красний, хороший платок, просив пожити йому під голови. Та як закон запереща монахові такі примхи, то його не послушали.

Тяжко здохнув Наум, далі доськався його гроба, і, пришедши з Настею, найняли тут по нім панахиду і у граматку свою записали.

Довго, довго стояв Наум над гробом його!... Далі здихнув, перехрестився і каже:

— Дай, господи милосердний, щоб ти там знайшов свою Марусю!

(1832)

Збагацуй власне мовлення!

Черча́тий — пофарбований у червоне

Ї́днус — золота монета

Одія́нія — церковна відправа в великодню ніч

Пеня́ — горе

Гре́чий — добрий

Грама́тка — поминальна книга або поминальний список

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Прокоментуй, як ти розумієш епіграф до теми?
- 2 Чому Г. Квітку-Основ'яненка називають основоположником прози в новій українській літературі?
- 3 Чому повість «Маруся» була актуальною?
- 4 Визнач тему, ідею і конфлікт повісті. Наскільки такий конфлікт був правдивим на той час?
- 5 Назви елементи сюжету повісті. У чому полягають композиційні особливості «Марусі»?
- 6 Знайди і прочитай у творі етнографічні описи. Яка їх роль у творі?
- 7 Який художній напрям називають сентименталізмом? Назви ознаки сентименталізму в повісті.

- 8 Охарактеризуй образи Марусі, Наума Дрота й Василя. Відповідаючи, підтверджуй свої думки цитатами.
- 9 Визнач вид виділеного речення на початку повісті «Маруся».
- 10 На прикладах портретів героїв досліди особливості художнього стилю Г. Квітки-Основ'яненка.
- 11 Поясни, у чому полягає прогресивне значення повісті «Маруся» для української літератури?

Твої літературні проєкти

- 1 Добери цитати до характеристики Марусі, Наума Дрота й Василя.
- 2 Склади простий план до характеристики героїв. Охарактеризуй за ним героїв.
- 3 Склади порівняльну характеристику Наталки з п'єси «Наталка Полтавка» і головної героїні повісті «Маруся». Використай різні за будовою речення, фразеологізми.

Ти – творча особистість!

Напиши твір-мініатюру «Душевна краса Марусі». Добери до нього ілюстрації з репродукцій творів українських живописців XIX ст. Для цього скористайся Інтернетом.

Це цікаво!

1. Ще з дитинства Григорій Квітка мріяв носити рясу. Бажання стати ченцем народилося у нього не випадково. У дитинстві він утратив зір, лікарі й знахарі нічим не могли допомогти, та у 6 років раптово зір повернувся. Можливо, саме через таке зцілення він мріяв стати ченцем. І у 22 роки хлопець таки став послушником Курязького монастиря (селище Подвірки біля Харкова). Там Григорій мав пройти через 4 роки ревних молитов. Та не молитвою єдиною... послушник мав тяжко працювати. Його чекали важка праця у холоді та бруді, він мав доглядати за кіньми, хоча їх він боявся з дитинства. Ченцем Григорій так і не став – згодом попросив звільнити його з монастиря... Чоловік повернувся до світського життя.

2. Квітка-Основ'яненко став активним діячем громадського і культурного життя Харкова. Обирався членом Товариства наук при Харківському університеті. Виступив одним із засновників Харківського професійного театру, Благодійного товариства, Інституту шляхетних дівчат, Харківської губернської бібліотеки.

3. Йому судилося стати видатним прозаїком та збагатити українську літературу такими творами: «Конотопська відьма», «Сватання на Гончарівці», «Сердешна Оксана», «Маруся», «Пан Халявський» чи «Козир-дівка», що і зараз користуються неабиякою популярністю. За їх мотивами є театральні вистави, кінофільми.

4. Предки письменника взяли участь у заснуванні та зведенні Харкова. На честь самого Григорія у місті назвали одну з вулиць та український мовно-літературний факультет у Харківському національному педагогічному університеті імені Григорія Сковороди.

Основні види складнопідрядних речень: з'ясувальні речення

1 Прочитай легенду. Добери заголовок.

В невеличкому селі, що розкинулося на берегах мальовничої річки Чаплинки, на землях, які ніколи не знали кріпацтва, мирно та дружно мешкали селяни. Серед них жила велика і працелюбна родина, але при цьому бідна.

Якось навесні вся родина поїхала на ярмарок, тільки старшу дочку Оксану залишили, щоб наглядала за господарством. Впоравшись з домашніми справами, дівчина зайшла до оселі. І саме в цей момент її увагу привернула нещодавно вибілена стіна. Дивлячись на неї, вона згадала батьків, яких вона щиро любила та поважала. Дівчина вирішила створити щось, що потішило б маму, тата, сестер та братів.

Оксана зробила фарби декількох кольорів з природних матеріалів.

Зелений видобула із зеленого соковитого листа папоротника, жовтий – з відвару польових трав, червоний – з відвару буряка. Фарби розвела з жовтком. Інструменти для малювання дівчина також зробила власноруч – щіточку скрутила з палички та пасемця котячої шерсті, а з рогозу вирізала рогозинку.

Підготувавши інструменти з фарбами, чепурушка взялася за справу. І тут сталося диво. На білій стіні враз розквітли польові квіти, зачервоніли мальви, спалахнули жовтим цвітом кульбабки, налились соками кетяги калини. А далі, на велике здивування дівчини, з-під намальованих квітів та різнотрав'я залопотіла крилами золота жар-птиця. Вона враз вилетіла на подвір'я та почала кружляти над селом. Саме ця жар-птиця принесла родині достаток та благополуччя.

Мешканці селища й досі вважають, що всі, хто зустріне цього чудо-птаха, більше ніколи не знатиме бід та злиднів.

(З посібника)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тип мовлення.
- 2 Знайди складнопідрядні речення, постав запитання від головної частини до підрядної. Визнач вид підрядної частини.

Підрядні з'ясувальні речення (рум. *propoziția subiectivă, propoziția completivă*, рос. *подчинённые изъяснительные предложения*) відповідають на запитання непрямих і прямого відмінків і залежать від тих членів у головному реченні, які означають різні вияви мовлення, мислення і відчуття. Це здебільшого дієслова *говорити, запитувати, відповідати, нагадувати, думати, боятися, бачити, слухати, бажати*; прикметники *радий, щасливий*, прислівники *видно, відомо, потрібно*. Наприклад:

1. Я бажаю¹, щоб перше горе було останнім у твоїм житті². (Леся Українка). [...], (щоб ...)
2. Щасливий¹, хто сні має милі². (Леся Українка) [...], (хто ...).

Підрядні з'ясувальні речення з'єднуються з головними сполучниками *що, як, щоб, ніби, мов, наче*, сполучними словами *хто, який, чий, котрий, де, куди, коли, як, часткою чи, вжитою у значенні сполучника*. При пояснювальних словах у головному реченні може виступати вказівне слово *те*. Наприклад:

1. Серед великої тиші чулося тільки¹, як шелестіли листочки². (М. Коцюбинський) [...], (як ...).
2. Скільки вам, соняшники, отак стояти в бережанському полі, не відаючи про те¹, що зацвіли ви не влітку, а восени². (Є. Гуцало) [...], (що ...).
3. Як ти міг дочекатися¹, чи справдиться слово твоє². (Леся Українка) [...], (чи ...).

- 2** Спиши речення, розкриваючи дужки і розставляючи розділові знаки. Накресли схеми складнопідрядних речень.

1. І вчувалося кленам і соснам що над ними вже й неба (не)має. (М. Сингаївський)
2. І (не)збагну чому мене хвилюють до знемоги свист голубиних крил печаль гаїв. (В. Базилевський)
3. Раз вночі прокинувся і угледів захотів чи (ні)хто (не)порушає тиші мертвої гаїв. (О. Олесь)
4. Я (не)люблю тебе (не)навиджу беркуте за те що ти ховаєш в грудях серце лютеє. (І. Франко)
5. Лиш тим людина дорожитиме все життя що далось їй (не)легко дорогою ціною. (В. Сухомлинський)
6. (Не)має гірше як в (не)волі про волю згадувати. (Т. Шевченко)

- 3** Прочитай прості речення. Перероби виділені додатки на підрядні з'ясувальні речення. Перероблені речення запиши.

ЗРАЗОК. На перерві ми довго говорили про місце і час зустрічі для спільного походу до театру. – На перерві ми довго говорили про те, де і коли зустрічаємось для спільного походу до театру.

1. Ми з нетерпінням чекали *виступу* артистів цього невеличкого циркового колективу.
2. Сиджу і спостерігаю *народження* дня над морем.
3. Напружую пам'ять, але ніяк не можу згадати *імені* колишньої однокласниці.
4. У теленовинах повідомили *про перемогу* молдовських спортсменів.
5. Хлопець довго і плутано розповідав *про причини* запізнення на виставу.

- 4** Віднови усно складнопідрядні речення, з'єднавши їх частини з правої та лівої колонок. Визнач вид кожного складнопідрядного речення.

1. Здавалося хлопцю ...	А ... як тихо плаче твоя зоря в моїх очах.
2. ... той не злетить у піднебесся.	Б ... коли в вікно розкрите шумлять безжурно дерева.
3. Люблю ...	В Хто не має крил ... (М. Стельмах)
4. Лиш той творити може ...	Г ... що не скоро промине літо молоде.
5. Шелестять дощі про те ...	Д ... хто любить свій народ. (В. Сосюра)
6. Я чув крізь сон ...	Е ... чого не вимовиш словами. (М. Луків)

Спиши речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Доведи, що всі ці речення зі з'ясувальними підрядними частинами. Усно постав питання від пояснювального слова головної частини до підрядної частини.

1. Мені здавалося що я тут відкрив для себе Україну. (*Р. Федорів*) 2. Люблю як гнуться осоки на вітрах і пружно випрямляють свої широкі зелені плечі. (*І. Цюпа*) 3. Хочеться щоб діти були мандрівниками й творцями в цьому світі. (*В. Сухомлинський*) 4. А далі й не встежиш як почнуть щодня розквітати весняні квіти. (*О. Копиленко*) 5. Нехай же всі про те почують що розповів Дніпро мені. (*П. Ребро*) 6. Ви чули як шумлять бори у вересневій вечорі? (*А. Малишко*) 7. Я б так хотів щоб ти була щаслива. (*М. Луків*)

Життєва ситуація

Уяви, що ти береш участь у відеоконференції щодо підготовки виставки картин відомого молдовського художника. Тобі потрібно розповісти деякі цікаві факти з його життя та про картини. Сконструй речення для свого виступу за поданими схемами.

1. Усім відомо, чому ... 2. Треба знати, як ... 3. Дивує той факт, що... 4. Я із захопленням ..., що ...

З ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ

Романтична лірика

Романтизм (фр. *romantisme*) – ідейний рух у літературі, науці й мистецтві. Визначальними для романтизму стали ідеалізм у філософії і культ почуттів, а не розуму, звернення до народності, захоплення фольклором і народною мистецькою творчістю, шукання історичної свідомості й посилене вивчення історичного минулого (історизм), інколи втеча від довколишньої дійсності в ідеалізоване минуле або у вимріяне майбутнє чи й у фантастику. Романтизм призвів до вироблення романтичного світогляду та романтичного стилю і постання нових літературних жанрів – балади, ліричної пісні, романсової лірики, історичних романів і драм.

Найяскравіше романтичні погляди відбилися у ліричній поезії.

Український романтизм мав і свої істотні особливості. На ранньому етапі утвердився фольклорний (або народний) романтизм із такими ознаками:

- незадоволення реальним життям, зосередження уваги на розкритті внутрішнього світу людини;
- поєднання просвітительських і романтичних ідейно-естетичних засад;
- ідеалізація патріархальних відносин, людських почуттів, наявність релігійної свідомості;
- посилення уваги до проблеми літературної мови, національно-історичної тематики;
- особливо тісний зв'язок із фольклором (сюжет, герої, художні засоби, стилістичні фігури);
- наявність символів, антитез, персоніфікацій, метафор для вираження тужливих настроїв;
- піднесена, емоційна, насичена яскравими народнопоетичними засобами художньої виразності мова.

Герой у творах романтизму має такі особливості:

- ліричний герой перебуває в гармонії з природою, у центрі – незвичайні, часто фантастичні обставини;
- романтичний герой пов'язує свою долю з долею народу, з боротьбою за національну незалежність;
- це люди сильної волі, мужні, духовно багаті (часто це самотня, але сильна особистість, яка протистоїть жорсткому світу).

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Євген Гребінка (1812-1848)

Письменник, байкар, педагог.

Є. Гребінка творчо переосмислив здобутки попередників у жанрі байки й надав їм ширшого жанрового звучання, ввівши в них українські реалії та думки, що відображають світогляд українського селянина. Майже в усіх його байках хижакам і гнобителям протистоїть простий чоловік, який має здоровий глузд і мораль, і цим протиставляється автором багатим, крутіям, здирникам, чинодралам.

Окремою гранню творчості Є. Гребінки є його лірична поезія. Романс на слова Є. Гребінки російською мовою «Очи черные, очи страстные» приніс Гребінці ще й світову славу.

В історії української культури Є. Гребінка залишився навічно ще й як щирий учасник у вирішенні Шевченкової долі, коли брав участь у викупленні його з кріпацтва та допоміг видати «Кобзар».

Човен

Заграло, запінилось синєє море,
І буйнії вітри по морю шумлять,
І хвиля гуляє, мов чорнії гори
Одна за другою біжать.
Як темная нічка, насупились хмари,
В тих хмарах, мов голос небесної кари,
За громом громи гуркотять.

І грає, і піниться синєє море.
Хтось човен на море пустив,
Бурхнув він по хвилі, ниряє на волі,

Од берега геть покотив;
Качається, бідний, один без весельця.
Ох, жаль мені човна, ох, жаль мого серця!
Чого він під бурю поплив?
Ущухнуло море, і хвилі вляглися;
Пустують по піні мавки;
Уп'ять забілили, уп'ять простяглися
По морю кругом байдаки;
Де ж човен дівався, де плаває, мій милий?

Мабуть, він не плаває, бо онде по хвилі
Біліють із його тріски.

Як човнові море, для мене світ білий
Ізмалку здавався страшним;
Да як заховатись? Не можна ж вік цілий
Пробути з собою, одним.
Прощай, мій покою, пускаюсь у море!
І, може, недоля і лютеє горе.
Пограються з човном моім.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Назви ознаки романтизму, проілюструвавши їх конкретними прикладами з вивчених творів.
- 2 Назви ознаки балади як жанру літератури.
- 3 Стисло перекажи сюжет балади Є. Гребінки «Човен».
- 4 Розкрий алегоричне значення образів човна, моря, хмар, вітру й громів у баладі.
- 5 Знайди і випиши по 2-3 приклади епітетів і порівнянь з балади Є. Гребінки «Човен».
- 6 Знайди і випиши складнопідрядне речення. Визнач його вид. Накресли схему.

Ти – творча особистість!

Як ти вважаєш, герой поезії – сильна чи слабка особистість? Про що це свідчить?

Твої літературні проекти

Вивчи напам'ять віршований твір одного з поетів-романтиків (за власним вибором).

З ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ

Антитеза як прийом композиції

Антитеза – це оборот поетичної промови, в якому для посилення виразності різко протиставлені прямо протилежні явища, поняття, думки.

Грецьке слово *antithesis* буквально означає «протиставлення». Антитеза народжується там, де поєднуються слова, образи, протилежні за змістом.

Це стилістична фігура, заснована на протиставленні порівнянних образів, епізодів, картин для найбільш точної передачі почуття і посилення виразності мови.

Віктор Забіла (1808-1869)

Поет-романтик. Вірші поета були добре відомі в народі, поширювались у рукописних збірках, виконувались як народні пісні, наприклад, «Гуде вітер вельми в полі» та «Не щечечи, соловейку», покладені на музику М. Глинкою. До своїх віршів «Не плач, дівчино», «Голуб», «Човник» та ін. Забіла сам створив мелодії. Джерелом глибокого ліризму його поезії є народна пісня з її образним і мовним багатством.

Соловей

Не щечечи, соловейку,
Під вікном близенько;
Не щечечи, малюсенький,
На зорі раненько.
Як затьохкаєш, як виснеш,
Неначе заграєш;
Так і б'ється в грудях серце,
Душу роздираєш.
Як засвищеш голосніше,
А далі тихенько:
Аж у душі похолоне,
Аж замре серденько.
Зовсім трошки перестанеш,
Лунь усюди піде;

Ти в темну ніч веселися,
І як сонце зійде.
Твоя пісня дуже гарна,
Ти гарно й співаєш:
Ти, щасливий, спарувався
І гніздечко маєш!
А я бідний, безталанний,
Без пари, без хати:
Не досталось мені в світі
Весело співати.
Сонце зійде – я нуджуся,
І заходить – плачу:
Котру люблю дівчиноньку,
Тієї не бачу.
Довго й чутки вже не маю

Про милу дівчину;
Цілий вік свій усе плачусь
На лиху годину.
Не щечечи, соловейку,
Як сонце пригріє!
Не щечечи, малюсенький,
І як вечоріє!
Ти лети, співай тим людям,
Котрі веселяться;
Вони піснею твоєю
Будуть забавляться.
А мені така пісня
Душу роздирає! –
Гірше б'ється моє серце,
Аж дух замирає,
Пугач мені так годиться
Стогне, не співає;
Нехай стогне коло мене
Да смерть возвіщає.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Чому спів солов'я нагадує гру?
- 2 Яким чином пісня цього птаха вражає душу ліричного героя поезії?
- 3 Як у вірші зазначено про пташиного співця?
- 4 У чому герой твору заздрить солов'ю?
- 5 Чим викликано страждання *«люблячого серця»*?
- 6 Що, на твій погляд, є основною причиною хвилювань героя, його поневірянь?
- 7 Чим викликано бажання страждаючого краще померти, ніж бути позбавленим щастя?
- 8 Як спів солов'я перемишується з поняттям *«щастя»*?
- 9 Чому стогін пугача для ліричного героя ближче, ніж солов'їне тьохкання?
- 10 Знайди і зачитай рядки, в яких автор застосовує антитезу.

Твої літературні проекти

Як ти вважаєш, герой поезії – сильна чи слабка особистість? Що про це свідчить? Напиши міні-вір роздум (5-7 речень).

Ти – творча особистість!

Вивчи напам'ять віршований твір одного з поетів-романтиків (за власним вибором).

Микола Петренко
(1817-1862)

Поет-романтик, автор віршів «Дивлюсь я на небо, та й думку гадаю...», «Взяв би я бандуру...», «Ходить хвиля по Осколу...», котрі стали народними піснями.

Дивлюсь я на небо

Дивлюсь я на небо та й думку гадаю:
Чому я не сокіл, чому не літаю,
Чому мені, Боже, ти крилець не дав?
Я б землю покинув і в небо злітав.
Далеко за хмари, подальше од світу,
Шукать собі долі, на горі привіту
І ласки у зірок, у сонця просить,
У світлі їх ясним все горе втопить.
Бо долі ще змалку здаюсь я нелюбий,

Я наймит у неї, хлопцюга прибудний;
Чужий я у долі, чужий у людей:
Хіба ж хто кохає нерідних дітей?
Кохаюся з лихом, привіту не знаю
І гірко і марно свій вік коротаю,
І в горі спізнав я, що тільки одна –
Далекеє небо – моя сторона.
І на світі гірко, як стане ще гірше, –
Я очі на небо, мені веселіше!

Я в думках забуду, що я сирота,
І думка далеко, високо літа.
Коли б мені крилля, орлячі ті крилля,

Я б землю покинув і на новосілля
Орлом бистрокрилим у небо польнув
І в хмарах навіки от світу втонув!

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Яким настроєм пройнятий твір?
- 2 За яких обставин герой звертається до неба?
- 3 Як герой характеризує власну долю?
- 4 Через що страждає хлопець?
- 5 Чому, на твій погляд, світ героя є нестерпним? Про що це свідчить?
- 6 Чим викликано те, що хлопець нудиться світом?
- 7 Яким та уявляєш сирітське життя героя?
- 8 Що у творі символізує птах – чи то сокіл, чи орел?
- 9 Чому життя на небі герой вважає кращим, ніж на землі?

Ти – творча особистість!

З поданих слів утвори образ: *нелюбий долі, наймит, хлопцюга приблудний, чужий у долі, у людей, нерідне дитя, кохається лихом, гірко свій вік коротає, сирота.*

Твої літературні проєкти

- 1 Досліди, як М. Петренко ставиться до «*хлопцюги приблудного*»?
- 2 Сформулюй декілька порад герою поезії, який вважає власне життя нестерпним і прагне потрапити на небо у пошуках щастя і радості.

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Основні види складнопідрядних речень: обставинні речення місця і часу

- 1 Прочитай текст. Визнач стиль мовлення.

Михайло Греку (1916-1998) – заслужений діяч мистецтв Республіки Молдова, народний художник, який сприяв формуванню національної школи живопису. Родом з України, він навчався в Академії Мистецтв у Бухаресті та в Художньому училищі Кишинева. Під час Другої Світової війни жив у Казахстані, де виконав свою першу живописну роботу – «Материнство». Греку став почесним членом Академії наук Республіки Молдова і нагороджений Орденом Республіки.

Картини Михайла Греку перебувають у престижних галереях та музеях багатьох країн. Його роботи виставлялися в Китаї, Болгарії, Чехії, Японії, Канаді, Хорватії, Румунії, Естонії, Азербайджані, Латвії та Литві.

До речі, в інтернеті розміщено мапу Європи, де кордони країн заповнені фрагментами репродукцій картин відомих художників, які прославили свої держави та народи. І до контуру Республіки Молдова включили саме картину Михайла Греку «Чадир-Лунзькі дівчата». (З газети)

- Знайди складнопідрядні речення, визнач їх вид.

Складнопідрядним реченням з підрядною частиною місця (рум. *propoziția subordonată circumstanțială de loc*, рус. *сложноподчиненное предложение с придаточными места*) називають таке складне речення, в якому підрядна частина вказує на місце або напрям дії, про яку йдеться в головній частині.

Підрядна частина пояснює головну частину в цілому. Наприклад: *Хилилися густі лози¹, звідкіль вітер віє²*. (В. Сосюра)

Підрядна частина місця відповідає на запитання: *де? куди? звідки?* Зв'язується з головною частиною за допомогою сполучних слів *де, куди, звідки*.

У головній частині сполучним словам можуть відповідати вказівні слова *тут, там, туди, звідти, скрізь, всюди* тощо. Наприклад: *Де воля родиться¹, там загиба зневіра²*. (Д. Павличко)

- 2** Спиши речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресли сполучні слова як члени речення.

1. Там де є українці там завжди мистецтво. (Ю. Луца) 2. Може, там де зоря мрій зірву досхочу. (Г. Овсієнко) 3. Нехай гнеться лоза куди вітер погне. (С. Руданський) 4. Там де ти колись ішла тиха стежка зацвіла. (Б. Олійник)

- 3** З'єднай головні й підрядні частини складнопідрядних речень і віднови прислів'я. Запиши їх, розставляючи розділові знаки.

Підрядні частини

Куди голка
Куди ніч
Куди серце лежить
Де відвага
Де свої б'ються
Де згода панує
Де м'яко стелять
Де рідний край

Головні частини

туди й день.
там і горе танцює.
хай чужі не заважають.
там твердо спати.
там під вербою рай.
туди й нитка.
там перемога.
туди й око глядить.

Життєва ситуація

Уявіть, що ви обмінюєтеся з другом чи подругою повідомленнями, розповідаючи про свій туристичний похід вихідного дня. Доповніть подані речення підрядними частинами місця відповідно до схем.

1. Там (де?) ... дихати було легко
2. Скрізь (де?) ... буяло різнотрав'я.

3. Ми вирушили туди (куди?) ...
4. Ми повернулися звідти (звідки?) ...

4 Прочитай речення. Визнач вид складнопідрядних речень.

1. Благословенна та ясна година, коли буквар до рук бере дитина. (Д. Павличко)
2. Батьківщина моя там, де моя країна. 3. Певно, в кожного є заповітні пороги, звідки нас проводжали в життя матері. (М. Сингаївський)

Складнопідрядним реченням з підрядною частиною часу (рум. *propoziția subordonată circumstanțială de timp*, рус. *сложноподчиненное предложение с придаточными времени*) називають таке складне речення, в якому підрядна частина вказує на час або тривалість дії, вияву ознаки, про які йдеться в головній частині. Наприклад: *Будеш, батьку, панувати¹, поки живуть люди²* (Т. Шевченко).

Підрядна частина часу відповідає на запитання *коли? відколи? з якого часу? до якого часу?* і з'єднується з головною за допомогою сполучників *як, коли, відколи, поки, доки, аж доки, відтоді як, після того як, з того часу як*; сполучних слів *коли, допоки, доки, відколи*.

Якщо частини речення з'єднуються за допомогою сполучників *після того як, з того часу як* і под., кому можна ставити і перед сполучником, і перед словом *як*. Порівняй:

1. *Після того, як виступили артисти, знову аплодували глядачі.*
2. *Після того як виступили артисти, знову аплодували глядачі.*

5 Прочитай і спиши речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресли граматичні основи. Побудуй схеми речень.

1. Поранилась, скривилася хмаринка коли із вітром юним пустувала й на заході шовковою хустинкою кривавий палець тихо витирала. (Г. Дудка)
2. Тількино вдарять у лісі морози засинають у барлогах ведмеді. (І. Соколов-Микитов)
3. Щоразу коли я дивлюся на зелені мережива полезахисних лісосмуг на ланах мені пригадуються радісні години нашої праці. (В. Сухомлинський)
4. Не щебечи, соловейку, як сонце пригріє. Не щебечи, малюсенький, як і вечоріє. (В. Забіла)

6 Доповни речення підрядними частинами часу й запиши. Постав усно запитання від головної частини до підрядної.

1. У мене перехопило подих, щойно ...
2. Я швидко навчилася малювати, після того як ...
3. У концертній залі стало тихо, як тільки ...
4. Тоді ми зможемо придбати нову картину, коли ...
5. Потрібно докласти багато зусиль, перш ніж ...

7 Перебудуй речення на складнопідрядні з підрядними частинами часу й запиши. Намагайся не повторювати сполучники.

1. Сонце сховалося за хмарами, і квіти стали менш барвистими.
2. Удень світило сонце і лід вигравав у його промінні міріадами іскор.
3. У хаті всі засинали, і я навшпиньках виходив на вулицю.
4. Текст листа відредагували й переслали електронною поштою.

8 Склади за схемами й запиши складнопідрядні речення. Визнач вид утворених складнопідрядних речень.

1. [], (куди ...).
2. [Звідти], (звідки ...).
3. (З того часу як ...), [].
4. [Там, (де ...), ...].
5. (Щойно ...), [].
6. [], (як тільки ...).

Життєва ситуація

Уяви, що ти разом з однокласниками й однокласницями відвідав/відвідала художню виставку. Напиши розповідь (5-6 речень) про екскурсію до картинної галереї, уживаючи складнопідрядні речення з підрядними частинами місця й часу.

З ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ

Система тропів

У зображенні дійсності, яке дають твори літератури, важливу роль відіграють спеціальні засоби образності мови. Вони допомагають письменникові втілити в словесну форму конкретні уявлення про предмети і явища, своє ставлення до них.

Це завдання виконують не тільки слова і словосполучення, вжиті у прямому значенні, а також слова і вислови, вжиті у переносному значенні, які називають тропами. В основі тропа лежить перенесення ознак одного предмета, явища, дії на інші. За допомогою такого перенесення мова художнього твору набуває особливого забарвлення й яскравості. Це відбувається тому, що троп дає не те означення предмета чи явища, яке стало звичним, а виявляє ознаки, які зазвичай не виступають на перший план.

Троп (грец. *зворот*) – слово, вживане в переносному значенні для характеристики будь-якого явища за допомогою вторинних смислових значень, актуалізації його «внутрішньої форми».

Основні різновиди тропів: *порівняння, алегорія, метафора, епітет* та інші.

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Левко Боровиковський (1806-1889)

Поет, фольклорист. Досконало володіючи рідною мовою, поет успішно випробував у своїх творах «її гнучкість, силу і багатство». Своїми романтичними творами Левко Боровиковський довів, що українською мовою можна передавати не тільки жартівливо-смішне. Для лірико-баладної творчості Боровиковського характерні глибокі переживання, драматизм дії. В українську літературу Левко Боровиковський увійшов як визначний поет-романтик, який утвердив жанр літературної балади. Творчість Левка Боровиковського – помітний крок уперед в розвитку нової української літератури.

Бандурист

На дереві жовкне по осені лист.
Свій вік переживши, сидій бандурист
Підвіконню пісні співає.
Біжить чередою за ним дітвора,
Сідого проводять з двора до двора,
А дід на бандуру їм грає:
Під звонкії струни гетьмани встають,
І прадіди в струнах бандури живуть,
І дишуть холодні могили:
Бринчать, – як козаки боролись з врагом.
І як під широким московським орлом
Козаки нагрілись, спочили. –
Ті давні набіги, ті давні борби
Остались у головах старців сідих –
Там дідівська давність схована.
Дід строїть бандуру; пробіг по струнах –
І струни говорять в костистих руках, –
І старець співа про Богдана:
«Обріс мохом сірий камінь, в полі лежачи,
Зажурились козаченьки, дома сидючи.
Дім – пан робочому;
Козакові охочому – В полі погулять! (2)
Закрякали ворононьки над Батурином,
Їдуть козаки на радоньку з паном гетьманом.
Кра! Кра! – з сього краю
Козак піде по Дунаю –
Будем проводжать! (2)
Розпустилися парості в ясної зорі,
Затрубили в жерстяний ріг
В гетьманському дворі.
Блись! Блись! – зірка встала,
Світлий волос розчесала:
Мировіне будь! (2)
Заіржали кониченьки у ясел стоя,
Зготовлена козаками дорожня зброя.
Спис, шабля гостренькая,
І рушниця цілкенья,
І козацький кнут. (2)
Задзвонили в Батурині у великий дзвін:
Прощається із Богданом
Весь гетьманський двір
Йде рада за гетьманом –
За Богданом добрим паном
В поход проводжать. (2)
Закричали сірі гуси, в вирій летючи;
Заспівали козаченьки, в похід ідучи, –
Крик! Свист! Музика грає;

В вітрі короговця має;
Коники іржать. (2)
Кругом поле широкее рястом зацвіло:
Не ряст –
Військо гетьманськеє у похід вийшло.
Під ним земля дрижить;
Курява стовпом стоїть,
Хмари вслід ідуть. (2)
Попереду сам Богданко конем виграє;
Він до синього до моря степом прямує –
Ідуть моря оглядати,
Жупанів набирати,
Грошей нагрібати! (2)
Тричі місяць роги зводив, тричі полоскавсь:
З козаками додомоньку
Гетьман не вертавсь.
Батурин снігом вкрився;
Десь Богданко забарився –
Додому нема. (2)
На четвертий жерстяний ріг
В полі заревів:
То Богданко із походу веде козаків –
Звісивши головоньку,
Ідуть коні додомоньку,
Козак утомивсь. (2)
Віталися козаченьки дома з батьками;
А на дворі на гетьманському музики грали;
Козаки сходилися,
Сріблом, злотом ділилися,

Бандурист. Остап Кіндрачук

Пили, гуляли. (2)
Після зими й негодоньки зацвіли садки;
Після війни – відпочили дома козаки:

Козак світом мутить;
Дома п'є та уся крутить –
Та все не гуля!» (2)

Збагацуй власне мовлення!

Борбі – бої

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Кому і про що співає старий бандурист?
- 2 Про яку історичну постать згадує старий?
- 3 Куди і за чим виїжджали козаки?
- 4 Скільки часу були у поході і що привезли?
- 5 Сформулюй тему поезії Л. Боровиковського «Бандурист».

Твої літературні проекти

Опиши бандуриста за малюнком. Вживай складнопідрядні речення.

Ти – творча особистість!

Підготуй мультимедійну презентацію «Богдан Хмельницький».

Микола Костомаров
(1817-1885)

Історик, поет-романтик. Поезія М. Костомарова характеризується широкою проблематикою і розмаїттям жанрових форм: вірші-балади, в основу яких покладено народні вірування, легенди та історичні перекази. М. Костомаров – один із перших українських літературних критиків. З його історичних і суспільних поглядів випливає розуміння народної поезії як втілення національного духу, а також індивідуальної творчості як продовження фольклорного процесу на новому рівні.

Явір, тополя й береза

Оженила мати єдиначка сина,
Узяла невістку дівку-сиротину,
Взяла і не рада – вовком вовкує,
Повсякчас бідну сирітку катує,
Шле на поругу по воду босу,
Невдягнуту, простоволосу.
Сирітка плаче, по пенях ступає.
На своїх ніженьках кров зобачає.
Прийде додому – лає катівка,
Часом ухопить за косу сирітку,
Часом по личку її затинає.
Сирітка плаче, до Бога взиває:
– Боже мій милий, Боже милостивий,
Нащо ти держиш в світі нещасливу? –
Хотіла мати навек розлучити,
Дала синашу меду-вина пити,
Його дружині отрути вложила.
Каже синочок: – Вип'ємо, мила!
Вип'ємо, серце, по єдній чарці,
Будем лежати у єдній ямці! –
Випила мила, випив миленький,
Бере дружину, тулить к серденьку.
Пішли обоє в широке поле,
В зелені луки, в чисте болоння.
Та вже сирітка очі закриває,
Миленький мліє, слово промовляє:
– Яснее сонце, небо високе,

Земля широка, море глибоке!
Хай наша доля у вас зостане,
Хай після смерті кохання не зв'яне!
Хай по всім світі ідуть про нас вісті,
Хай після смерті кохаємось вмісті! –
Став молоденький – зелений явір,
Стала дружина – тополя біла!
Стали їх ніженьки – чорні коріннячки,
Стали їх рученьки – довгі гіллячки,
Все їх одіння – зелене листя;
Оченьки, брівоньки кора покрила,
Кривця гарячая похолоділа.
Одного зросту, листу одного,
Схожі два дерева – одно в другого!
Явір вершечок к тополі схиляє,
Наче з дружиною річ поводжає.
Вийшла матуся – дерева зоглядала...
Туга велика на серце їй впала.
Плакала гірко, таяла, в'яла,
На злеє серце своє нарікала.
Почув предвічний – змінилась мати:
Стала їй коронька тіло вкривати,
Стала матуся – береза біла,
Понурі гілля, сумна, журлива,
Все наче нис, усе жаліє:
То об дітках вона все боліє!

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Як ставилася свекруха до невістки? Зачитай відповідні рядки поезії.
- 2 Що вона надумала з нею зробити?
- 3 Як і якими деревами стали молоді?
- 4 Як мати поплатилася за своє зло?
- 5 Знайди у поезії художні засоби.
- 6 Визнач тему та ідею поезії М. Костомарова «Явір, тополя і береза».

Амвросій Метлинський (1814-1870)

Поет і етнограф, фольклорист, перекладач. Свої поезії під псевдонімом А. Могила друкував у багатьох альманахах і збірниках. Перекладав з польської, сербської, чеської, словацької та німецької мов. Поетична творчість А. Метлинського сприяла розвитку в українській поезії таких жанрів як сонет, балада.

Старець

Вітрець передзимній, вогкий, холодненький
В поблеклій діброві листом шевелив-шелестів,
Йшов старець з торбиною, сивий, старенький,
По листю червоному й жовтому, лист хрупотів...

«Колись-то, як Бог ще не взяв в мене батька і неньки,
В сю пору на тік, було возим стіжки...
Було в нас усього: і хатка, й садки зелененькі –
Вишневі, грушові, медок і бджілки...

Умерли – злі люди прогнали з хатини
І старцем пустили малого мене...
Схиляю головку старому й дитині,
Мені й ненароком ніхто не кивне!..

По селах тиняюся, сплю коло тину;
Нерідні, чужії і хати, і тин!..
Мене, може, вітер в лихую годину
Зорве, як билину... не бовкне і дзвін!..

А ще і для мене Бог на світі радість зберіг:
В село причвалаю в неділеньку вранці,
Та й слухаю... бов!.. то я в церкву, мерщій на поріг!..
То дом не чужий і для божого старця!..»

Вітрець передзимній, вогкий, холодненький
В діброві пожовклій листом шевелів-шелестів...
Дзвін бовкнув... Йшов старець швиденько-швиденько,
А далі втомився, схилився, присів та й зомлів.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Яку проблему порушує Амвросій Метлинський у поезії «Старець»?
- 2 Чим було визвано тяжке становище сироти?
- 3 Що тобі відомо про романтизм як стильову течію?
- 4 Визнач вид останнього речення.

Ти – творча особистість!

Чи можлива у наш час така доля?

Твої літературні проекти

Яку людину ми називаємо романтиком? Чи треба сьогодні ним бути? Побудуй усно розповідь.

Основні види складнопідрядних речень: обставинні речення способу дії, ступеня, порівняння

1 Прочитай речення. Визнач усно вид підрядного речення і засоби зв'язку частин складного речення.

1. Вироби з лози настільки досконалі, що їх сміливо можна виставляти в музеї.
2. Мистецтво вишивання так заспокоює, що з першим же стібком забуваєш про всі проблеми.
3. Ткацтво – настільки цікаве й захопливе ремесло, що від охочих оволодіти ним сьогодні відбою немає.
4. Будівництво нових населених пунктів будемо проводити так, щоб кожне село і кожне подвір'я були з садом. (С. Склярєнко)
5. Співала так, як лиш вона уміла. (Л. Костенко)
6. Так пахне ваніллю повітря між нами, аж гусне зефірно блакить. (Н. Данилюк)

Складнопідрядним реченням з підрядною частиною способу дії та ступеня (рум. *propoziția circumstanțială de mod*, рус. *сложноподчиненное предложение с придаточным образа действия и степени*) називають таке складне речення, в якому підрядна частина вказує на спосіб дії або ступінь вияву ознаки, дії, стану, про які йдеться в головній частині. Наприклад: 1. *Що більше маємо синонімів¹, то багатша й розвиненіша сама мова².* (І. Вишванець) 2. *Рідну пісню треба захищати так¹, як захищають рідний край².* (І. Колодій)

Підрядна частина способу дії та ступеня відповідає на запитання *як? яким способом? яким чином? якою мірою? скільки? наскільки?* і з'єднується з головною за допомогою сполучників *що, щоб, мов (немов, мовби), наче (неначе, начебто), ніби (нібито), як, що аж, чим... тим, що... то, у міру того як*; сполучних слів *як, скільки, наскільки*.

У головній частині можуть бути вказівні слова *так, такий, стільки, настільки, такою мірою*. Наприклад: 1. *Сьогодні я такий веселий¹, що молодіти хочу знов².* (В. Сосюра) 2. *Як постелешся¹, так і виспишся².* (Народна творчість)

2 Прочитай виразно текст.

Художник-скляр – один у полі не воїн. Я порівнюю свою роботу з камерним оркестром. Я – композитор – задумую твір, проводжу «репетицію», тобто пояснюю послідовність процесу. Тоді спільно з двома-трьома майстрами беремося до роботи. Розпочинає «перша скрипка» провідного майстра. *Її мелодія так захоплює, що тут же долучається решта членів бригади. Атмосфера єдиного творчого злету настільки полонить усіх, що вже нічого пояснювати не треба. Варто лиш надіслати думку поглядом – і на наших очах відбувається таїнство, що наповнює неземною радістю.* І від цього неповторного захопливого відчуття маєш більше насолоди й задоволення, ніж від уже готового виробу. (А. Бокотей)

- Що означають вирази *один у полі не воїн, перша скрипка, атмосфера єдиного творчого злету*?
- Який оркестр називають камерним?
- Виділи граматичні основи у першому й шостому реченнях.
- Чи відоме тобі відчуття «*неземної радості*»? Якщо так, то з чим воно пов'язане?

- Випиши складнопідрядне речення з обставинним способом дії.
- Спиши виділені речення. Розстав розділові знаки.

3 Прочитай текст. Добери заголовок.

А Гафія ткала і вишивала. Полотно виходило тоненьке й аж іскрилося на оборках, як іній. І цупке настільки, що можна було ним каміння носити. Аякже, коноплі на нього чесали з м'яких ґрунтів.

А що вже казати про цінність її ткання! Дівчата марили таким приданим. Гафіїн же посаг лежав у скрині, а вона ткала для інших. І вишивала. Що то були за диво-візерунки! Не просто барвне мереживо, а закликання долі, тиха молитва, тайнопис роду. Те, що важко переказати словом і співаницею, вона спромоглася передати вузликами барв і ладом візерунків. Стільки мудрої сили випромінювало біле сяйво Гафіїного шитва!

Найтоншою і найшляхетнішою була її вишивка білим по білому. Ясне на ясному. Срібло на снігу. Сонце в прозорій воді. Хмаринка в небесній чистоті. Правда, вишивала так рідко, бо мало хто це розумів і цінував.

Найбільше любили обруси... Їй обдаровувала ними рідню. Ті на них чекали, як на чудесні дари. Обруси були для образів і для рам зі світлинами, для княгинь-наречених, для непорочного крижма в колиску, для проводів небіжчиків, для сватів – плечові. Навіть найпростіші втиральники і стирки з грубого полотна жінка прикрашала веселими когутиками чи кониками. Як-не-як – до лиця їх тулиш і до стола. З рушників діти вчилися читати. Вранці кожне хотіло першим ухопити втиральник із двома зозулицями, що цілувалися дзьобами. Поверху над ними жовтком цвіло сонечко, обрамлене написом: «Рання пташка росу п'є, а пізня – слізки». А на рушнику для дорослих був інший напис: «Не журися завтрашнім, бо кожен день має свій план».

Стібки клала ретельно, чисто, аби нитка не рвалася, аби шиття було рівненьким з обох боків. Не раз треба було придивитися, щоб відрізнити лице від вивороту.

(М. Дочинець)

- Чи відоме тобі слово **обрус**?
- У якому значенні вжите слово в тексті?
- Виділи фрагменти інформації в тексті, які викликали у тебе здивування.
- Знайди в тексті складнопідрядні речення. Визнач вид. Склади схеми речень.
- Перекажи текст.

Підрядні порівняльні речення (рум. *propoziția circumstanțială comparativă*, рус. *сложноподчиненное предложение с придаточными сравнения*) не слід плутати з порівняльними зворотами, які не мають присудків і є членами простого речення. Порівняй: 1. *Бринить джерело¹, мов порвалася струна у бандури².* (Є. Гуцало) 2. *Рушники і вишиванки, наче птиці, позлітались звідусюди на стіні.* (С. Слюсарчук)

4

Прочитай речення. Запиши спочатку прості речення з порівняльним зворотом, а потім складнопідрядні речення з підрядними обставинними порівняльними.

1. Почищену лозу розставляють, розстеляють, як сіно, для швидшого висихання на сонці. 2. Їй від тих рельєфних орнаментів оживали вироби наших гончарів, ніби чарівник торкався їх своєю паличкою. 3. І хліб зійшов, як гімн весні і літу, запах в печі, як молоде вино. (*Л. Забашта*) 4. А квіти їй всміхались, наче діти. (*Т. Іванчук*) 5. Це велике місто стало білим, немовби хтось майстерно розписав кожну деталь олівцем по чорному паперу. (*К. Гладка*) 6. Небо легке, мов росами вмитий льон... (*Н. Данилюк*)

5

Розглянь картину.

Віктор Крецу. Із серії «Села Молдови»

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Розкажи про композицію твору. Яким настроєм перейняте полотно? Чи вдалося автору передати загадковість і красу місцевості?
- 2 Склади і запиши за картиною три складнопідрядні речення з підрядними частинами порівняння.
- 3 Опиши усно картину. Використовуй складені складнопідрядні речення з підрядними частинами порівняння.

Тарас Шевченко (1814-1861)

Благословенна най буде година,
І тая хата, і село,
Що Україні принесло
З великих найбільшого сина.
Благословенна!

Богдан Лепкий

Біографія. Короткий огляд творчості

Тарас Григорович Шевченко народився 9 березня 1814 р. в с. Моринцях Звенигородського повіту Київської губернії у родині Григорія Івановича Шевченка й Катерини Якимівни Бойко. Батьки поета були кріпаками магната-поміщика Василя Енгельгардта. Через рік після народження Тараса родина переїздить із Моринців до Кирилівки. У сім'ї було семеро дітей: Тарас, старші сестри Катерина й Марія, брат Микита, молодші сестри Ярина, Марія і брат Йосип. Батько був не тільки хорошим хліборобом, а ще й чумакував, крім того, він умів читати й писати. Мати померла, коли Тарасові минуло 9 років, а ще через 2 роки хлопчик залишився круглим сиротою: помер і тато. Малий Тарас став шукати кращої долі: допомагав у школі кирилівському дякові «носити воду школярам», де його життя було напівголодним; утік у Лисянку до дякона-живописця навчатися малярського ремесла.

Навесні 1829 р. разом з обслугою-кріпаками Т. Шевченко як козачок молодого пана Павла Енгельгардта виїздить до м. Вільна (нині – Вільнюс), у 1831 р. – до Петербурга. У списку дворових був запис навпроти прізвища Т. Шевченка: «Здатний на кімнатного живописця», що значною мірою вирішило його подальшу долю. Енгельгардт відправив Тараса на 4 роки навчатися малярства до художника В. Ширяєва. У 1836 р. юнак познайомився з учнем Академії мистецтв Іваном Сошенком. Цю зустріч, за словами першого біографа митця О. Кониського, «треба вважати за найважливіший момент у житті нашого Кобзаря: вона перевела його через той Рубікон, що межував людей із кріпаками, темряву зі світлом, волю з неволею». Пізніше І. Сошенко познайомив його з Є. Гребінкою, О. Венеціановим, В. Жуковським, К. Брюлловим, М. Вієльгорським – відомими культурними діячами того часу, які відіграли визначну роль у подальшій долі Т. Шевченка. У лютому 1837 р. Товариство заохочення художників дозволило юнаку неофіційно відвідувати навчальні класи Академії мистецтв, а у квітні К. Брюллов, знаменитий російський художник, намалював портрет В. Жуковського, який було продано за 2500 руб. – величезну на той час суму. За ці гроші Т. Шевченка викупили з кріпацтва. 25 квітня 1838 р. на квартирі К. Брюллова В. Жуковський вручив Т. Шевченку відпускну.

Відтоді він з великим бажанням слухав лекції в Академії, займався самоосвітою, користувався бібліотекою К. Брюллова й багато читав, зокрема вивчав історію України. Писав поезії, відвідував театр, виставки, музеї, швидко здобував нові знання, став надзвичайно освіченою людиною. Прийшло й визнання: нагорода срібною медаллю 2-го ступеня за першу картину олійними фарбами «Хлопчик-жебрак дає хліб собаці», третя срібна медаль 2-го ступеня за картину «Циганка-ворожка».

Одночасно митця захопила літературна творчість.

У 1840 р. побачила світ поетична збірка Т. Шевченка «Кобзар», яка містила лише 8 творів: «Думи мої...», «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «Думка», «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч». Т. Шевченко став відомою людиною в Петербурзі. Слава про нього поширилася й в Україні.

Після 14 років розлуки з Україною поет разом з українським письменником Є. Гребінкою 19 травня 1843 р. вирушив до рідного краю. Під час перебування в Києві познайомився з М. Максимовичем, П. Кулішем, М. Костомаровим, із поміщиками-меценатами, які підтримували розвиток української літератури й мистецтва.

У лютому 1844 р. поет повернувся до Петербурга, щоб закінчити навчання в Академії мистецтв.

У березні 1845 р., після закінчення навчання в Академії мистецтв, Т. Шевченкові було присвоєно звання художника.

У квітні 1845 р. поет приїхав в Україну з наміром постійно тут жити й працювати. Отримавши від Київської археографічної комісії доручення зарисувати історичні пам'ятки, він мандрував Україною, виконуючи це завдання. Створив поеми «Наймичка» і «Кавказ». Перенісши хворобу, Т. Шевченко написав знаменитий вірш «Як умру, то поховайте...». Ці й інші твори 1843-1845 рр. він об'єднав у рукописний альбом «Три літа», до якого ввійшли блискучі зразки політичної лірики: поеми «Сон» («У всякого своя доля...»), «Кавказ», послання «І мертвим, і живим...», поезії «Розрита могила», «Чигрине, Чигрине...», «Минають дні, минають ночі...», «Давидові псалми».

Навесні 1846 р. деякий час митець жив у Києві, де познайомився з членами Кирило-Мефодіївського братства: М. Гулаком, О. Марковичем, Д. Пильчиковим, В. Білозерським. Їх об'єднувала ідея духовної єдності слов'янських народів на засадах рівності й братерства, пробудження національної самосвідомості українського народу, бачення розвитку суспільства шляхом реформ. Вони вважали поширення освіти головною метою своєї діяльності.

Арешт і заслання (1847-1857)

Наприкінці березня 1847 р. розпочалися арешти членів Кирило-Мефодіївського братства. Причиною став донос студента університету опечителеві Київського навчального округу про існування таємної антиурядової організації. У доносі він написав і про «вірші Шевченка, що мали своїм змістом узагалі думки явно протизаконні». Генерал-губернатор Д. Бібіков доповів про це головному начальникові III відділу царської канцелярії О. Орлову з проханням дозволу на арешти, слідство й допити. Т. Шевченко був заарештований 5 квітня 1847 р. на дніпровській переправі, коли повертався до Києва й мав бути старшим боярином на весіллі в М. Костомарова; жандарми відібрали в нього рукописну збірку «Три літа».

Поет їхав до Києва зі світлими надіями: отримав дозвіл викладати малювання в Київському університеті св. Володимира, планував друге видання «Кобзаря», мріяв поїхати на стажування до Італії... Проте 17 квітня 1847 р. Т. Шевченка привезли до Петербурга й ув'язнили в казематі. Тут він написав 13 поезій, об'єднавши їх у цикл «В казематі», серед яких шедевр світової лірики – «Садок вишневий коло хати...». Документом для обвинувачення поета був рукописний альбом поезій «Три літа». Шеф жандармів О. Орлов радив цареві Миколі I заборонити поширення творів Т. Шевченка, бо «з улюбленими віршами в Україні могли б посіятися й згодом закорінитися думки про вигадане блаженство часів гетьманщини, про те, що буде щастям повернути ті часи, і про можливість існування України як окремої держави». Вирок для 33-річного пись-

менника й художника був жорстоким: «Шевченка призначити рядовим до окремого Оренбурзького корпусу... під найсуворіший нагляд, із заборonoю писати та малювати».

У складних умовах заслання, незважаючи на заборону, митець створив понад 300 малюнків, у яких розвинув найкращі реалістичні традиції образотворчого мистецтва: акварельні пейзажі, портрети казахів, автопортрети. Казахи надзвичайно шанують Т. Шевченка та вважають його ос-

новоположником казахського національного живопису. В останній рік заслання він створив серію малюнків «Притча про блудного сина».

Т. Шевченко відновив поетичну творчість незадовго до звільнення, записував вірші у «захалявну книжку».

Лише 1857 р. завдяки клопотанню друзів поета звільнили із заслання.

Життя та творчість останніх років (1857-1861)

Дорогою із заслання художник малював краєвиди й портрети. У Нижньому Новгороді довідався, що йому заборонено в'їзд до обох столиць. За зиму 1857-1858 рр. створив багато портретів, малюнків, редагував і переписував свої поезії періоду заслання, написав нові поетичні твори, серед них – триптих «Доля», «Муза», «Слава». Діставши дозвіл на проживання в столиці, 8 березня поет покинув Нижній Новгород і виїхав через Москву до Петербурга. Поет жив у відведеній йому майстерні Академії мистецтв. Як художник, Т. Шевченко після заслання найбільшу увагу приділяв гравіруванню, у цьому жанрі він став справжнім новатором.

У травні поет отримав дозвіл про в'їзд в Україну. За ним установили суворий таємний нагляд. Т. Шевченко кілька днів жив у Кирилівці, бачився з рідними, написав чимало поезій і малюнків. Поет мав намір купити ділянку землі, щоб збудувати хату й оселитися в Україні.

1860 р. вийшло друком нове видання «Кобзаря». Рада Академії мистецтв присвоїла Т. Шевченкові звання академіка гравірування. Поет дбав про поширення освіти серед народу, тож 1861 р. видав підручник для недільних шкіл «Букварь южнорусский».

На початку 1861 р. поет захворів. Т. Шевченко помер 10 березня 1861 р. Його було поховано спочатку на Смоленському кладовищі в Петербурзі. Друзі Т. Шевченка відразу ж почали клопотатися, щоб виконати

Тарас Шевченко. *Форт Кара-Бутак*

Могила Т. Шевченка на Тарасовій горі біля м. Канева

поетів заповіт і поховати його в Україні. 26 квітня 1861 р. домовину з тілом Т. Шевченка поїздом повезли до Москви. В Україну труну везли кіньми. Упродовж усієї подорожі люди проводжали Кобзаря в останню путь, щоб поховати «на Вкраїні милій». Спочатку прах Т. Шевченка привезли до Києва, а потім переправили пароплавом до Канева, і тут, на Чернечій горі (тепер Тарасова), поета поховали 22 травня.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Перекажи найцікавіші події з життя Т. Шевченка.
- 2 Розкажи про родину Т. Шевченка.
- 3 Що ти знаєш про кріпацтво в Україні?
- 4 Назви основні періоди життя та творчості Т. Шевченка.
- 5 Розкажи про життя та творчість Т. Шевченка в роки заслання.
- 6 Хто з представників української та російської інтелігенції відіграв важливу роль у житті Т. Шевченка?
- 7 Які твори Т. Шевченка ти вивчав у попередніх класах? Про що вони? Процитуй їх.
- 8 Поясни, чому девізом поетового життя стали слова з поезії «О думи мої! О славо злая...»: «*Караюсь, мучуся... але не каюсь!..*»?
- 9 Як пов'язані між собою «Заповіт» Т. Шевченка й Чернеча гора в Каневі? У відповіді використай цитати із поезії «Заповіт».

Твої літературні проєкти

Розкажи про Шевченка-художника (у розповіді прокоментуй його найвідоміші малярські роботи).

Ти – творча особистість!

Підготуй мультимедійну презентацію на тему «Тарас Шевченко – художник».

Тарас Шевченко.
Ворожка (1841)

Тарас Шевченко.
Селянська родина (1843)

Тарас Шевченко.
Почаївська лавра з півдня (1846)

Основні види складнопідрядних речень: обставинні причини і мети

- 1** Прочитай текст. Сформулюй і запиши основну думку. Назви складнопідрядні речення, визнач вид підрядної частини.

Я хочу запевнити вас, що читання художньої літератури, читання для задоволення є однією з найважливіших речей у житті людини. Як автор художніх текстів я зацікавлений, щоб люди читали художню літературу. Художня проза – це те, завдяки чому ви починаєте відчувати речі, відвідувати досі не знані місця і світи. Читання розвиває емпатію, яка збирає людей разом і не дає змоги поводитися їм як самозакоханим одинакам. Перевага літератури полягає також у тому, що, показуючи вам інший світ, вона збагачує вас інформацією. Сьогодні кожному варто пам'ятати, що інформація в наш час має ціну. Це надзвичайно важливо в ситуації, коли ви, шукаючи роботу, готуєте резюме. Читайте якомога більше книг, бо це допомагає відкрити новий світ, навчитись новому. Якось Альберта Ейнштейна запитали, як можна зробити дітей розумнішими. Учений відповів просто й мудро, що для цього необхідно читати їм казки.

(За Н. Гейманом)

Складнопідрядним реченням з підрядною частиною причини (рум. *propoziția circumstanțială de cauză*, рус. *сложноподчиненное предложение с придаточными причины*) називають таке складне речення, в якому підрядна частина вказує на причину або обґрунтування тієї події, про яку розповідається в головній частині. Наприклад: 1. *Земля прекрасна¹, тому що на ній живуть дзвінкоголосі малюки²*. (Ю. Бедзик) [], (тому що ...). 2. *Люблю людей землі своєї¹, бо й я землі своєї син²*. (В. Сосюра) [], (бо ...).

Підрядна частина причини пояснює головну загалом, тому питання до підрядної ставиться не від певного слова, а від головної загалом.

Підрядна частина причини відповідає на запитання *чому?* з якої причини? через що? З'єднується з головною частиною за допомогою сполучників *бо, оскільки, адже, що, тому що, через те що, з тим що, з цієї причини що, у зв'язку з тим що*.

Складені сполучники *тому що, через те що, тим що* першою своєю частиною (*тому, через те, тим*) можуть міститися в головній частині, а другою частиною (*що*) – у підрядній. Це буває тоді, коли перша частина є логічно наголошеною й вимовляється підвищеним тоном. Кома в такому разі ставиться перед словом **що**. Наприклад: 1. *Я люблю читати тому¹, що читання дає впевненість у собі²*. [... тому], (що ...). 2. *Я люблю читати¹, тому що читання дає впевненість у собі*. [], (тому що ...).

- 2** Прочитай речення вголос із правильною інтонацією. Визнач головні й підрядні частини та засоби зв'язку між ними. Обґрунтуй вживання розділових знаків.

1. Книга – вчитель без плати та подяки, бо кожна мить вона дарує тобі одкровення мудрості. (А. Навої) 2. Читати корисно, тому що книги освічують душу, піднімають і зміцнюють людину, пробуджують в ній кращі прагнення, гострять її розум і пом'якшують серце. (У. Теккерей) 3. Книги – це кораблі думки, оскільки мандрують по хвилях часу і обережно несуть свій дорогоцінний вантаж від покоління до покоління. (Ф. Бекон) 4. Книги – не мертві речі, а істоти, тому що містять у собі насіння життя, чистісіньку енергію і екстракт живого розуму. (За Д. Мільтоном)

- Випиши два речення (за вибором) і підкресли у них члени речення. Побудуй схеми цих речень.

3 Прочитай повір'я і прикмети, продовживши речення. У разі потреби скористайся довідкою. Визнач вид підрядного речення.

1. Не дивись увечері в дзеркало, бо ... 2. Якщо зустрінеш по дорозі жінку з повними відрами, то ... 3. Не витирайся з кимось одним рушником, бо ... 4. Не розсилай сіль, бо ... 5. Якщо кіт умивається, ... 6. Не віддавай позичені гроші ввечері, бо ... 7. Якщо ластівки звили гніздо під стріхою, ... 8. Не можна руйнувати мурашник, бо ...

Довідка:

це призведе до сварки; наснитися щось погане; буде удача; прийдуть гості; буде сварка; бо посваритеся; бо страшна злива знесе твоє сіно; у домі пануватимуть щастя й достаток

4 Склади й запиши складнопідрядні речення, використавши подані підрядні частини.

... бо я жодного разу не був у музеї; ... адже це наша традиція; ... бо добро ніколи не забувається; ... оскільки це суперечить правилам поведінки; ... через те що люблю читати пригодницькі романи.

5 Прочитай текст, правильно інтонуючи його. Які проблеми порушує автор?

Що таке картина – розкіш чи необхідний елемент *інтер'єру*? Яка її роль у нашому домі? Важко уявити собі інтер'єр без люстри, без порт'єр, без годинника, бо кожен із цих предметів виконує певні функції. А яка роль картин?

Уперше наш далекий предок намалював наскельну картину, щоб *прикрасити* своє житло. Відтоді багато поколінь прагнуть прикрашати своє житло різними картинами: фресками, іконами, живописними полотнами. Картина оживляє простір, робить його *неповторним* і завершеним. Вона *з'являється* на стіні, щоб стати останнім штрихом у *створенні* інтер'єру, візитною карткою оселі й господарів.

(З Інтернету)

- Визнач тип та стиль мовлення.
- Поясни написання виділених слів.
- Добери синоніми до слів *оселя, прикрасити, покоління, картина*.
- Прочитай складнопідрядні речення. Склади схеми речень.

Складнопідрядним реченням з підрядною частиною мети (рум. *propoziția circumstanțială de scop*, рус. *сложноподчиненное предложение с придаточными цели*) називають таке складне речення, в якому підрядна частина вказує на мету того, про що розповідається в головній частині. Наприклад: *Арсен примружив очі¹, аби надовше затримати в уяві картини рідної землі²...* (В. Малик) [], (аби ...).

Підрядна частина мети відповідає на запитання з якою метою? навіщо? З'єднується з головною частиною за допомогою сполучників *щоб (щоби), аби, для того щоб, заради того щоб, на те щоб, з тим щоб*.

Сполучники *аби, щоби* поширені здебільшого в усному мовленні.

6 Спиши речення, ставлячи пропущені розділові знаки. Побудуй схеми речень.

1. Краще я зберу джерела зроблю з них цимбали щоб тобі дівчино мила вони красно грали. (В. Івасюк) 2. Щоб тих щасливих днів не загубити потрібно працювати цілий вік. (Д. Павличко)

7 Добери до поданих підрядних головні частини. Утворені речення запиши. Постав усно запитання від головної частини до підрядної.

1. Для того щоб стати гарним читачем ... 2. ... з тією метою щоб отримати вільний доступ до інформації. 3. ... з тим щоб стати учасником районного етапу конкурсу. 4. Ліцеїсти, аби на алеях школи було гарно й затишно, ... 5. Щоб мати добрих приятелів ...

Ти – творча особистість!

- 1** Розглянь малюнки. Спробуй розпізнати, до чого вони мотивують. Спробуй відтворити на малюнку свою мотивацію до читання.
- 2** У разі, якщо читання досі не стало твоїм улюбленим заняттям, сформулюй кілька варіантів речень, що починаються так: «Я не читаю, тому що ...».
- 3** Напиши твір-роздум «Чи переможе книжку комп'ютер, а бібліотеку – Інтернет».

Твої літературні проєкти

Об'єднайтеся в кілька груп для підготовки проєкту «Живопис у нашому домі». Вам необхідно відчувати себе у ролі дизайнера, щоб прикрасити картинами будинок. Оберіть один з-поміж таких варіантів: 1. будинок ваших бабусі й дідуся; 2. будинок культури; 3. будинок, у якому живе багато дітей; 4. будинок, у якому живуть три-чотири покоління людей. Розробіть план, підготуйте презентацію.

Тарас Шевченко

У нашім раї на землі

У нашім раї на землі
 Нічого кращого немає,
 Як тая мати молодая
 Своім дитяточком малим.
 Буває, іноді дивлюся,
 Дивуюсь дивом, і печаль
 Охватить душу; стане жаль
 Мені її, і зажурюся,
 І перед нею помолюся,
 Мов перед образом святим
 Тієї матері святої,
 Що в мир наш Бога принесла...
 Тепер їй любо, любо жити.
 Вона серед ночі встає,
 І стереже добро своє,
 І дожидає того світу,
 Щоб знов на його надивитись,
 Наговоритись. – Це моє!
 Моє! – І дивиться на його,
 І молиться за його Богу,
 І йде на улицю гулять
 Гордіше самої цариці.
 Щоб людям, бачте, показать
 Своє добро. – А подивіться!
 Моє найкраще над всіми! –
 І ненароком інший гляне.
 Весела, рада, Боже мій!
 Несе додому свого Йвана.
 І їй здається, все село
 Весь день дивилося на його,
 Що тільки й дива там було,
 А більше не було нічого.
 Щасливая!..
 Літа минають.
 Потроху діти виростають,
 І вирости, і розійшлись
 На заробітки, в москалі.
 І ти осталася, небого.
 І не осталось нікого
 З тобою дома. Наготи
 Старої нічим одягти
 І витопить зимою хату.
 А ти нездужаєш і встати,

Щоб хоч огонь той розвести.
 В холодній молишся оселі
 За їх, за діточок.
 А ти,
 Великомученице! Села
 Минаєш, плачучи, вночі.
 І полем-степом ідучи,
 Свого ти сина закриваєш.
 Бо й пташка іноді пізнає
 І защебече: – Он байстрия
 Несе покритка на базар.
 Безталанная! Де ділась

Іван Іжакевич. Ілюстрація до поезії Т. Шевченка «Сон»

Краса твоя тая,
Що всі люде дивувались?
Пропадала, немає!
Все забрала дитиночка
І вигнала з хати,
І вийшла ти за царину,
З хреста ніби знята.
Старці тебе цураються,
Мов тії прокази.
А воно таке маленьке,
Воно ще й не лазить.
І коли-то воно буде
Гратись і промовить
Слово мамо. Великеє,
Найкращеє слово!
Ти зрадієш; і розкажеш
Дитині правдиво

Про панича лукавого,
І будеш щаслива.
Та не довго. Бо не дійде
До зросту дитина,
Піде собі сліпця водить,
А тебе покине
Калікою на розпутті,
Щоб собак дражнила,
Та ще й вилає. За те, бач,
Що на світ родила.
І за те ще, що так тяжко
Дитину любила.
*І любитимеш, небого,
Поки не загинеш
Межи псами, на морозі
Де-небудь під тином.*

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Яке середовище називають раєм? Що для поета є святим?
- 2 Яким чином цей твір пов'язаний з біографією митця?
- 3 Через що дивується і водночас сумує поет, коли бачить дівчину з дитиною?
- 4 У чому поет вбачає святість образу матері? («*І перед нею помолюся, / Мов перед образом святим / Тієї матері святої, / Що в мир наш Бога принесла...*»)
- 5 Чому батьки виганяли своїх дочок з позашлюбною дитиною з дому? Чи було це морально виправданим?
- 6 Чим пояснити зневажливе ставлення людей до жінки-покритки?
- 7 Яку долю буде мати така дитина?
- 8 У чому поет вбачає трагедію жінки-покритки?
- 9 Над чим змушує поміркувати Тарас Григорович читача своєю поезією?
- 10 Визнач граматичну основу у виділеному реченні.

Ти – творча особистість!

Склади невелику розповідь (7-10 речень) на одну з тем:

- а) За що ми повинні бути вдячними своїм матерям?
- б) Чим пояснити те, що кожна дитина для матері є її гордістю?

Твої літературні проекти

Вільний мікрофон:

Яким вбачає автор райське життя на землі? А ти?

Тарас Шевченко

Якби ви знали, паничі

Якби ви знали, паничі,
Де люди плачуть живучи,
То ви б елегій не творили
Та марне Бога б не хвалили,
На наші сльози сміючись.
За що, не знаю, називають
Хатину в гаї тихим раєм.
Я в хаті мучився колись,
Мої там сльози пролились,
Найперші сльози! Я не знаю,
Чи єсть у Бога люте зло,
Що б у тій хаті не жило?
А хату раєм називають!

Не називаю її раєм,
Тії хатиночки у гаї
Над чистим ставом край села.

Мене там мати повила
І, повиваючи, співала,
Свою нудьгу переливала
В свою дитину... В тім гаю,
У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая, ніколи
І помолитись не дають.
Там матір добрую мою,
Ще молодую – у могилу
Нужда та праця положила.
Там батько, плачучи з дітьми
(А ми малі були і голі),
Не витерпів лихої долі,
Умер на панщині!.. А ми
Розлізлися межі людьми,
Мов мишенята. Я до школи –
Носити воду школярам.
Брати на панщину ходили,

Поки лоби їм поголили!
А сестри! сестри! Горе вам,
Мої голубки молодії!

Для кого в світі живете?
Ви в наймах вирости чужії,
У наймах коси побіліють,
У наймах, сестри, й умрете!

Мені аж страшно, як згадаю
Оту хатину край села!
Такії, Боже наш, діла
Ми творимо у нашім раї
На праведній Твоїй землі!
Ми в раї пекло розвели,
А в Тебе другого благаєм.
З братами тихо живемо,
Лани братами оремо
І їх сльозами поливаєм.
А може й те ще... ні, не знаю,
А так здається... сам єси...
(Бо без Твоєї, Боже, волі
Ми б не нудились в раї голі)
А може Сам на небесі
Смієшся, батечку, над нами
Та, може, радишся з панями,
Як править миром! Бо дивись:
Он гай зелений похилився,
А он з-за гаю виглядає
Ставок неначе полотно,
А верби геть понад ставом
Тихесенько собі купають
Зелені віти... Правда, рай?
А подивися та спитай,
Що там твориться у тім раї!
Звичайне, радість та хвала
Тобі єдиному святому
За дивнії твої діла!
Отим-бо й ба! Хвали нікому,
А кров, та сльози, та хула, –
Хула всьому! Ні, ні! Нічого
Нема святого на землі...
Мені здається, що й самого
Тебе вже люди прокляли!

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Чиє життя описує поет у поезії «Як би ви знали, паничі?» Про яку родину йдеться?
- 2 Чи є в поезії автобіографічні мотиви?
- 3 Чому поет не хоче називати рідну хатину «раєм»?
- 4 Кого змальовує автор з найбільшою любов'ю й жалістю?
- 5 Як Т. Шевченко ставиться до своїх героїв?
- 6 Які художні засоби найчастіше використовує поет?
- 7 Назви найпоширенішу тематику поезій Шевченка.
- 8 Знайди і випиши 3 складнопідрядних речення. Визнач вид. Склади схеми речень.

Ти – творча особистість!

- 1 Які фарби використовує поет, щоб зобразити життя селян?
- 2 Як ти вважаєш, що допомагає селянам пережити панське знуцання і нестатки?

Твої літературні проєкти

Підготуй повідомлення на тему «Картини життя селян у творчості Т. Шевченка».

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Тарас Шевченко

Думи мої

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами?..
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?..

Бо вас лихо на світ на сміх породило,
Поливали сльози... чом не затопили,
Не винесли в море, не розмили в полі?..
Не питали б люде, що в мене болить,
Не питали б, за що проклинаю долю,
Чого нуджу світом? «Нічого робить», –
Не сказали б на сміх...

Квіти мої, діти!
Нащо ж вас кохав я, нащо доглядав?
Чи заплаче серце одно на всім світі,
Як я з вами плакав?.. Може, і вгадав...
Може, найдеться дівоче
Серце, карі очі,
Що заплачуть на сі думи, –
Я більше не хочу.
Одну сльозу з очей карих –
І пан над панамі!
Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!

За карії оченята,
За чорнії брови
Серце рвалося, сміялось,

Виливало мову,
 Виливало, як уміло,
 За темнії ночі,
 За вишневий сад зелений,
 За ласки дівочі...
 За степи та за могили,
 Що на Україні,
 Серце мліло, не хотіло
 Співать на чужині...
 Не хотілось в снігу, в лісі,
 Козацьку громаду
 З булавами, з бунчугами
 Збирать на пораду.
 Нехай душі козацькії
 В Україні витають –
 Там широко, там весело
 Од краю до краю...
 Як та воля, що минулась,
 Дніпр широкий – море,
 Степ і степ, ревуть пороги,
 І могили – гори,-
 Там родилась, гарцювала
 Козацькая воля;
 Там шляхтою, татарами
 Засівала поле,
 Засівала трупом поле,
 Поки не остило...
 Лягла спочить... А тим часом
 Виросла могила,
 А над нею орел чорний
 Сторожем літає,
 І про неї добрим людям
 Кобзарі співають,
 Все співають, як діялось,
 Сліпі небораки, –
 Бо дотепні... А я... а я
 Тільки вмію плакати,
 Тільки сльози за Україну...
 А слова – немає...
 А за лихо... Та цур йому!
 Хто його не знає!
 А надто той, що дивиться
 На людей душою, –
 Пекло йому на сім світі,
 А на тім...
 Журбою
 Не накличу собі долі,
 Коли так не маю.
 Нехай злидні живуть три дні

Михайло Божій. Ілюстрація до поезії Т. Шевченка
 «Думи мої, думи мої...»

Я їх заховаю,
 Заховаю змію люту
 Коло свого серця,
 Щоб вороги не бачили,
 Як лихо сміється...
 Нехай думка, як той ворон,
 Літає та кряче,
 А серденько соловейком
 Щебече та плаче
 Нишком – люди не побачать,
 То й не засміються...
 Не втирайте ж мої сльози,
 Нехай собі ллються,
 Чуже поле поливають
 Щодня і щоночі,
 Поки, поки... не засиплють
 Чужим піском очі...
 Отаке-то... А що робить?
 Журба не допоможе.
 Хто ж сироті завидує –
 Карай того, Боже!
 Думи мої, думи мої,
 Квіти мої, діти!
 Виростав вас, доглядав вас,-
 Де ж мені вас діти?
 В Україну ідіть, діти!
 В нашу Україну,
 Попідтинню, сиротами,
 А я – тут загину.
 Там знайдете шире серце
 І слово ласкаве,
 Там знайдете щирю правду,
 А ще, може, й славу...
 Привітай же, моя ненько,
 Моя Україно,
 Моїх діток нерозумних,
 Як свою дитину.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Чому автор свої поетичні твори називає думами? Відповідь аргументуй.
- 2 Над чим змушує кожного з нас замислитися поезія «Думи мої, думи мої...»?
- 3 Що, на думку автора, є найбільшою цінністю для кожної людини? Чи згоден ти з думкою Т. Шевченка?
- 4 Чому Т. Шевченко перебував в Орській фортеці?
- 5 Що змусило письменника написати поезію «Думи мої, думи мої...»?
- 6 Через що поет звертається до своїх думок? Що непокоїть Т. Шевченка?
- 7 Про яку «лиху годину» згадує автор твору?
- 8 Який настрій у поета можна дослідити впродовж цієї поезії? Про що це свідчить?
- 9 Зроби ідейно-художній аналіз поезії «Думи мої, думи мої...».
- 10 Назви художні засоби твору (звертання, епітети, порівняння).

Ти – творча особистість!

Знайди у мережі Інтернет і прослухай пісню «Думи мої, думи мої».

Чому Т. Шевченко хоче заплакати зі своїми думами? Чи є це свідченням слабкості поета? Відповідь умотивуй.

Твої літературні проекти

- 1 Досліди, що змусило Т. Шевченка написати твір «Думи мої, думи мої»? Наведи переконливі факти з життя поета.
- 2 Склади інформаційне гроно: «Що означає воля для Шевченка?».

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Тарас Шевченко Заповіт

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій,
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.

Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу... отоді я
І лани і гори –
Все покину і полину
До самого Бога
Молитися... А до того –
Я не знаю Бога.

Поховайте та вставайте.
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.
І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

Поміркуй і дай відповідь!

- ❶ Яка тема і жанр поезії?
- ❷ Що ліричний герой хотів побачити в Україні, крім краси природи?
- ❸ Як ти поясниш слова «... *а до того я не знаю Бога*»? Шевченко – атеїст чи набожна людина? Кого і до чого закликає поет?
- ❹ Яким шляхом, на думку Т. Шевченка, можна здобути волю?
- ❺ Яким він бачить майбутнє України?
- ❻ В яких рядках особистий і громадський мотив зливаються в один?
- ❼ Чи є твір Шевченка актуальним у наш час?
- ❽ Як ти гадаєш, «Заповіт» Шевченка – духовний чи матеріальний? Чому?

Ти – творча особистість!

Прослухай музичний твір «Заповіт» у виконанні капели бандуристів і визнач, яким настроєм пройнята пісня, як міняється характер виконання.

Твої літературні проєкти

Склади міні-твір «Мої побажання нащадкам».

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Основні види складнопідрядних речень: обставинні речення умови

- ❶ Прочитай речення. З'ясуй, в яких з поданих речень є підрядна частина умови. Відповідь обґрунтуй.

1. Щоб підготувати людину до самостійного життя, треба ввести її у світ книжок. (В. Сухомлинський) 2. Коли старанно пошукаєш у книжках мудрості, то матимеш користь для душі. (Повість минулих літ) 3. Я б ніколи не читав книжку, якби у мене була можливість поговорити півгодини з автором. (В. Вілсон) 4. Якщо людина припиняє читати, вона перестає мислити. (Д. Дідро) 5. Читача не можна змусити взяти до рук книжку, якщо він сам цього не захоче. (Г. Сафроньєва)

Складнопідрядним реченням з підрядною частиною умови (рум. *propoziția circumstanțială condițională*, рус. *сложноподчиненное предложение с придаточными условия*) називають таке складне речення, в якому підрядна частина вказує на умову, за якої можливе те, про що йдеться в головній частині. Наприклад: *Коли б у людства не було фантазії¹, було б стократ на світі важче жити²*. (Г. Коваль)

Підрядна частина умови відповідає на запитання *за якої умови?* З головною частиною з'єднується за допомогою сполучників *якщо (якщо б), коли (коли б), як, якби, аби*.

У головній частині сполучникам може відповідати вказівне слово *то*. Наприклад: *Якщо пошукаєш у книгах мудрості¹, то знайдеш велику користь для душі своєї². (Нестор)* (*Якщо ...*), [*...*].

2 Прочитай виразно текст. Добери заголовок.

Його полотна публікують усесвітньо відомі видання. Його картини-ілюзії (двовиди) успішно мандрують світом і побували вже в галереях США Японії Кореї й Британії.

За фахом Олег Шупляк – архітектор. Спочатку оптична ілюзія була просто хобі. Та помічаючи захоплення людей, майстер узявся за цей жанр із більшим натхненням. Нині таких картин більше шістдесят. Згідно із задумом автора якщо на полотні зображено письменника, то тут же мають бути й персонажі його творів. Якщо це художник то необхідно відтворити його стиль.

(За джерелами Інтернету)

- Спиши, розставляючи пропущені розділові знаки.
- Знайди складнопідрядні речення з підрядними умовами.

Олег Шупляк. Нічна берегиня

3 Прочитай. Доведи, що подані речення є складними, сполучниковими, складнопідрядними. Поставивши запитання від головної частини до підрядної, визнач вид складнопідрядного речення.

1. Коли говорить в вас душа, то слово щире і буремне. (*В. Гете*) 2. Людину тоді помічають, як знаходить вона себе. (*Р. Кудлик*) 3. Коли в людини є народ, тоді вона уже людина. (*Л. Костенко*) 4. Свобода слова – це чудово, коли є хист до того слова. (*В. Красиленко*)

4 Прочитай текст. Вкажи складнопідрядні речення, в яких підрядне речення вказує на умову, за якої може відбутися дія, про яку йдеться в головному реченні. Визнач вид складнопідрядного речення.

Орел і Черепаха

На дубі сидів Орел. Поблизу Черепаха розповідала своїй братії:

– Гори воно вогнем оте літання! Покійна наша прабаба жива була б досі, якби не почала вчитися в Орла сеї гиблої науки.

– Слухай-но! Якби премудра твоя прабаба не взялася не за свою справу, то не загинула б, – обірвав її Орел. – Літати не гірше, ніж повзати.

Сила:

Якщо людина прагне слави й насолоди, це може збити її у протиприродний стан. Найбільшої шкоди завдасть людині таке прагнення, коли така невідповідність є значною.

(Г. Сковорода)

5

Перепиши речення, розставляючи розділові знаки. Визнач вид підрядних частин, укажи їх місце щодо головної частини складних речень. Підкресли сполучники, за допомогою яких підрядні частини з'єднуються з головними.

1. Коли стелеться доріжка козакові не до ліжка. 2. Не pomoже й булава коли дурна голова. 3. Якби хліб та одежа їв би козак лежачи. 4. Якби всі свята святкували не було б кому працювати. 5. Був би ангел, коби не роги. 6. Не допоможуть і чари, як хто кому не до пари. 7. Якщо люб то гарний шлюб. 8. Якби було все одно то всі лазили б у вікно. (*Народна творчість*)

6

Прочитай і спиши речення. У кожному з речень визнач головну й залежну частини. Підкресли вказівні слова – частку *то*, обставинне слово *тоді*.

1. Як відступиш від грамоти на аршин, то ... 2. Якби тітка мала вуса, то ... 3. Коли хліб на возі, то... 4. Якби я був паном, то ... 5. Як ти не коваль, то ... 6. Коли моє не в лад, то ... 7. Коли б ковбасі крила, то ... 8. Як зазиміє, то ... 9. ..., як є з чого нове будувати. 10. Як бороду голять, то ... 11. ..., то ходив би у злоті. 12. Якби ми знали, то ... 13. Як золотий хвіст, то ... (*Народна творчість*)

Довідка:

... вона від тебе на сажень; ... дурна голова; ... то дядьком була б; ... нема біди в дорозі; ... все б на подушках лежав; ... кліщів не погань; ... я з своїм назад; ... кращої птиці на світі не було б; ... жаба оніміє; треба старе руйнувати ...; хай вуса тихо сидять; коли б не дірка в роті ...; ... вас би не питали; ... дорогий гість.

7

Прочитай прислів'я. Усно перебудуй речення, замінивши дієприслівниковий зворот на підрядне речення умови.

Боячись вовка, не ходи в ліс. Не взявши сокири, не збудуєш хати. Послухавши жука, завжди в гною будеш. Добра добувши, кращого не шукай. Не зазнавши біди, не цінуватимеш щастя. Не поберігши тіла, погубиш душу. Не жалкуй масла, заваривши кашу. Затративши чуже лико, ремінцем мусиш оддати. Не хвались, ідучи на торг, а хвались, ідучи з торгу. Не давши слова – держись, а давши – кріпись. Одержавши диплом, не думай, що ти вже агроном. (*Народна творчість*)

З ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ

Романтична балада. Фольклорна основа твору

Балада і пісня були першими поетичними жанрами, до яких звернулися українські письменники-романтики, що захотіли утвердити в українській літературі початку XIX ст. перевагу серйозного тону.

Успіх балади забезпечувався тим, що вона виростала на народному ґрунті, що в ній возвеличувалися сильні і пристрасні герої, що це були твори з драматично напруженими сюжетами і яскравими малюнками життя, іноді розкритого через призму фантастики. В баладах естетично осмислювалося багато дечого з життя минулого і сучасного, і переважно в демократичному плані: герої балади дорожать власною честю і гідністю, послідовні, пристрасні, в них підносяться мужність, відвага і справедливість. Це твори, що своїми багатьма гранями в'яжуться з реальним життям народу, отже, мають суспільну вагу. Харак-

терні ознаки балади як жанру літератури – трагічність, таємничість, уривчастість оповіді, драматичний діалог. Романтична балада опирається на український фольклор.

Творчість Т. Шевченка сприяла значному піднесенню авторитету української літератури на світовій арені. Було остаточно доведено, що українською мовою можна писати не тільки «серйозні романтичні твори», а й створювати літературні шедеври, якими може пишатися будь-яка література світу. З появою творів Шевченка українська література виходить на широкий шлях реалізму.

Шевченко, як великий національний поет, не обмежений у творчості, він живить свою поезію світовими здобутками, будує її в руслі літературного процесу свого часу. Тому початок його творчості несе на собі відбиток могутньої літературної течії – романтизму.

Характерний для романтизму жанр балади був переосмислений у перших творах Шевченка у національному дусі. Шевченко створює зразки дійсно національної поезії – і за сюжетом, і за колоритом, використовуючи народні пісні та легенди.

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Тарас Шевченко Причинна

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блідний місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто нігде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз у раз скрипів.
В таку добу під горою,
Біля того гаю,
Що чорніє над водою,
Щось біле блукає.
Може, вийшла русалонька
Матері шукати,
А може, где козаченька,
Щоб залоскотати.
Не русалонька блукає:
То дівчина ходить,
Й сама не зна (бо причинна),
Що такеє робить.
Так ворожка поробила,
Щоб менше сучала,
Щоб, бач, ходя опівночі,
Спала й виглядала

Козаченька молодого,
Що торік покинув.
Обіщався вернутися,
Та, мабуть, і згинув!
Не китайкою покрились
Козацькії очі,
Не вимили біле личко
Слізоньки дівочі:
Орел вийняв карі очі
На чужому полі,
Біле тіло вовки з'їли –
Така його доля.
Дарма щоніч дівчинонька
Його виглядає.
Не вернеться чорнобривий
Та й не привітає,
Не розплете довгу косу,
Хустку не зав'яже,
Не на ліжку, в домовину
Сиротою ляже!
Така її доля... О Боже мій милий!
За що ж ти караєш її, молоду?
За те, що так щиро вона полюбила
Козацькії очі?.. Прости сироту!
Кого ж їй любити? Ні батька, ні неньки,
Одна, як та пташка в далекім краю.
Пошли ж ти їй долю – вона молоденька,
Бо люде чужії її засміють.

Чи винна ж голубка, що голуба любить?
Чи винен той голуб, що сокіл убив?
Сумує, воркує, білим світом нудить,
Літає, шукає, дума – заблуdiv.
Щаслива голубка: високо літає,
Полине до Бога – милого питає.
Кого ж сиротина, кого запитає,
І хто їй розкаже, і хто теє знає,
Де милий ночує: чи в темному гаю,
Чи в бистрім Дунаю коня напова,
Чи, може, з другою, другу кохає,
Її, чорнобриву, уже забува?
Якби-то далися орлині крила,
За синім би морем милого знайшла;
Живого б любила, другу б задушила,
А до неживого у яму б лягла.
Не так серце любить, щоб з ким поділитися,
Не так воно хоче, як Бог нам дає:
Воно жити не хоче, не хоче журиться.
«Журись», – каже думка, жалю завдає.
О Боже мій милий! така твоя воля,
Таке її щастя, така її доля!
Вона все ходить, з уст ні пари.
Широкий Дніпр не гомонить:
Розбивши вітер чорні хмари
Ліг біля моря одпочить.
А з неба місяць так і сяє;
І над водою, і над гаєм,
Кругом, як в усі, все мовчить.
Аж гульк – з Дніпра повиринали
Малії діти, сміючись.
«Ходімо гріться! – закричали. –
Зійшло вже сонце!» (Голі скрізь;
З осоки коси, бо дівчата).
«Чи всі ви тут? – кличе мати. –
Ходім шукати вечерять.
Пограємось, погуляймо
Та пісеньку заспіваймо:
Ух! Ух!
Солом'яний дух, дух!
Мене мати породила,
Нехрещену положила.
Місяченьку!
Наш голубоньку!
Ходи до нас вечеряти:
У нас козак в очереті,
В очереті, в осоці,
Срібний перстень на руці;
Молоденький, чорнобровий,

Знайшли вчора у діброві.
Світи довше в чистім полі,
Щоб нагулялись доволі,
Поки відьми ще літають,
Поки півні не співають,
Посвіти нам... Он щось ходить!
Он під дубом щось там робить.
Ух! Ух!
Солом'яний дух, дух!
Мене мати породила,
Нехрещену положила».
Зареготались нехрещені...
Гай обіззався; галас, зик.
Орда мов ріже. Мов скажені,
Летять до дуба... Нічичирк...
Схаменулись нехрещені,
Дивляться – мелькає,
Щось лізе вверх по стовбуру
До самого краю.
Ото ж тая дівчинонька,
Що сонна блудила:
Отаку-то їй причину
Ворожка зробила!
На самий верх на гіллячці
Стала... В серце коле!
Подивилась на всі боки
Та й лізе додолу.
Кругом дуба русалоньки
Мовчки дожидали;
Взяли її, сердешную,
Та й залоскотали.
Довго, довго дивовались
На її уроду...
Треті півні: кукуріку! –
Шелеснули в воду.
Защбетав жайворонок,
Угору летючи;
Закувала зозуленька,
На дубу сидючи;
Защбетав соловейко –
Пішла луна гаєм;
Червоніє за горою;
Плугатир співає.
Чорніє гай над водою,
Де ляхи ходили;
Засиніли понад Дніпром
Високі могили;
Пішов шелест по діброві;
Шепчуть густі лози.

А дівчина спить під дубом
 При битій дорозі.
 Знать, добре спить, що не чує,
 Як кує зозуля,
 Що не лічить, чи довго жить...
 Знать, добре заснула.
 А тим часом із діброви
 Козак виїзжає;
 Під ним коник вороненький
 Насилу ступає.
 «Ізнемігся, товаришу!
 Сьогодні спочинем:
 Близько хата, де дівчина
 Ворота одчинить.
 А може, вже одчинила –
 Не мені, другому...
 Швидче, коню, швидче, коню,
 Поспішай додому!»
 Утомився вороненький,
 Іде, спотикнеться, –
 Коло серця козацького
 Як гадина в'ється.
 «Ось і дуб той кучерявий...
 Вона! Боже милий!
 Бач, заснула, виглядавши,
 Моя сизокрила!»
 Кинув коня та до неї:
 «Боже ти мій, Боже!»
 Кличе її та цілує...
 Ні, вже не pomoже!
 «За що ж вони розлучили
 Мене із тобою?»
 Зареготавсь, розігнався –
 Та в дуб головою!
 Ідуть дівчата в поле жати
 Та, знай, співають ідучи,
 Як провожала сина мати,
 Як бивсь татарин уночі.
 Ідуть – під дубом зелененьким
 Кінь замордований стоїть,
 А біля його молоденький
 Козак та дівчина лежить.
 Цікаві (нігде правди діти)
 Підкралися, щоб ізлякати;
 Коли подивляться, що вбитий, –
 З переполоху ну втікати!
 Збиралися подруженьки,
 Слізоньки втирають;
 Збиралися товариші

Та ями копають;
 Прийшли попи з корогвами,
 Задзвонили дзвони.
 Поховали громадою
 Як слід, по закону.
 Насипали край дороги
 Дві могили в житі.
 Нема кому запитати,
 За що їх убито.
 Посадили над козаком
 Явір та ялину,
 А в головах у дівчини
 Червону калину.
 Прилітає зозуленька
 Над ними кувати;
 Прилітає соловейко
 Щоніч щебетати;
 Виспіває та щебече,
 Поки місяць зійде,
 Поки тії русалоньки
 З Дніпра грітись вийдуть.

Василь Касіян. Ілюстрація до балади
 Т. Шевченка «Причинна»

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Ким є головна героїня балади? Яким було її сирітське життя?
- 2 Що спонукало дівчину звернутися до ворожки? Як ці відвідини вплинули на самопочуття героїні?
- 3 Яких страждань і принижень зазнала дівчина від людей?
- 4 Чому молодиця вірить у повернення коханого? Як це її характеризує?
- 5 Чим пояснити бажання причинної влізти на дерево?
- 6 Через що гине героїня? Чим можна було їй допомогти?
- 7 Як сам автор ставиться до дівчини? Що про це свідчить?
- 8 Як зреагував парубок, побачивши кохану мертвою? Чи можна виправдати його самогубство?
- 9 Визнач жанр твору.
- 10 Визнач тему, ідею та основну думку балади.
- 11 Яке значення має пролог для сприйняття змісту твору? Відповідь обґрунтуй.

Ти – творча особистість!

Знайди відповідь на питання: *Для чого на могилі хлопця були посаджені явір та ялина, а у дівчини – червона калина?*

Твої літературні проєкти

Вільний мікрофон: Хто винен у смерті молодят?

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Тарас Шевченко

Тополя

По діброві вітер виє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.
Стан високий, лист широкий –
Нащо зеленіє?
Кругом поле, як те море
Широке, синіє.
Чумак іде, подивиться
Та й голову схилить;
Чабан вранці з сопілкою

Сяде на могилі,
Подивиться – серце ниє:
Кругом ні билини!
Одна, одна, як сирота
На чужині, гине!
Хто ж викохав тонку, гнучку
В степу погибати?
Постривайте, все розкажу,
Слухайте ж, дівчата.
Полюбила чорнобрива
Козака дівчина.

Полюбила – не спинила,
Пішов та й загинув...
Якби знала, що покине, –
Була б не любила;
Якби знала, що загине, –
Була б не пустила;
Якби знала, не ходила б
Пізно за водою,
Не стояла б до півночі
З милим під вербою;
Якби знала!..

І то лихо –
Попереду знати,
Що нам в світі зустрінеться.
Не знайте, дівчата!
Не питайте свою долю...
Само серце знає,
Кого любить... Нехай в'яне,
Поки закопають!
Бо не довго, чорнобриві,
Карі оченята;
Біле личко червоніє
Не довго, дівчата!
До полудня, та й зав'яне,
Брови полиняють...
Кохайтесь ж, любіться,

Як серденько знає.
Зашебече соловейко
В лузі на калині, –
Заспіває козаченько,
Ходя по долині.
Виспіває, поки вийде
Чорнобрива з хати;
А він її запитає:
«Чи не била мати?»
Стануть собі, обіймуться, –
Співа соловейко;
Послухають, розійдуться, –
Обоє раденькі.
Ніхто того не побачить,
Ніхто не спитає:
«Де ти була, що робила?»
Сама собі знає.
Любилася, кохалася,
А серденько мліло:
Воно чуло недоленьку,
А сказати не вміло.

Не сказало – осталася,
День і ніч воркує,
Як голубка без голуба,
А ніхто не чує.
Не щебече соловейко
В лузі над водою,
Не співає чорнобрива,
Стоя під вербою;
Не співає, – як сирота,
Білим світом нудить.
Без милого батько, мати –
Як чужії люде.
Без милого сонце світить –
Як ворог сміється;
Без милого скрізь могила...
А серденько б'ється!

Минув і рік, минув другий
Козака немає;
Сохне вона, як квіточка, –
Ніхто не питає.

Катерина Штанко. Ілюстрація до балади
Т. Шевченка «Тополя»

«Чого в'янеш, моя доню?» –
Мати не спитала,
За старого, багатого
Нищечком єднала.
«Іди, доню, – каже мати, –
Не вік діловати.
Він багатий, одинокий –
Будеш панувати».

«Не хочу я панувати,
Не піду я, мамо!
Рушниками, що придбала,
Спусти мене в яму.
Нехай попи заспівають,
А дружки поплачуть:
Легше мені в труні лежать,
Ніж його побачить».

Не слухала стара мати,
Робила, що знала;
Все бачила чорнобрива,
Сохла і мовчала.
Пішла вночі до ворожки,
Щоб поворожити:
Чи довго їй на сім світі
Без милого жити?
«Бабусенько, голубонько,
Серце моє, ненько!
Скажи мені щирю правду,
Де милий-серденько?
Чи жив, здоров, чи він любить,
Чи забув-покинув?
Скажи ж мені, де мій милий?
Край світа долину!
Бабусенько, голубонько,
Скажи, коли знаєш!
Бо видає мене мати
За старого заміж.

Любить його, моя сиза,
Серце не навчити.
Пішла б же я утопилась –
Жаль душу згубити.
Коли нежив чорнобривий,
Зроби, моя пташко,
Щоб додому не вернулась...
Тяжко мені, тяжко!
Там старий жде з старостами...
Скажи ж мою долю».

«Добре, доню; спочинь трошки..
Чини ж мою волю.
Сама колись діловала,
Тее лихо знаю;
Минулося – навчилася,
Людям помагаю.
Твою долю, моя доню,
Позаторік знала,
Позаторік і зіллячка
Для того придбала».
Пішла стара, мов каламар
Достала з полиці.
«Ось на тобі сего дива!
Піди до криниці;
Поки півні не співали,
Умийся водою,
Випий трошки сего зілля –
Все лихо загоїть.
Вип'єш – біжи якомога;
Що б там ні кричало,
Не оглянься, поки станеш
Аж там, де прощалась.
Одпочинеш; а як стане
Місяць серед неба,
Випий ще раз; не приїде –
Втретє випить треба.
За перший раз, як за той рік,
Будеш ти такою;
А за другий – серед степу
Тупне кінь ногою.
Коли живий козаченько,
То зараз прибуде.
А за третій... моя доню,
Не питай, що буде.
Та ще, чуєш, не хрестися,
Бо все піде в воду.
Тепер же йди, подивися
На торішню вроду».

Взяла зілля, поклонилась:
«Спасибі, бабусю!»
Вийшла з хати: «Чи йти, чи ні?
Ні, вже не вернуся!»
Пішла, вмилась, напилася,
Мов не своя стала,
Вдруге, втретє, та, мов сонна,
В степу заспівала:
«Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю,

Рости, рости, тополенько,
 Все вгору та вгору!
 Рости тонка та висока
 До самої хмари,
 Спитай Бога, чи діжду я,
 Чи не діжду пари?
 Рости, рости, подивися
 За синєє море:
 По тім боці – моя доля,
 По сім боці – горе.
 Там десь милий чорнобривий
 По полю гуляє,
 А я плачу, літа трачу,
 Його виглядаю.
 Скажи йому, моє серце,
 Що сміються люде;
 Скажи йому, що загину,
 Коли не прибуде.
 Сама хоче мене мати
 В землю заховати...
 А хто ж її головоньку
 Буде доглядати?
 Хто догляне, розпитає,
 На старість поможе?
 Мамо моя, доле моя!

Боже милий, Боже!
 Подивися, тополенько,
 Як нема – заплачеш
 До схід сонця ранісінько,
 Щоб ніхто не бачив.
 Рости ж, серце-тополенько,
 Все вгору та вгору;
 Плавай, плавай, лебедонько,
 По синьому морю!»

Таку пісню чорнобрива
 В степу заспівала.
 Зілля дива наробило –
 Тополею стала.
 Не вернулася додому,
 Не діждала пари;
 Тонка-тонка та висока –
 До самої хмари.
 По діброві вітер виє,
 Гуляє по полю,
 Край дороги гне тополю
 До самого долу.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Що символізує тополя? Назви відомі тобі образи-символи. Доведи, що через стан природи Т. Шевченко намагається розкрити внутрішній стан, почуття головної героїні твору. Відповідаючи, посилайся на матеріал з твору.
- 2 Опиши зовнішність дівчини.
- 3 Як Т. Шевченко описує щирість почуттів молодят?
- 4 Яких страждань зазнала молодиця, коли козак залишив її? Чому мати була схвильована за долю дочки?
- 5 Що тобі відомо про весільний обряд сватання?
- 6 Для чого мати вирішила одружити свою дочку з багатим і самотнім старцем? Як до цього поставилася дівчина?
- 7 Чому молодиця звернулася до ворожки? Чи належить ворожка до представників нечистої сили?
- 8 Чому, на твій погляд, після вживання зілля дівчина «*серед поля тополею стала*», а не померла? Свої міркування доведи.
- 9 Чого вчить нас ця балада? Чи трапляються в житті ситуації, зображені у творі? Відповідь вмотивуй.
- 10 Назви художні особливості твору. Який художній прийом застосовував Т. Шевченко у рядку з твору: «*А серденько мліло*»?

Твої літературні проєкти

Обґрунтуй, чи можна вважати даний твір застереженням для молодих дівчат?

Ти – творча особистість!

Підготуй презентацію «Українські образи-символи».

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Основні види складнопідрядних речень: обставинні допустові та наслідкові речення

1 Прочитай текст. Сформулюй його тему та основну думку.

Під час подорожі Україною Тарас Шевченко задумав серію «Живописная Украина», альбом офортів, до якого він тоді робив етюди з натури та ескізи. Митець хотів увічнити рідний край у малюнках, показати світові його красу, незвичайну історію, оригінальні звичаї. Для цього він звертається не до живопису, а до графіки.

Шевченко вважав гравюру найдемократичнішим видом мистецтва, доступним народові, адже з однієї гравірувальної дошки можна зробити 100 відбитків. «Живописную Украину» Шевченко задумав видати технікою офорту. Розкриваючи задум серії, в одному з листів до Бодянського він писав: «... я хочу рисувати нашу Україну... Я її нарисую в трьох книгах: в першій будуть види, чи то по красі своїй, чи по історії прикметні, а в другій теперішній людський бит, а в третій історію... В год буде виходити десять картин».

Та не вдалося митцеві здійснити свій задум. У 1844 році вийшло лише шість аркушів і на цьому видання припинилося. Хоч Товариство заохочення художників високо оцінило мистецькі якості «Живописної України», задум видання видався йому надто демократичним. Тому воно відмовилось узяти на себе поширення хоча б сотні примірників, як просив Тарас Григорович. (З посібника)

- Знайди в останньому абзаці тексту складні речення. Визнач головні та підрядні частини у них. Постав запитання.

Складнопідрядним реченням з підрядною частиною допусту (рум. *propoziția circumstanțială concesivă*, рус. *сложноподчиненное предложение с придаточными уступки*) називають таке складне речення, в якому підрядна частина виражає твердження, у супереч якому відбувається дія головної частини. Наприклад: *Хоч земля вся укрита снігами¹, моє серце в цвіту².* (В. Сосюра)

Підрядна частина допусту відповідає на запитання *незважаючи на що? у супереч чому?* З'єднується з головною частиною за допомогою сполучників *хоч (хоча), дарма що, незважаючи на те що, хай, нехай, нащо;* сполучних слів як *не, куди не, хто не, скільки.*

- 2** Прочитай. З'ясуй, чого навчають, від чого застерігають і що радять ці перлини народної творчості? Визнач межі головної та підрядної частин.

1. Хоч який був високий твій дід, ти сам маєш свого росту доходити. 2. Хоч яка висока гора, а перевал десь та є. 3. Хоч як вітер дме, гора стоїть на місці. 4. Хоч і знаєш дорогу, зайвий раз спитай. 5. Хоч і сонце світить, а плащ у дорогу бери. 6. Хоч трава і покошена, та коріння лишилося. (*Народна творчість*)

- 3** До поданих речень добери головне й утвори складнопідрядні обставинні речення з підрядними допустовими.

1. Хоч як важко доводиться іноді серед людей, 2. Хай як непросто було долати перешкоди, 3. Хоч як швидко промайнули канікули, 4. Хоч як лютувала зима цього року, 5. Хоч як гірко не було це усвідомлювати, 6. Хоч як любо й мило на чужині,

- 4** Прочитай речення. Що спільного і що відмінного між ними? Знайди у тексті складнопідрядні обставинні речення з підрядними наслідковими.

1. Вимовляю слово «друзі» – і бачу стільки добрих і світлих облич. (За *Б. Матіяш*)
2. Осінь літа хлюпнула в діброву – заіскрився сонячний кришталь. (*Н. Данилюк*)
3. Але раптова життєва криза переламала всі Мар'янині плани, так що для дівчини не знайшлося кращого місця, ніж далеке бабусине село. (За *Н. Гербіш*)
4. Мені дуже сподобалася нова пісня у виконанні гурту «Доредос», так що кілька днів поспіль вона без угаву лунала в нашому домі.

Складнопідрядним реченням з підрядною частиною наслідку (рум. *propoziția circumstanțială consecutivă*, рус. *сложноподчиненное предложение с придаточными следствия*) називають речення, підрядна частина якого вказує на наслідок того, про що говориться в головній: *Теплий туман слався по полю і наливав балку по самі вінця¹, так що дерева потопали в ньому²*. (М. Коцюбинський)

Підрядне наслідку відноситься до головного речення в цілому й приєднується сполучником *так що*, який не має в головному вказівного слова.

Підрядні наслідкові на запитання не відповідають і завжди стоять після головної частини. *Розквітло нове життя¹, так що старому нема вороття²*.

- 5** Від кожної пари речень утвори і запиши складнопідрядне обставинне речення з підрядним наслідковим.

1. Дув сильний північний вітер. Небо затягло сірими важкими хмарами.
2. Будильник продзеленчав надто рано й гучно. Я проснулася миттєво.
3. Надворі було холодно и сніжно. Нам довелося змінити плани на вихідні.
4. Уже кілька діб уночі йшов прохолодний дощик. Довкола все чисте й вимите ніжилося в передчутті теплих обіймів сонця.

Твої літературні проєкти

Випиши із художніх творів, які ти зараз читаєш, по три складнопідрядних обставинних речення з підрядними допустовими і наслідковими.

Ти – творча особистість!

Напиши невеликий твір-роздум на одну з тем: «Нелегкий вибір у моєму житті», «Як не помилитися у прийнятті рішення». Використай у роботі складнопідрядні обставинні речення з підрядними допустовими і наслідковими. Скористайся порадами.

що обрати?	з ким дружити?	як повестися?	куди піти?	де навчатися?	що вдягнути?
кому (чому) надати перевагу?	чого прагнути?	чим дорожити?	що ігнорувати?	кому (чому) вірити?	

1. Ніколи не приймай поспішних рішень.
2. Поговори про це з кимось, порадься з батьками, це додасть тобі впевненості, дасть змогу подивитися на проблему зі сторони.
3. Прислухайся до своєї інтуїції, до почуттів. Хоч інколи почуття можуть затьмарити наші роздуми, але інколи вони важливі. Рішення, що базуються лише на фактах, можуть бути безсердечними та негуманними. Відчуття рівноваги тут також важливе.
4. Перед прийняттям важливого рішення відпочинь. Не приймай рішення у знервованому стані.
5. Не сvari себе за неправильне рішення. Усім властиво помилятися. Головне – зроби правильний висновок і не повторюй помилок.
6. Пам'ятай: твоє рішення не повинно зашкодити іншим чи образити когось.
7. Не уникай прийняття рішень. Виховуй у собі силу волі.
8. Завжди будь готовим/готовою відповідати за прийняття рішення.

З ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ

Реалістична поема. Складність і суперечність характеру

Визначальні риси реалізму:

- правдиве, конкретно-історичне, всебічне зображення типових подій і характерів у типових обставинах при правдивості деталей;
- принцип точної відповідності реальній дійсності усвідомлюється як критерій художності, як сама художність;
- характер і вчинки героя пояснюються його соціальним походженням та становищем, умовами повсякденного життя;
- конфліктність (драматизація) як сюжетно-композиційний спосіб формування художньої правди;
- вільна побудова творів;
- превалювання (перевага) епічних, прозових жанрів у літературі, послаблення ліричного струменя мистецтва;
- розв'язання проблем на основі загальнолюдських цінностей.

Реаліст Т. Шевченко, з своїм гаслом «ні однієї риски без натури».
Ці елементи, разом з відкриттям українського сюжету (природи, людини, історії) зробили з Шевченка ту ланку, яка поєднала давнє українське мистецтво з новим.

Тарас Шевченко

Катерина

Поема
(Скорочено)

*Василию Андреевичу
Жуковскому на память.
22 апреля 1838 года*

І
Кохайтесь, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люде,
Роблять лихо з вами.
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине...
Якби сама, ще б нічого,
А то й стара мати,
Що привела на світ Божий,
Мусить погибати.
Серце в'яне співаючи,
Коли знає, за що;
Люде серця не побачать,
А скажуть — ледащо!
Кохайтесь ж, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люде,
Згнущуються вами.
Не слухала Катерина
Ні батька, ні неньки,
Полюбила москалика,
Як знало серденько.
Полюбила молодого,
В садочок ходила,
Поки себе, свою долю
Там занастила.
Кличе мати вечеряти,
А донька не чує;
Де жартує з москаликом,
Там і заночує.
Не дві ночі карі очі
Любо цілувала,

Поки слава на все село
Недобрая стала.
Нехай собі тії люде,
Що хотять, говорять:
Вона любить, то й не чує,
Що вкралося горе.
Прийшли вісти недобрії —
В поход затрубили.
Пішов москаль в Туреччину;
Катрусю накрили.
Незчулася, та й байдуже,
Що коса покрита:
За милого, як співати,
Любо й потужити.
Обіцявся чорнобривий,
Коли не загине,
Обіцявся вернутися.
Тойді Катерина
Буде собі московкою,
Забудеться горе;
А поки що, нехай люде,
Що хотять, говорять.
Не журиться Катерина —
Слізеньки втирає,
Бо дівчата на улиці
Без неї співають.
Не журиться Катерина —
Вмиється сльозою,
Возьме відра, опівночі
Піде за водою,
Щоб вороги не бачили;
Прийде до криниці,
Стане собі під калину,
Заспіває Гриця.
Виспівує, вимовляє,

Аж калина плаче.
 Вернулася — і раденька,
 Що ніхто не бачив.
 Не журиться Катерина
 І гадки не має —
 У новенькій хустиночці
 В вікно виглядає.
 Виглядає Катерина...
 Минуло півроку;
 Занудило коло серця,
 Заколало в боку.
 Нездужає Катерина,
 Ледве-ледве дише...
 Вичуняла, та в запечку
 Дитину колише.
 А жіночки лихо дзвонять,
 Матері глузують,
 Що москалі вертаються
 Та в неї ночують:
 «В тебе дочка чорнобрива,
 Та ще й не єдина,
 А муштрує у запечку
 Московського сина.
 Чорнобривого придбала...
 Мабуть, сама вчила...»
 Бодай же вас, цокотухи,
 Та злидні побили,
 Як ту матір, що вам на сміх
 Сина породила.
 <...>

II

Сидить батько кінець стола,
 На руки схилився,
 Не дивиться на світ Божий:
 Тяжко зажурився.
 Коло його стара мати
 Сидить на ослоні,
 За сльозами ледве-ледве
 Вимовляє доні:
 «Що весілля, доню моя?
 А де ж твоя пара?
 Де світилки з друженьками,
 Старости, бояре?
 В Московщині, доню моя!
 Іди ж їх шукати,
 Та не кажи добрим людям,
 Що є в тебе мати.
 Проклятий час-годинонька,

Що ти народилась!
 Якби знала, до схід сонця
 Була б утопила...
 Здалась тоді б ти гадині,
 Тепер — москалеві...
 Доню моя, доню моя,
 Цвіте мій рожевий!
 Як ягодку, як пташечку,
 Кохала, ростила
 На лишенько... Доню моя,
 Що ти наробила?..
 Оддячила!.. Іди ж, шукай
 У Москві свекрухи.
 Не слухала моїх річей,
 То її послухай.

Тарас Шевченко. Катерина (1842)

Іди доню, найди її,
Найди, привітайся,
Будь щаслива в чужих людях,
До нас не вертайся!
Не вертайся, дитя моє,
З далекого краю...
А хто ж мою головоньку
Без тебе сховає?
Хто заплаче надо мною,
Як рідна дитина?
Хто посадить на могилі
Червону калину?
Хто без тебе грішну душу
Поминати буде?
Доню моя, доню моя,
Дитя моє любе!
Іди од нас...»
Ледве-ледве
Поблагословила:
«Бог з тобою!» — та, як мертва,
На діл повалилась...
Обізвався старий батько:
«Чого ждеш, небого?»
Заридала Катерина,
Та бух йому в ноги:
«Прости мені, мій батечку,
Що я наробила!
Прости мені, мій голубе,
Мій соколе милий!»
«Нехай тебе Бог прощає
Та добрії люде;
Молись Богу та йди собі —
Мені легше буде».
Ледве встала, поклонилась,
Вийшла мовчки з хати;
Осталися сиротами
Старий батько й мати.
Пішла в садок у вишневий,
Богу помолилась,
Взяла землі під вишнею,
На хрест почепила,
Промовила: «Не вернуся!
В далекому краю
В чужу землю чужі люде
Мене захищать;
А свої ся крихотка
Надо мною ляже
Та про долю, моє горе,
Чужим людям скаже...

Не розкажуй, голубонько!
Де б не заховали,
Щоб грішної на сім світі
Люде не займали.
Ти не скажеш... Ось хто скаже,
Що я його мати!
Боже ти мій!.. Лихо моє!
Де мені сховатись?
Заховаюсь, дитя моє,
Сама під водою,
А ти гріх мій спокутуєш
В людях сиротою,
Безбатченком!..»
Пішла селом,
Плаче Катерина;
На голові хустиночка,
На руках дитина.
Вийшла з села — серце мліє;
Назад подивилась,
Покивала головою
Та й заголосила.
Як тополя, стала в полі
При битій дорозі;
Як роса та до схід сонця,
Покапали сльози.
За сльозами за гіркими
І світа не бачить,
Тільки сина пригортає,
Цілує та плаче.
А воно, як янгелятко,
Нічого не знає,
Маленькими ручицями
Пазухи шукає.
Сіло сонце, з-за діброви
Небо червоніє;
Утерлася, повернулась,
Пішла... Тільки мріє.
В селі довго говорили
Дечого багато,
Та не чули вже тих річей
Ні батько, ні мати...
<...>

За Києвом, та за Дніпром,
Попід темним гаєм,
Ідуть шляхом чумаченьки,
Пугача співають.
Іде шляхом молодиця,
Мусить бути, з прощі.

Чого ж смутна, невесела,
Заплакані очі?
У латаній свитиночці,
На плечах торбина,
В руці ціпок, а на другій
Заснула дитина.
Зострілася з чумаками,
Закрила дитину,
Питається: «Люде добрі,
Де шлях в Московщину?»
«В Московщину? Оцей самий.
Далеко, небого?»
«В саму Москву. Христа ради,
Дайте на дорогу!»
Бере шага, аж труситься:
Тяжко його брати!..
Та й навіщо?.. А дитина?
Вона ж його мати!
Заплакала, пішла шляхом,
В Броварях спочила
Та синові за гіркого
Медяник купила.
Довго, довго, сердешная,
Все йшла та питала;
Було й таке, що під тином
З сином ночувала...
Реве, стогне хуртовина,
Котить, верне полем;
Стоїть Катря серед поля,
Дала сльозам волю.
Утомилась заверюха,
Де-де позіхає;
Ще б плакала Катерина,
Та сліз більш немає.
Подивилась на дитину –
Умите сльозою,
Червоніє, як квіточка
Вранці під росю.
Усміхнулась Катерина,
Тяжко усміхнулась:
Коло серця – як гадина
Чорна повернулась.
Кругом мовчки подивилась;
Бачить – ліс чорніє;
А під лісом, край дороги,
Либонь, курінь мріє.
«Ходім, сину, смеркається;
Коли пустять в хату,

А не пустять, то й надворі
Будем ночувати.
Під хатою заночуєм,
Сину мій Іване!
Де ж ти будеш ночувати,
Як мене не стане?»
<...>

IV

Попід горою, яром, долом,
Мов ті діди високочолі,
Дуби з Гетьманщини стоять.
У яру гребля, верби вряд,
Ставок під кригою в неволі
І ополонка — воду брать...
Мов покотьоло червоніє,
Крізь хмару сонце зайнялось.
Надувся вітер; як повіє —
Нема нічого: скрізь біліє...
Та тільки лісом загуло.
Реве, свище заверюха.
По лісу завило;
Як те море, біле поле
Снігом покотилось.
Вийшов з хати карбівничий,
Щоб ліс оглядіти,
Та де тобі! Таке лихо,
Що не видно й світа.
«Еге, бачу, яка фуга!
Цур же йому з лісом!
Піти в хату... Що там таке?
От їх достобіса!
Недобра їх розносила,
Мов справді за ділом.
Ничипоре! Дивись лишень,
Які побілілі!»
«Що, москалі?..» — «Де москалі?»
«Що ти? Схаменися!»
«Де москалі-лебедики?»
«Та он, подивися».
Полетіла Катерина
І не одяглася.
«Мабуть, добре Московщина
В тямку їй далася!
Бо уночі тільки й знає,
Що москаля кличе».
Через пеньки, заметами,
Летить, ледве дише.

Боса стала серед шляху,
Втерлась рукавами.
А москалі їй назустріч,
Як один верхами.
«Лихо моє! Доле моя!»
До їх... Коли гляне —
Попереду старший їде.
«Любий мій Іване!
Серце моє коханеє!
Де ти так барився?»
Та до його... За стремена...
А він подивився,
Та шпорами коня в боки.
«Чого ж утікаєш?
Хіба забув Катерину?
Хіба не пізнаєш?
Подивися, мій голубе,
Подивись на мене —
Я Катруся твоя люба.
Нащо рвеш стремена?»
А він коня поганяє,
Нібито й не бачить.
«Постривай же, мій голубе!
Дивись — я не плачу.
Ти не пізнав мене, Іване?
Серце, подивися,
Їй же Богу, я Катруся!»
«Дура, отвяжися!
Возьміть прочь безумную!»
«Боже мій! Іване!
І ти мене покидаєш?
А ти ж присягався!»
«Возьміть прочь! Что ж вы стали?»
«Кого? Мене взяти?
За що ж, скажи, мій голубе?
Кому хоч оддати
Свою Катрю, що до тебе
В садочок ходила,
Свою Катрю, що для тебе
Сина породила?
Мій батечку, мій братику!
Хоч ти не цурайся!
Наймичкою тобі стану...
З другою кохайся...
З цілим світом... Я забуду,
Що колись кохалась,
Що од тебе сина мала,
Покриткою стала...

Покриткою... Який сором!
І за що я гину!
Покинь мене, забудь мене,
Та не кидай сина.
Не покинеш?.. Серце моє,
Не втікай од мене...
Я винесу тобі сина».
Кинула стремена
Та в хатину. Вертається,
Несе йому сина.
Несповита, заплакана
Сердешна дитина.
«Осьде воно, подивися!
Де ж ти? Заховався?
Утік!.. нема!.. Сина, сина
Батько одцурався!
Боже ти мій!.. Дитя моє!
Де дінусь з тобою?
Москалики! голубчики!
Возьміть за собою;
Не цурайтесь, лебедики:
Воно сиротина;
Возьміть його та оддайте
Старшому за сина.
Возьміть його... бо покину,
Як батько покинув, —
Бодай його не кидала
Лихая година!
Гріхом тебе на світ Божий
Мати породила;
Виростай же на сміх людям!»
На шлях положила.
«Оставайся шукать батька,
А я вже шукала».
Та в ліс з шляху, як навісна!
А дитя осталось,
Плаче, бідне... А москалям
Байдуже; минули.
Воно й добре; та на лиху
Лісничі почули.
Біга Катря боса лісом,
Біга та голосить;
То проклина свого Івана,
То плаче, то просить.
Вибігає на возлісся;
Кругом подивилась,
Та в яр... біжить... Серед ставу
Мовчки опинилась.

«Прийми, Боже, мою душу,
А ти — моє тіло!»
Шубовсть в воду!.. Попід льодом
Геть загуркотіло.
Чорнобрива Катерина
Найшла, що шукала.
Дунув вітер понад ставом —
І сліду не стало.

V

Ішов кобзар до Києва
Та сів спочивати;
Торбинками обвішаний
Його повожатий,
Мале дитя, коло його
На сонці куняє,
А тим часом старий кобзар
Ісуса співає.
Хто йде, їде — не минає:
Хто бублик, хто гроші;
Хто старому, а дівчата
Шажок міхоноші.
Задивляться чорноброві —
І босе і голе.
«Дала, — кажуть, — бровенята,

Та не дала долі!»
Їде шляхом до Києва
Берлин шестернею.
А в берлині господиня
З паном і сім'єю.
Опинився против старців —
Курява лягає.
Побіг Івась, бо з віконця
Рукою махає.
Дає гроші Івасеві,
Дивується пані.
А пан глянув... Одвернувся...
Пізнав, препоганий,
Пізнав тії карі очі,
Чорні бровенята...
Пізнав батько свого сина,
Та не хоче взяти.
Пита пані, як зоветься?
«Івась». — «Какой милый!»
Берлин рушив, а Івася
Курява покрила...
Полічили, що достали,
Встали сіромахи,
Помолились на схід сонця,
Пішли понад шляхом.

(1888)

Збагачуй власне мовлення!

Шаг – мілка монета

Берлін – старовинна карета

Поміркуй і дай відповідь!

- 1** Чому поему «Катерина» поет розпочав із застереженням-зверненням до дівчат?
- 2** Чому, на твою думку, поема «Катерина» є реалістичним твором?
- 3** Визнач основний конфлікт твору.
- 4** Як ти вважаєш, до якого суспільного стану належали Катерина та її батьки? Доведи свою думку.
- 5** У чому виявилась, на думку Т. Шевченка, *«розбіжність долі й краси»* у Катерини? Чим викликана журба батьків Катерини?
- 6** Дай порівняльну характеристику Катерини й офіцера.
- 7** Які народні звичаї відображені в цій поемі? Свою відповідь ілюструй цитатами з тексту.

- 8 Виділи у другому-п'ятому розділах ліричні відступи таких різновидів:
а) звернення автора до своїх героїв;
б) роздуми над їхньою долею;
в) вираження свого ставлення до них;
г) звертання до читачів;
Поясни, яку роль вони відіграють у поемі.
- 9 Над чим змушує задуматися Т. Шевченко читача наприкінці твору?
- 10 Хто винен у трагедії Катерини? Чи могла б її доля в тих умовах скластися інакше? А в наші часи?

Історична довідка

У поемі «Катерина» Т. Шевченко вживає термін «москаль» для пояснення походження військового, який прийшов з Московії, тобто Росії (від назви Москва). В наш час слово «москаль» має образливий окрас. Тому його вживання недопустиме.

Твої літературні проєкти

Напиши міні-твір (8-10 речень) «Яким я бачу майбутнє Івася».

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Тарас Шевченко Наймичка

*У неділю вранці-рано
Поле крилося туманом;
У тумані, на могилі,
Як тополя, похилилась
Молодиця молодая.
Щось до лона пригортає
Та з туманом розмовляє:
«Ой тумане, тумане, —
Мій латаний талане!
Чому мене не сховаєш
Отут серед лану?
Чому мене не задавиш,
У землю не вдавиш?
Чому мені злої долі,
Чом віку не збавиш?
Ні, не дави, туманочку!*

Сховай тільки в полі,
Щоб ніхто не знав, не бачив
Моєї недолі!..
Я не одна, — єсть у мене
І батько, і мати..
Єсть у мене... туманочку,
Туманочку, брате!..
Дитя моє! мій синочку,
Нехрещений сину!
Не я тебе хреститиму
На лиху годину.
Чужі люде хреститимуть,
Я не буду знати,
Як і зовуть... Дитя моє!
Я була багата..
Не лай мене; молитимусь,

Із самого неба
Долю виплачу сльозами
І пошлю до тебе».
Пішла полем, ридаючи,
В тумані ховалась
Та крізь сльози тихесенько
Про вдову співала,
Як удова в Дунаєві
Синів поховала
<...>

I
Був собі дід та баба.
З давнього-давня, у гаї над ставом,
Удвох собі на хуторі жили.
Як діточок двоє, —
Усюди обоє.
Ще змалечку удвох ягнята пасли.
А потім побралися,
Худоби діждалися,
Придбали хутір, став і млин,
Садок у гаї розвели
І пасіку чималу, —
Всього надбали.
Та діточок у їх бігма,
А смерть з косою за плечима.
Хто ж їх старість привітає,
За дитину стане?
Хто заплаче, поховає?
Хто душу спом'яне?
Хто поживе добро чесно,
В добрую годину,
І згадає, дякуючи,
Як своя дитина?...
Тяжко дітей годувати
У безверхій хаті,
А ще гірше старітися
У білих палатах, —
Старітися, умирати,
Добро покидати
Чужим людям, чужим дітям
На сміх, на розтрату!

II
І дід, і баба у неділю
На призьбі вдвох собі сиділи
Гарненько, в білих сорочках.
Сіяло сонце, в небесах
Ані хмариночки, та тихо,
Та любо, як у раї.
Сховалося у серці лихо,

Як звір у темнім гаї.
В такім раї, чого б, бачся,
Старим сумувати?
Чи то давнє яке лихо
Прокинулось в хаті?
Чи вчорашнє, задалене
Знов поворушилось,
Чи ще тільки заклонулось —
І рай запалило?
Не знаю, що і після чого
Старі сумують. Може, вже
Оце збираються до Бога,
Та хто в далекую дорогу
Їм добре коней запряже?
«А хто нас, Насте, поховає,
Як помремо?»
«Сама не знаю!
Я все оце міркувала,
Та аж сумно стало:
Одинокі зостарілись...
Кому понадбали
Добра цього?..»
«Стривай лишень!
Чи чуєш? щось плаче
За ворітьми... мов дитина!
Побіжім лиш!.. Бачиш?
Я вгадував, що щось буде!»
І разом схопились
Та до воріт... Прибігають —
Мовчки зупинились.
Перед самим перелазом
Дитина сповита —
Та й не туго, й новенькою
Свитиною вкрита;
Бо то мати сповивала —
І літом укрила
Останньою свитиною!...
Дивились, молились
Старі мої. А сердешне
Неначе благає:
Випручало рученята
Й до їх простягає
Манюсінкі... і замовкло,
Неначе не плаче,
Тільки пхика.
«А що, Насте?
Я й казав! От, бачиш?
От і талан, от і доля,
І не одинокі!
Бери ж лишень та сповивай...

Ач яке, нівроку!
 Неси ж в хату, а я верхи
 Кинусь за кумами
 В Городище...»
 Чудно якось
 Діється між нами!
 Один сина проклинає,
 З хати виганяє,
 Другий свічку, сердешний,
 Потом заробляє
 Та, ридаючи, становить
 Перед образами —
 Нема дітей!.. Чудно якось
 Діється між нами!

III

Аж три пари на радощах
 Кумів назбирали,
 Та ввечері й охрестили
 І Марком назвали.
 Росте Марко. Старі мої
 Не знають, де діти,
 Де посадить, де положить
 І що з ним робити.
 Минає рік. Росте Марко —
 І дійна корова
 У розкоші купається.
 Аж ось чорноброва
 Та молода, білолиця
 Прийшла молодиця
 На той хутір благодатний
 У найми проситься.
 «А що ж, — каже, — возьмім, Насте».
 «Возьмімо, Трохиме,
 Бо ми старі, нездужаєм,
 Та таки й дитина,
 Хоча воно вже й підросло,
 Та все ж таки треба
 Коло його піклуватись».
 «Та воно-то треба.
 Бо й я свою вже часточку
 Прожив, слава Богу, —
 Підтоптався. Так що ж тепер,
 Що візьмеш, небого?
 За рік, чи як?»
 «А що дасте».
 «Е, ні! треба знати,
 Треба, дочко, лічить плату,
 Зароблену плату,
 Бо сказано: хто не лічить,

То той і не має.
 Так отак хіба, небого?
 Ні ти нас не знаєш,
 Ні ми тебе. А поживеш,
 Роздивишся в хаті,
 Та й ми тебе побачимо —
 Отоді й за плату,
 Чи так, дочко?»
 «Добре, дядьку».
 «Просимо ж у хату».
 Поєднались. Молодиця
 Рада та весела,
 Ніби з паном повінчалась,
 Закупила села.
 І у хаті, і надворі,
 І коло скотини,
 Увечері і вдосвіта;
 А коло дитини
 Так і пада, ніби мати;
 В будень і в неділю
 Головоньку йому змиє
 Й сорочечку білу
 Що день божий надіває.
 Грається, співає,
 Робить возики, а в свято —
 То й з рук не спускає.
 Дивуються старі мої
 Та моляться Богу.

Опанас Сластіон. Ілюстрація до поеми
 Т. Шевченка «Наймичка»

А наймичка невсипуща
Щовечір, небога,
Свою долю проклинає,
Тяжко-важко плаче;
І ніхто того не чує,
Не знає й не бачить,
Опріч Марка маленького.
Так воно не знає,
Чого наймичка сльозами
Його умиває.
Не зна Марко, чого вона
Так його цілує —
Сама не з'їсть і не доп'є,
Його нагодує.
Не зна Марко, як в колисці
Часом серед ночі
Прокинеться, ворухнеться —
То вона вже скочить,
І укриє, й перехрестить,
Тихо заколише;
Вона чує з тієї хати,
Як дитина дише.
Вранці Марко до наймички
Ручки простягає
І мамою невсипущу
Ганну величає...
Не зна Марко, росте собі,
Росте, виростає.

IV

Чимало літ перевернулось,
Води чимало утекло;
І в хутір лихо завернуло,
І сліз чимало принесло.
Бабусю Настю поховали
І ледве-ледве одволали
Трохима-діда. Прогуло
Прокляте лихо та й заснуло.
На хутір знову благодать
З-за гаю темного вернулася
До діда в хату спочивать.
Уже Марко чумакує
І восени не ночує
Ні під хатою, ні в хаті...
Кого-небудь треба сватать!
«Кого ж би тут?» — старий дума
І просить поради
У наймички. А наймичка
До царівни б рада
Слать старости: «Треба Марка
Самого спитати».

«Добре, дочко, питаємо,
Та й будемо сватать».
Розпитали, порадилися,
Та й за старостами
Пішов Марко. Вернулися
Люде з рушниками,
З святим хлібом обміненим.
Панну у жупані,
Таку кралю висватали,
Що хоч за гетьмана,
То не сором. Отаке-то
Диво запопали!
«Спасибі вам! — старий каже.
Тепер, щоб ви знали,
Треба краю доводити,
Коли й де вінчати,
Та й весілля. Та ще ось що:
Хто в нас буде мати?
Не дожила моя Настя!..»
Та й заливсь сльозами.
А наймичка у порогу
Вхопилась руками
За одвірок та й зомліла.
Тихо стало в хаті;
Тільки наймичка шептала:
«Мати... мати... мати!»

V

Тричі крига замерзала,
Тричі розтавала,
Тричі наймичку у Київ
Катря провозжала,
Так, як матір; і в четвертий
Провела небогу
Аж у поле, до могили,
І молила Бога,
Щоб швиденько верталася,
Бо без неї в хаті
Якось сумно, ніби мати
Покинула хату.
Після Пречистої в неділю,
Та після Першої Трохим
Старий сидів в сорочці білій,
В брилі, на призьбі. Перед ним
З собакою унучок грався,
А внучка в юпку одяглась
У Катрину і ніби йшла
До діда в гості. Засміявся
Старий і внучку привітав,
Неначе справді молодицю:
«А де ж ти діла паляницю?»

Чи, може, в лісі хто одняв?
Чи попросту забула взяти?..
Чи, може, ще й не напекла?
Е, сором, сором, лепська мати!»
Аж зирк — і наймичка ввійшла
На двір. Побіг стрічати
З онуками свою Ганну.
«А Марко в дорозі?» —
Ганна діда питалася.
«В дорозі ще й досі».
«А я ледве додибала
До вашої хати,
Не хотілось на чужині
Одній умирати!
Коли б Марка діждатися...
Так щось тяжко стало!»
<...>

Занедужала неБога.
Уже й причащали,
Й маслосвятіє служили —
Ні, не помагало.
Старий Трохим по надвір'ю,
Мов убитий, ходить.
Катерина ж з болящої
І очей не зводить;
Катерина коло неї
І днює й ночує.
А тим часом сичі вночі
Недобре віщують
На коморі. Болящая
Щодень, щогодни,
Ледве чути, питається:
«Доню Катерино!
Чи ще Марко не приїхав?
Ох, якби я знала,
Що діждуся, що побачу,
То ще б підождала!»
<...>

Іде Марко, не журиться.
Прийшов — слава Богу!
І ворота одчиняє,
І молиться Богу...
«Чи чуєш ти, Катерино?
Біжи зустрічати!
Уже прийшов! Біжи швидче!
Швидче веди в хату!..
Слава тобі Христе-Боже!

Насилу діждала!»
І «Отче наш» тихо-тихо,
Мов крізь сон, читала.
Старий воли випрягає,
Занози ховає
Мережані, а Катруся
Марка оглядає.
«А де ж Ганна, Катерино?
Я пак і байдуже!
Чи не вмерла?»
«Ні, не вмерла,
А дуже нездужа.
Ходім лишень в малу хату,
Поки випрягає
Воли батько: вона тебе,
Марку, дожидає».

Ввійшов Марко в малу хату
І став у порогу...
Аж злякався. Ганна шепче:
«Слава... слава Богу!
Ходи сюди, не лякайся...
Вийди, Катре, з хати:
Я щось маю розпитати,
Дещо розказати».
Вийшла з хати Катерина,
А Марко схилився
До наймички у голови.
«Марку! подивися,
Подивися ти на мене:
Бач, як я змарніла?
Я не Ганна, не наймичка,
Я...»
Та й оніміла.
Марко плакав, дивувався.
Знов очі відкрила,
Пильно, пильно подивилась —
Сльози покотились.
«Прости мене! Я каралась
Весь вік в чужій хаті...
Прости мене, мій синочку!
Я... я твоя мати.»
Та й замовкла...
Зомлів Марко,
Й земля задрижала.
Прокинувся... до матері —
А мати вже спала!

(1845)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Сисло перекажи зміст поеми «Наймичка».
- 2 Поясни, у чому полягає своєрідність цього твору (особливості композиції, використання художніх засобів мови, прийоми творення образів, виявлення особистості автора в поемі тощо).
- 3 Розкажи про спільне й відмінне в образах Ганни та Катерини (з однойменної поеми Шевченка).
- 4 У чому полягає проблематика твору? (проблема жінки і суспільства, жінки та обставин, у яких вона опинилася; жінки і власної совісті; проблеми відносин покоління).
- 5 Чому Ганна лише перед смертю зізналася синові, що вона його мати?
- 6 Як зображено побут у творі? Про які народні звичаї та традиції ти дізнався/дізналася?
- 7 Яка сцена, на твій погляд, у творі найсильніша, найтрагічніша? Чому саме?
- 8 У виділеному реченні визнач головну й залежну частини.

Дослідники – визначте проблематику твору.

Теоретики – визначте жанр та художні особливості.

Практики – складіть цитатну характеристику образу Ганни.

Ти – творча особистість!

Спробуйте розіграти діалог між сучасними Марком та Ганною.

Твої літературні проєкти

Напиши твір-роздум на одну із тем:

«Якою я уявляю сучасну Ганну»,

«Над чим мене примусила замислитися поема...».

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Складнопідрядне речення з кількома підрядними

- 1 Прочитай текст. Знайди складнопідрядні речення з кількома підрядними і прочитай їх уголос, визнач тип підрядності.

Нещодавно у Республіці Молдова відбувся фестиваль української культури. Цей захід «Дні України в Молдові» зібрав десятки українців, які ознайомили громадськість із цінностями, якими вони пишаються, які передають із покоління в покоління.

У ході заходу було організовано ярмарок, відвідувачі мали змогу взяти участь в інтерактивних майстер-класах та скуштувати традиційні страви. На фестивалі зустрілися народні майстри України, які виставили свої роботи, що заслуговують високої оцінки. Під час фестивалю дітей чекала вистава просто неба у виконанні артистів театру «Лікурич».

Культурна програма фестивалю традиційно була представлена етнопоказом українських та молдовських національних костюмів, фестивалем борщу, який включав приготування національних страв, проведенням майстер-класів для дітей українців, котрі також прийшли на це свято, виконанням національних молдовських танців і хороводів, показ українського фільму «Май далеко – май добре», а також документального фільму «Маленька країна з великим серцем». Завершенням вечора став музичний концерт. (З джерел Інтернету)

Складнопідрядні речення з двома і більше підрядними поділяють на такі різновиди:

- 1) складнопідрядні речення з послідовною підрядністю;
- 2) складнопідрядні речення з однорідною підрядністю;
- 3) складнопідрядні речення з неоднорідною підрядністю.

Особливістю складнопідрядних речень з **послідовною підрядністю** є те, що перше підрядне речення залежить від головного, а кожне наступне – від попереднього.

Схематично будова цих речень зображається так: [], (), (), ().

Наприклад: *Життя і побут горян завжди приваблювали туристів¹, які втікали з гамірного міста в гірську глушину², щоб чистим гірським повітрям, мелодією сотні дзвіночків овечої отари оздоровити тіло, зцілити і заспокоїти душу³.* (І. Меліка)

[], (які), щоб ().

У реченнях з **однорідною підрядністю** всі підрядні речення (два і більше) відповідають на одне й те ж запитання і залежать від одного слова чи всього речення. Схеми цих речень можуть бути такі:

- 1) [], (), (), ().
- 2) (), (), (), [].

Наприклад: *Колибу довго не хочеться залишати¹, тому що в ній панує певний гірський дух², тому що тут ти з легкістю поринаєш у світ своїх фантазій³.* (І. Меліка)

[], тому що (), тому що ().

У складнопідрядному реченні з **неоднорідною підрядністю** підрядні речення відповідають на різні запитання або залежать від різних членів головного речення. Схематично це можна зобразити так:

- 1) (), [], ().
- 2) [], (), (), ().

Наприклад: *Коли ми визирнули з намету¹, то зі здивуванням і зачудуванням побачили², як із-за Чорногори встає сонце³* (І. Меліка). (Коли ...), [], (як ...).

Є складнопідрядні речення, що поєднують у собі різні види підрядностей.

Наприклад: *І той лиш щасливий¹, хто прагне і вірить в співучі джерела земної краси², де грають дерева на сонячних лісах³, де світ умістився в краплинці роси⁴.* (І. Меліка)

[... той], (хто ...), (де ...), (де ...).

2 Прочитай речення. Визнач вид складнопідрядних речень з кількома підрядними.

1. Хоча кульмінацію столичного свята і концерт за участю Святослава Вакарчука очікували тільки 30 травня, уже двадцять шостого на Софійській площі працювали атракціони, які запрошували усіх на свято. 2. Український фільм режисера Євгена Афінеєвського «Зима у вогні», що ввійшов до короткого списку претендентів на «Оскар» у категорії документальних фільмів, відображає 93 дні протестів. 3. «Снігова королева» Андерсена, що є однією з найпопулярніших світових казок, яку оздобив український художник-ілюстратор Владислав Єрко, потрапила до трійки найбільш продаваних книг в Англії напередодні Різдва.

3 Прочитай і запиши речення, поставивши розділові знаки. Обґрунтуй.

1. У дні проведення свята ковалів центральні вулиці Івано-Франківська перетворюються на одну велику кузню де можна побачити як залізо перетворюється у витвори мистецтва. 2. Ніч поезії й музики нон-стоп – унікальний синтетичний проект що поєднує літературу й музику оживляє нічне місто. 3. Щоб побачити цю приголомшливу красу варто завітати у село неподалік Оргеєва. 4. Юрій Коваль своїми творами «Сучасна міфологія» та «5 хв. на мрію» стверджує що мрія повинна бути рушієм нашої свідомості рушієм прекрасного.

4 Прочитай текст. Добери заголовок.

Концертів «Океану Ельзи» чекають ось уже майже два роки десятки тисяч людей. До назви гурту можна додавати будь-які епітети, та одним вони здаватимуться занадто сухими, іншим – занадто загальними, третім – узагалі зайвими. Це саме той випадок, коли достатньо лише одного імені – «Океан Ельзи». Або ж просто назви пісень, за якими стоїть ціла історія кожного з нас особисто чи всієї країни загалом. Сьогодні добре відомі хіти «Вставай», «Квітка», «Небо над Дніпром», «Обійми», «Там, де нас нема», «Майже весна», «Незалежність», «Друг», «На небі», «Без бою», «Лелеки», «Стіна», «Вільний» і зовсім нові, але вже визнані «Не твоя війна», «Життя починається знов».

Рок-гурт «Океан Ельзи». У центрі лідер і вокаліст Святослав Вакарчук

Прихильники з нетерпінням очікують нового альбому «Океану», робота над яким почалася вже цього літа. Нові пісні, які ми почуємо в майбутньому році, нові зустрічі на концертах... Та для того, щоб дізнатися, якими будуть новий альбом, пісні, потрібно трохи набратися терпіння й чекати. Концерти улюбленого гурту випромінюють невтримну енергію, безмежну радість, зачаровують хоровим виконанням улюблених пісень.

(З Інтернету)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Чи можна вважати такі акції мистецькою подією року?
- 2 Чи бував/бувала на таких концертах ти? Поділися своїми враженнями.
- 3 Розглянь світлину, кого з учасників гурту ти знаєш?
- 4 Чи погоджуєшся ти з думкою, висловленою в останньому реченні? Перефразуй її і вислов по-своєму.

Ти – творча особистість!

Пригадай чи знайди тексти пісень твоїх улюблених виконавців. Випиши з них складні речення.

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

П'єси Тараса Шевченка стали новим явищем в українській драматургії. Розвиток дії представлено у романтичному дусі, проте у п'єсах переважають риси реалістичного відтворення дійсності. Етнографічно-побутові картини наголошують на історичному колориті. Сценічні якості драми забезпечили великий успіх, і вони досі входять до репертуару українських театрів.

Тарас Шевченко Назар Стодоля

(Скорочено)

Дійові особи:

Хома Кичатий, сотник.

Галя, донька його.

Стеха, молода ключниця у Кичатого.

Назар Стодоля, товариш його.

Гнат Карий, товариш його.

Господиня вечорниць.

Сліпий кобзар, жиди-музики, молоді козаки, і дівчата, і свати від чигиринського полковника.

Дія відбувається в XVIII столітті, неподалік Чигирин, в козацькій слободі в ніч перед Різдом.

Дія перша

[Жадібний і марнославний сотник Хома Кичатий, мріючи стати паном, хоче віддати свою доньку Галю за старого полковника. Але Галя кохає хорунжого Назара Стодолю, який свого часу врятував Кичатому життя.]

Хома попереджує ключницю Стеху, що мають прийти свати від полковника і просить допомогти одурити Галю. За цю послугу Хома обіцяє Стесі одружитися з нею.

Приходять свати від полковника. Думаючи, що це свати від Назара, Галя подає рушники.

Раптом до хати заходять колядники. Серед них Назар.]

Назар. Дай, Боже, вечір добрий! Помагай-бі вам на все добре!

Козаки повторюють те саме. Назар, не знімаючи шапки, з жахом зупиняється; дивиться то на гостей, то на Галю. Всі мовчать.

Хома. (знітившись). Спасибі, спасибі... Милості просимо. Просимо сідати.

Мовчання продовжується. Галя, посміхаючись, потай подивляється на Назара.

Назар. Сядемо, сядемо, аби було де; ми гості непрохані. Може, помішали; дак ми і підемо, відкіля прийшли. (Дивиться на сватів.) Так бач, через що полковник послав мене з грамотами в Гуляйполе! (Дивлячись на Галю.) Весело, весело! Наливай швидше горілки, і я вип'ю за твоє здоров'я. Не лякайся, не лякайся, наливай.

Вжахнувшись, Галя впускає тацю і флягу.

Хома (люто). Хто сміє знущатися над моєю дочкою?

Назар. Я! Хіба не бачиш? Я, Назар Стодоля! Той самий, за кого ти вчора обіщав видати дочку свою, той самий, якого ти знав ще з тієї пори, як він тебе вирвав із під ножа гайдамаки! **Згадай іще, що я той самий, хто й самому гетьману не дасть себе на посміх!** Пізнав?

Хома. Пізнав. (Байдуже). Що дальш?

Козаки повторюють те саме. Назар, не знімаючи шапки, з жахом зупиняється, дивиться то на гостей, то на Галю. Всі мовчать.

Галя. Хіба ж не ти прислав?

Хома. Мовчи! Геть собі!

Назар (зупиняє Галю). Стривай, стій тут! І тебе обманюють?

Хома. Не обманюю, а так як батько велю. Вона просватана за чигиринського полковника.

Назар (з презирством). Полковника! Учора була моя, сьогодні полковника, а завтра чия буде? Чуєш, Галю?

Галя. (падаючи на руки Назарові). Чую! О, чом мені не позакладало!

Сват Осмілююсь доложить...

Назар. Мовчи, поганець, шипотиннику!

Хома. Віддай мені дочку мою. (Несміливо підходить до Назара.)

Назар. Геть, юда!

Хома (з жахом). Прохор, Максим, Іван, Стехо! Гей, хто там є? Возьміть його, харцизяку, — він уб'є мене!

Назар. Нехай Бог тебе поб'є, дітопродавець! (До Галі.) Галю! серце моє! Промов мені хоть одно слово: ти не знала — за кого? Скажи: не знала?

Галя (отямившись). Не знала, їй-богу, не знала!

Сцена з вистави «Назар Стодоля» Національного академічного драматичного театру імені Івана Франка, м. Київ

Назар (до Хоми). Чи чуєш ти?

Хома. Не чую; я оглух!

Назар (до гостей). Люди добрі, коли ви не оглухли, так послухайте. Він мене називав своїм сином, а я його своїм батьком, і він се чув тоді, а сьогодні оглух. Де ж його правда? Чи чесний же він чоловік? Правдивий, га?

Гості мовчать.

Гнат (підходить до Назара). Він не чоловік. Кинь його: таке ледащо не стоїть путнього слова! (Бере його за руку.)

Назар. Стривай! Ні, він чоловік, він називав мене сином. (До Хоми.) Правда?

Хома. Не тобі вчити, як мені кого називати. Я її батько, а не твій: так у моїй волі оддати її за кого схочу.

Назар. А як же вона не захоче, тоді що?

Хома. Я заставлю.

Назар. Чи можна ж кого заставить утопитися або повіситися? Хіба ти Бог, що маєш силу чудеса творить? Хіба ти диявол, коли ти не маєш жалю до рідної своєї дитини? Ти бачиш, у неї є серце, і ти замість його кладеш каменяку. Слухай: і ти ж колись був молодим, і ти ж мав коли-небудь радість і горе. **Скажи, що чуло, що казало твоє серце, коли тобою кепкували?**

Хома. Го-во-ри!

Назар (несамовито). Так ти глузуєш надо мною! Хіба я не стопчу тебе, як жабу? Брехун! (Швидко підходить до нього, хапає його за горло.)

Галля (схопивши руку Назара). Що ти робиш? Убий мене, на, ріж.

Назар мовчки опускає руки.

Хома (підбігає до сватів). Ви бачили? Хотів мене задушити!

Свати мовчать.

Гнат (до Назара). Ми не так розплатимось іншим часом. Ходім з сього базару.

Назар. Не піду! Мене відсіль ноги не винесуть.

Гнат. Ну, так торгуйсь. Може, дешевше уступлять.

Галля. Боже мій, Боже мій! Вони знущаються надо мною!

Хома. Не знущаються, а торгуються.

Гнат. Годі, брате, ходім: ми опізнались.

Назар. Стривай, не опізнались. (Підходить до Хоми.) Прости мене, я згарячу забувся. Ти добрий чоловік. Прости або заріж мене, тільки не кажи, що вона не моя, не кажи! Дивись: я гетьману ніколи не кланявся. (Падає на коліна.) **Для спасенія своєї душі, коли у тебе у серці є Бог, для угоди всіх святих, коли ти віруєш у кого, для спасенія твоєї дитини, коли вона тобі мила, зглянься на мене! Нехай старости з своїм хлібом йдуть додому. Христом-Богом молю, не занести її, бідної! Кращої її нема; за що ти хочеш її убити? На голову мою! Возьми її, розбий обухом — не треба мені її: тільки дай дочці своїй ще пожити на світі, не заїдай її віку, вона не винувата!**

Сцена з вистави «Назар Стодоля» Національного академічного драматичного театру імені Івана Франка, м. Київ

Хома, тремтячи, поглядає на гостей.

Г н а т *(швидко підбігає до Назара)*. Кого ти просиш? Кому кланяєшся? Перед ким падаєш? Я на тебе після сього й дивиться не хочу; прощай!.. Кланяється дияволу! Він тебе кип'ячою смолою напоїть! *(Хоче йти.)*

Н а з а р *(затримує його)*. Постій, дай ще слово скажу.

Г а л я *(обнімаючи ноги батька)*. Ви покійній матері, як вона умирала, біля домовини обіщали мене видати за Назара. Що ж ви робите? Чим я вас прогнівила? За що мене хочете убить? Хіба ж я не дочка ваша? *(Заливається сльозами.)*

Н а з а р. Камінь! Залізо! Ти огню хочеш! Буде огонь, буде! Для тебе все пекло визову... ти жди мене. *(Галі.)* Бідна, бідна! В тебе нема батька, в тебе кат єсть, а не батько! Бідненька, серденько моє, пташечко моя безприютна! *(Цілує її.)* А я ще бідніший тебе: у мене й ката нема, нікому і зарізати! Прощай, моє серце, прощай! Не забаримось побачитись.

Галя безмовно падає на руки Назарові. Він цілує; Хома намагається вирвати її. Назар відштовхує його і знову цілує Галю.

Н а з а р *(до сватів)*. Розкажіть полковнику, що бачили і що чули. Скажіть, що його молода при ваших очах цілувалась зо мною.

Галя. *обнімає його й цілує.*

Бачите, бачите! Прощай же, моє серце, моя голубочко! *(Цілує її.)* Я знаю, що мені робить. Я знайду правду. Прощай! Вернусь, сподівайся.

Галя непритомніє. Назар, затуливши обличчя руками, виходить.

Гнат і козаки за ним. Хома і свати підбігають до Галі.

[Приятель Назара Гнат Карий радить вночі викрасти Галю. Метка Стеха за два червінці допомагає Галі і Назарові зустрітись і, водночас, розповідає Кичатому, де сховались молоді. Хома з челяддю зв'язують Назара і залишають його на снігу у напівзруйнованій корчмі. Зомлілу Галю несуть додому. Але тут з'являється Гнат Карий.]

Дія третя

<...>

Голос Хоми здалеку. Киньте її! В'яжіть його!

Г н а т *(за сценою)*. Я тебе зв'яжу, недовірку проклятий!

Незабаром вибігає Галя і кидається на Назара.

Г а л я. Орле мій, серце моє! *(Розв'язує хустку.)*

Н а з а р. Душно мені, душно!

Г н а т *(веде за груди Хома)*. Останній раз говорю: оддаси Галю за Назара чи ні?

Х о м а. Ні!

Г н а т. Здихай же, собако скажена! *(Замірівсь шаблею.)*

Х о м а. Стривай. Ти знаєш наш закон козацький, то...

Г н а т. Що мене живого поховують з твоїм падлом? Знаю. *(До челяді.)* Копайте яму. *(Цілить пістолем.)*

Х о м а. В'яжіть його!

Тим часом Галя розв'язує руки у Назара.

Н а з а р. О доле моя! Серце моє!

Г н а т. Копайте яму! *(До Хоми, прицілившись.)* Лукавий чоловіче, за що без сповіді ти себе губиш і мене з собою?

Прощайсь з білим світом, молись *(До Назара.)* Назаре, брате мій, друже мій!

Поховай мене. Прощай! а ми...

Н а з а р. Стривай!

Г а л я *(до Гната)*. Стривай!

Назар. Пусти його, не варт він того. Не напасти душі своєї. *(До Хоми)* Іди, лукавий чоловіче, іди, куди знаєш. Не поміг тобі Бог занапастити мене, а я чужої крові не бажаю. Іди собі!

Хома *(падає перед Назаром)*. Назаре! сину! батько рідний! Заріж мене, замуч мене, на конях розірви, та не прощай! *(Падає до ніг і плаче.)* О, я лукавий, лукавий! О, я грішний, проклятий!.. Дочко, доле моя! серце моє! Проси його, нехай уб'є, нехай я світа не паскуджу! *(Знову плаче)*. Боже мій, Боже мій!

Назар *(підводить його)*. Устань, молися Богу, грішний. Коли прощають люди, то Бог милостивіший за нас.

Хома *(встаючи, утирає сльози)*. О сльози, сльози! Чом ви перше не лилися? Назаре, я чернець... спокутую в рясі мої беззаконія! Бери моє добро, бери мою Галю, бери все моє! Галю! Назаре! Обніміться, поцілуйтеся, діточки мої. Я хоч і грішний, а все-таки батько.

(Назар і Галя обнімаються.)

Боже вас благослови!

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Які часи відображено в п'єсі «Назар Стодоля»?
- 2 За допомогою яких засобів створено тут історичний колорит? А національний?
- 3 Визнач конфлікт, елементи сюжету. Що породило конфлікт між головними дійовими особами? Обґрунтуй своє твердження.
- 4 Добери з тексту матеріал для характеристики Хоми Кичатого, усно схарактеризуй цей образ.
- 5 Схарактеризуй жіночі образи п'єси. Відповідаючи, посилайся на текст.
- 6 Визнач вид виділених речень.
- 7 Вияви ознаки романтизму в цій п'єсі (тема, персонажі, обставини, описи всіх видів тощо).
- 8 Назви реалістичні моменти в творі.
- 9 Визнач, за допомогою яких художніх деталей створюється національний колорит.
- 10 Яке враження справила на тебе драма Т. Шевченка?

Ти – творча особистість!

- 1 Про які відомості з життя давньої України ти дізнався/дізналася з п'єси?
- 2 В «Назарі Стодолі» не зображуються історичні події. Чому ж тоді цю п'єсу називають історичною?

Твої літературні проекти

Займи позицію: Як ти думаєш, Кичатий обдурить Стеху чи хитрій ключниці таки вдасться примусити Кичатого з нею одружитися?

Складнопідрядне речення з кількома підрядними

1 Прочитай текст. Добери заголовок.

Зазнаючи впливу мистецтва сусідніх народів, музична культура Молдови сформувалася в глибоко самобутню. Особливу роль у ній відіграє народна музика. Її першими зразками були трудові та обрядові пісні: колядки, застільні, весільні пісні, похоронні плачі.

На формування молдовської музичної культури певний вплив справила більш ніж 200-річна політична залежність від Туреччини. Не чужі молдовському фольклору й найдавніші слов'янські впливи. Крім того, велику роль у розвитку музичного мистецтва відіграв вплив угорців та румунів. Але при цьому молдовська культура сформувалася в цілісну та своєрідну, зі своїми яскраво вираженими ознаками.

Особливе місце у розвитку молдовської музичної культури посідає творчість композиторів класичної музики Молдови: Гавриїл Музическу, Чипріан Порумбеску, Євген Кока, Штефан Няга. Їхніми іменами зараз названо безліч вулиць та навчальних закладів у країні. Це композитори, котрі прославили Молдову на весь світ.

Неможливо оминати і мистецтво кіномузики, особливо творчість Євгена Доги, який написав музику більш ніж до 200 фільмів, серед яких можна назвати «Джаміля», «Леутари», «Табір іде в небо», «Мій ласкавий і ніжний звір» та багато інших. Ці мелодії відомі усьому світу. Їх люблять і в Молдові, і за її межами. *(З посібника)*

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тип тексту та стиль мовлення.
- 2 Знайди і випиши складнопідрядне речення з кількома підрядними. Склади схему речення.

2 Прочитай текст. Доведи висловлену думку.

Кожен народ має свого поета, якого люблять і дорослі, і діти. У молдован це Григорє Вієру. Той, хто народився в День закоханих, присвятив значну частину своєї творчості уславленню любові, особливо до матері.

Національний характер поезії Григорє Вієру полягає в його любові до фольклору, в духовній близькості з народом Молдови. У його віршах звучать заворожливі мотиви казок і запаморочливі ритми хори, народні обряди предків та світлий смуток дойни. Головні мотиви творчості поета – пісні про батьківщину, землю, кохання, маму та дитинство. Образу матері присвячена збірка поезій «Мама». Поет говорив, що якби його відірвали від рідного краю, якби забув рідну матір, кохану, дітей, то втратив би здатність писати, бо поезія народжується з полум'я почуттів.

Почуття ліричного героя поезії Вієру таке величезне, що під його впливом змінюється навколишній світ: «Я любив тебе так сильно, що ліси перед тобою починали зеленіти». Одним із джерел свіжості, ширості та повноти поетичного бачення Григорє Вієру є відчуття неповторності краси дитинства. «Писати «дорослі» вірші для мене, – казав поет, – все одно що орати в спеку висохлий ґрунт. Дитячі вірші – це чистий дощ, який змиває з мене денний пил, який просвітлює та зміцнює для майбутньої оранки».

Г. Вієру створив для дітей колискові пісні, пізнавальні вірші. Спільно з дитячим письменником С. Вангелі він написав для дітей чудовий буквар «Albinița» («Бджілка»). Багато його віршів покладено на музику знаменитим композитором Є. Дога. 1984 року фірма «Мелодія» випустила збірку пісень на вірші Г. Вієру. Пісні на вірші Григорє Вієру виконувала Софія Ротару: «Adio», «Amor», «Молодість-квітка», «Пісня про моє життя», «Ніжна мелодія», «Меланколія», «Романтика». Його вірші перекладені та видані у 15 країнах. (З Інтернету)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Розкажи про поета Григорє Вієру.
- 2 Які пісні на слова Григорє Вієру ти знаєш?
- 3 Стисло перекажи текст. Використай складнопідрядні речення з кількома підрядними.

3 Прочитай текст. Визнач тему тексту.

Уперше вірш Тараса Шевченка «Садок вишневий коло хати» поклав на музику композитор Микола Лисенко. У 1875 Петро Чайковський склав музичний твір «Вечір» на переклад вірша Шевченка російською. У середині ХХ ст. цей вірш поклав на музику А. Кос-Анатольський. Український композитор ХХ ст. Богдан Вахнянин написав хоровий твір на цей вірш. У 1964 році білоруський композитор Анатолій Богатирьов написав романс для голосу з фортепіано.

Упродовж усього свого життя М. Лисенко звертався до поезій Т. Г. Шевченка. Його цикл, який називається «Музика до «Кобзаря», містить 87 творів різних жанрів і форм. «Кобзар» Шевченка для композитора завжди був вірним супутником, об'єктом творчої уваги та натхнення. На слова Тараса Шевченка Лисенко створив також 56 романсів, 19 хорів, 9 вокальних ансамблів і 3 кантати. Його називали «Шевченком у музиці». У 1861 році студент Микола Лисенко, який навчався у Київському університеті, зустрічав труну з тілом Тараса Шевченка, котра довго мандрувала з далекого Петербурга «на Україну милу». (З посібника)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Добери заголовок.
- 2 Знайди в тексті складнопідрядні речення. Виконай синтаксичний розбір одного з них.

4 Прочитай інформацію.

Дослідження свідчать, що на схилі літ люди шкодують про таке:

- дуже багато часу витратили на перегляд телевізора;
- зробили пріоритетом життя у віртуальному світі;
- уникали здорового способу життя;
- мало спостерігали й насолоджувалися красою цього світу;
- мало вірили в себе й не прагнули пізнати більше;
- рідко зустрічали схід сонця й проводжали захід;

- були надто скуті, налякані й серйозні;
- надто швидко подорослішали;
- були злопам'ятними й недовірливими, багато ображалися;
- мало й погано дружили;
- мало спілкувалися зі своїми рідними;
- мало сміялися, раділи й веселилися;
- надто болісно сприймали вчинки і слова інших людей;
- не розвинули свій талант і дитячу мрію;
- мало подорожували й пізнавали світ;
- багато всього боялися;
- надто захоплювалися матеріальними речами;
- недооцінювали себе й були нерішучими...

(З Інтернету)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1** Які висновки з прочитаного ти зробив/зробила? Яку інформацію вважаєш корисною для себе й інших?
- 2** Обери факти, які ти вважаєш найбільш важливими. На їх основі склади і запиши 5 складних речень з кількома підрядними. Усно поясни розділові знаки.
- 3** Підготуй і запиши 5 запитань, які передбачають відповідь складнопідрядним реченням. Постав їх своїм однокласникам/однокласницям.

Ти – творча особистість!

Напиши твір-роздум (7-10 речень) за темою «Як сучасне кіно і музика впливають на емоційний світ людини». Використай складні речення з кількома підрядними.

Всесвітнє значення творчості Т. Шевченка

Творча спадщина Т. Шевченка – неповторне явище в історії української літератури та світової культури.

Значення його творчості полягає у тому, що:

- твори поета стали потужним джерелом для пробудження національної свідомості українців;
- Т. Шевченко першим із письменників відкрито вів боротьбу з знищувальною політикою Російської імперії;
- він, удосконаливши українську мову, підніс її до рівня найрозвиненіших мов світу;
- саме Т. Шевченко, як ніхто із світових письменників, зобразив багатий внутрішній світ простої людини;
- поет збагатив жанрову систему української літератури – удосконалив як літературний жанр баладу, послання, думку, медитацію, елегію;
- планетарне значення Т. Шевченка виявляється передусім у тому, що він уперше в історії порушив «тисячолітню німоту соціальних низів».

Твори Т. Шевченка перекладено більше ніж 50 мовами світу.

Великому Кобзарю встановлено пам'ятники в Нью-Йорку й Вашингтоні (США), у Палермо (Канада) і Бухаресті (Румунія), Кишиневі, Тирасполі та Бельцях (Республіка Молдова), у Парижі (Франція) і Тбілісі (Грузія) і ще в багатьох містах світу.

Починаючи з 1962 р. в Україні щороку присуджують Державну (нині Національну) премію імені Т. Шевченка в галузі літератури й мистецтва.

Т. Шевченка вшановують 9 березня, саме першу декаду цього місяця називають Шевченковими днями. Особливо багатолюдно в ці дні біля поетової могили на Тарасовій горі в Каневі.

Про світове визнання Кобзаря свідчать вислови відомих іноземців:

Тарас Шевченко не має собі рівних у світовій літературі. (А. Курелла, Німеччина)

Поки б'ються серця людей, звучатиме й голос Шевченка. (Н. Хікмет, Туреччина)

Він був найвидатнішим народним поетом з усіх видатних поетів світу. Поезія Шевченка була явищем єдиним і неповторним. Немає для неї відповідника у світовій літературі. (М. Якубець, Польща)

Поміркуй і дай відповідь!

❶ Чому саме творчість Т. Шевченка стала візитною карткою України?

❷ Поясни слова Івана Франка про Тараса Шевченка:

«...Він був сином мужика – і став володарем у царстві духа. Він був кріпаком – і став велетнем в царстві людської культури... Доля переслідувала його в житті, скільки лиш могла, та вона не зуміла перетворити золото його душі у ржу... Найкращий та найцінніший скарб доля дала йому лише по смерті – невмирущу славу і всерозквітаючу радість, яку в мільйонів людських сердець все наново збуджуватимуть його твори».

Прочитайте думку українського письменника і літературного критика Володимира Базилевського:

«Шевченко універсальний. Кажемо: Тарас – і чи є такий українець, який не знав би, про кого йдеться? Росіянин не назве Пушкіна Олександром, англієць Шекспіра – Вільямом, німець не нарече по імені Гете чи Шиллера, француз – Гюго. Там інший вимір, там – відчуття дистанції».

Подискутуйте з однокласниками/однокласницям.

1. Чи погоджуєтеся ви із цим твердженням?
2. Що для вас значить постать і творчість Т. Шевченка?
3. Для ваших батьків?
4. Як, на вашу думку, зміниться сприйняття особистості Т. Шевченка для покоління ваших дітей?

Ти – творча особистість!

Розкажи, як у твоїй школі вшановують Т. Шевченка.

Твої літературні проекти

Підготуй презентацію «Мій Шевченко».

Перевір свої знання!

I Прочитай текст.

Звернімося до слова «світлина». Воно чи не найщасливіший новотвір, що завдячує своїм існуванням грецькому «фотографія». Наше слово не можна назвати калькою, як, наприклад, «життєпис» (біографія). Від грецького воно перейняло лишень ідею, тобто образ світла (фото-). Суфікс «-ин-» одразу ж занурив те слово у національну українську атмосферу, споріднив його з такими теплими й світлими словами, як «родина», «гостина», «хатина», «перлина», безліччю інших... Словники класифікують його як «застаріле». Дивна старість для слова, якому лиш декілька десятиліть від народження.

Слово «світлина» з'явилося як технічний термін у словниках ще на початку виникнен..я фотосправи у 20-30-х роках минулого століття. Походжен..я його цілком зрозуміле й обґрунтоване бо грецьке «фотографія» буквально означає «малюнок світлом» «світлова картина». У часи коли тривали процеси злит..я націй і стиран..я відмін..остей між мовами, слово було вилучене зі словників. Нині це питоме українс..ке слово оживає повертається в активний ужиток.

Оглядати світлини – мов книжку читати. Лишень у книжці можна перегорнути останню сторінку, прочитати до кінця. Світлина ж, хоч як довго триматимемо її перед очима, ніколи не буде прочитаною до кінця. Щоб читати книжку, треба пройти науку читання. Аби оглядати світлини, науки не потрібно. Світлину читати важче, тому що в кожній – своя глибина. І вся насолода тут – у самому пірнанні, у невідомості, у недочитаності...

(За А. Содоморою)

II Виконай завдання.

1. Визнач тему, основну думку тексту та стиль мовлення.

2. Добери заголовок до тексту.

3. Встав у речення 2 абзацу пропущені букви, розділові знаки.

4. Дай відповідь на питання складним реченням:

1) Що означає «читати світлину»?

2) Як ти ставишся до родинних традицій готувати і зберігати альбоми?

5. Запиши 4-5 порад тим, хто захоплюється селфі. Використай складно-підрядні речення з підрядними обставинними.

6. Напиши твір-роздум (8-10 речень) на тему «Світ моїми очима».

IV

Зустріч з коханням

РОЗВИВАЙ МОВЛЕННЯ!

Сьогодні усе для тебе –
Озера, гаї, степи.
І жити спішити треба,
Кохати спішити треба –
Гляди ж не прости!
Василь Симоненко

Твір-роздум на морально-етичну тему

1 Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Людина починається з любові. А любов виростає з дитинства. Чарівне це слово знаємо змалечку, навчилися вимовляти його з-поміж перших слів і дорожити ним, як молитвою. Але не пригадаємо тієї часиночки, коли воно вперше засяяло в душі і наповнило її ясною хвилею тепла. Бо чи ж дано запам'ятати ту благодатну мить, коли білими крилами чистоти війнула над нами колискова або перший раз усміхнулася нам мама, коли блиснуло у небі сонце і земля постелилася для першого-найпершого кроку? Ні, і тиха колісанка, і святий образ мами, і сонце в блакитному небі, і земля – все це дається, як найдорожчий дарунок світу, і приходить у життя непомітно, як являється у всій своїй красі й силі любов. Така вже дивовина людської долі, що на берегах дитинства найперше запам'ятовуємо не сонце в його сліпучому саяві, не обшир неба, а дерево біля хати, гілку попри шибки або квітку – чи зросла вона в саду, чи вигаптована морозом на віконному склі. То земля дарує парость життя, і дитяча душа найчутливіше приймає цю велику таїну росту, обожнює втаємничену душу природи, сама зростає разом з нею. Людина починається з любові. А любов виростає з дитинства. Виростає з лагідного дотику маминих рук і ласкавого маминого слова, з тихої колискової і веселки в небі, з квітки і вишні або яблуні під вікном, бо в квітці і в дереві так багато добра до людини, що, раз торкнувшись цнотливої дитячої душі, воно впродовж цілого життя зоріє, як неопалима купина.

(Не)можна любити що(сь) або когось (не) знаючи. Любити це (на)(сам)перед знати. **Отож і природу любити означає вивчати її спостерігати осмислювати і вона розкриваюч.. д..вовижні таємниці озвет...ся у вашій душі радіс...ю буття...** Людина і рослина живут.. в одному світі їх не можна розділити, як корі..я і крону, бо рослини –

це живі істоти безахисні і покірні спрагли нашого милосердя, і ми повинні їх брати як власне життя. Огляньмося довкола себе... (За Я. Гояном)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач, до якого стилю належить текст.
- 2 Визнач його тему і основну думку.
- 3 З чого, на думку автора, починається людина?
- 4 Яку проблему сучасності порушує автор тексту?
- 5 Спиши останній абзац тексту, вставляючи пропущені букви, розділові знаки та розкриваючи дужки.
- 6 Зроби синтаксичний розбір виділеного речення.
- 7 Знайди односкладні речення. Визнач їх вид.

Ти – творча особистість!

Склади письмовий твір-роздум (8-10 речень) на одну із запропонованих тем. Користуйся правилами написання твору.

- а) Всьому початок є ЛЮБОВ;
- б) Світ завжди благословляє і сонце, що встає, і серце, що кохає;
- в) Кохання та людські почуття;
- г) Почуття любові в житті людини.

Пам'ятка Правила написання творів

1. Зрозумій та розкрий тему твору, визнач її межі.
2. Підпорядкуй свій твір певній меті (головній думці).
3. Збери необхідний матеріал.
4. Систематизуй зібраний матеріал.
5. Побудуй твір у певній композиційній послідовності.
6. Правильно та чітко висловлюй свої думки.
7. Виправляй, перероблюй, покращуй написане.

- 2 Прочитай уважно твір-роздум на морально-етичну тему, написаний дев'ятикласницею.

Любов у житті людини

Чи потрібна людині любов? Авжеж. Кожен хоче бути коханим. Дитина, жінка, чоловік – всі жадають любові. Усвідомлення того, що хтось в світі любить тебе, надає життю сенс, дає силу перед обличчям лиха, зігріває серце та примушує відчувати себе впевненіше. Така людина відчуває себе здатною досягти чого завгодно. Отже, любов посідає провідне місце в житті людини. Не менш важливо знати, що значить любити.

Якщо ти любиш когось, ти готовий жертвувати для цієї людини. Ця людина завжди на першому місці. Візьмемо для прикладу материнську любов до дитини. Любяча мати переконуватиметься в тому, що її дитина отримує найкраще, навіть якщо це означає, що вона повинна жертвувати власними потребами та побажаннями. Дитина буде готова пожертвувати собою, своєю роботою з хорошими перспективами, для того щоб залишитися поруч з батьками та піклуватися про них в їхній старості. Готовність жертвувати час, гроші, зусилля та особисті мрії – це показник істинної, щирої, справжньої любові.

Якщо ти когось любиш, ти будеш вірити в нього. Навіть якщо всі інші сумніваються у твоєму виборі, ти ж, навпаки, будеш певен, що він найкращий. Наприклад, світ може дивитися зверху вниз на дитину, що зазнає труднощів у навчанні, але її батьки продовжуватимуть вірити, що вона виправиться. Вони будуть заохочувати сина чи доньку та допомагати йому чи їй розкрити свій потенціал. Один хороший приклад такого випадку – мати Альберта Ейнштейна. Альберту вчителька сказала, що він ніколи не досягне успіху в житті тому, що він поганий учень. Але мама Альберта не припиняла вірити в свого сина. Вона забрала його зі школи та вчила вдома. Чи можна уявити, що сталося б, якби мама Ейнштейна слухала народ та перестала вірити в сина?

Якщо ти любиш когось, ти будеш вірним цій людині. Ніколи не казатимеш про неї погано. Ти не відвернешся від неї, яку б помилку вона не зробила. До кінця захищатимеш кохану людину та допомагатимеш їй.

Любов – кумедна річ. Це так чудово, бути коханим! А ще чудовіше кохати когось. Якщо ти ніколи по-справжньому не любив когось, твоє життя було неповним. Любов – це нагорода, щастя, найбільша радість. Без неї життя нагадує сухе дерево.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тему та ідею твору.
- 2 Чи погоджуєшся ти з думкою, що любити – значить жертвувати задля коханої людини?
- 3 Доведи прикладами з власного життя, що «любов посідає провідне місце в житті людини».
- 4 Випиши з тексту 5 складнопідрядних речень. Визнач їх тип, зроби синтаксичний розбір.
- 5 Склади усний твір-роздум (8–10 речень) за темою «Краса людських взаємин».

Байдужість до батька-матері не прощається

Живе у народі хвилююча бувальщина про материнську любов.

У маленькій лікарні на околиці великого міста лежали дві матері – Чорнокоса і Білокоса. Вони народили синів у один і той же день. Обидві матері були щасливі, бо мріяли про майбутнє своїх синів.

– Я хочу, щоб мій син став видатною людиною, – казала Білокоса мати. – Музикантом або письменником, відомим усьому світу. Або інженером космічних кораблів...

– А я хочу, щоб мій син став доброю людиною, – сказала Чорнокоса мати. – Щоб ніколи не забував матері і рідного дому, любив Батьківщину і ненавидів ворогів.

Минуло тридцять років. У ту саму лікарню прийшли дві жінки – Чорнокоса і Білокоса. В їхніх косах уже сріблилася сивина, але жінки були такими ж гарними. Їх обох поклали в одну палату лікувати серце, щоб поліпшити фізичний стан жінок.

Жінки впізнали одна одну, розговорилися.

– Ким же став твій син? – спитала нарешті Чорнокоса мати.

– Видатним музикантом, – з гордістю відповіла Білокоса. – Він тепер диригує оркестром, виступає у найбільшому театрі, буває за кордоном. І назвала ім'я сина.

– А твій ким став? – спитала Білокоса.

Хліборобом. Механізатором. Син мій оре землю й сіє хліб, збирає врожай. Живемо ми у селі, а у сина двоє дітей.

– А проте, щастя тебе обминуло, – сказала Білокоса. – Твій син став простою, нікому не відомою людиною... Їх мільйони...

І дня не минуло, а до Чорнокосої матері приїхав із села син. В очах неньки світілася радість, здавалося, вона в цю мить забула про всі болі.

– Видужуйте, мамо, – сказав син і на прощання поцілував її.

А до Білокосої матері ніхто не прийшов.

– У сина зараз концерт... Якби не концерт, він, звичайно, прийшов би, – задумано мовила Білокоса.

На другий день надвечір до Чорнокосої матері знов приїхав син хлібороб, який привіз матері бджолиний мед, паляницю, яблука. Від щастя обличчя в Чорнокосої жінки світилося і зморшки виправлялися.

До Білокосої матері ніхто не приходив.

Увечері жінки лежали мовчки. Чорнокоса посміхалася, а Білокоса тихо зітхала, боячись, щоб зітхання не почула сусідка.

Так повторилося і втретє, і вчетверте.

Минув місяць, до Білокосої матері так ніхто і не прийшов. Лікарі сказали Чорнокосій: «Тепер ви зовсім здорові». А Білокосій тихо мовив: «Вам ще треба полежати. Звичайно, ви теж станете зовсім здоровою». Говорячи це, лікар дивився чомусь убік.

За Чорнокосою матір'ю приїхав син. Він привіз букет великих червоних троянд.

Прощаючись з Чорнокосою матір'ю, Білокоса попросила побути з нею кілька хвилин наодинці. Коли з палати всі вийшли, Білокоса мати із сльозами на очах сказала:

– Скажи, любя, як ти виховала такого сина? Ти щаслива, а я... – і вона заплакала.

– Ми розлучаємось і ніколи більше не побачимось, бо не може бути втретє такого дивного збігу, тому я скажу тобі всю правду. Син, якого я народила в той щасливий день, помер... Помер, коли йому не було ще й року... А це... не кровний мій син, але

рідний! Я усиновила його трирічним хлопчиком. Але я для нього – рідна мати. Ти це бачила своїми очима. Я щаслива. А ти нещасна людина, і я глибоко співчуваю тобі. Якби ти знала, як я страждала в ці дні за тебе. Вийдеш з лікарні, піди до сина і скажи, що його бездушність повернеться проти нього. Як він ставиться до матері, так і його діти ставитимуться до нього. Байдужість до батька-матері не прощається.

(В. Сухомлинський)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач, до якого стилю мовлення належить текст?
- 2 Яка його тема та основна думка?
- 3 Чому в очах Чорнокосої неньки світилася радість?
- 4 Чому, на твою думку, так швидко видужала Чорнокоса мати?
- 5 Знайди в тексті слова, які містять основну думку твору. Як ти їх розумієш?
- 6 Чому байдужість до батька – матері не прощається?
- 7 Випиши з тексту приклади складних речень у такій послідовності: а) складносурядне речення; б) складнопідрядне речення; в) складнопідрядне речення з кількома підрядними.
- 8 Зроби синтаксичний розбір виписаних речень.

Ти – творча особистість!

Склади письмовий твір-роздум (7–10 речень) за темою «Будьмо справжніми людьми».

Безсполучникове складне речення

1 Прочитай уривок з листа В. Сухомлинського до дочки.

...Сьогодні тобі чотирнадцять років, ти переступаєш ту межу, за якою народжується жінка, це чудова неповторна пора в житті кожної дівчини. Ти запитуєш: «Батьку, що таке любов?».

Моє серце прискорено б'ється при думці, що я розмовляю вже не з маленькою дитиною. Будь же щасливою, переступаючи цю межу. А щасливою ти будеш, коли будеш мудрою.

Мільйони жінок – так, юних чотирнадцятирічних жінок з трепетанням серця думають: що таке любов? Кожна осягла розуміння її по-своєму. Задумується над цим і кожен юнак, коли в ньому пробуджується чоловік. Тепер, дорога донечко, мої листи до тебе будуть не такі, як раніше. Моє потаємне бажання – передати тобі ту життєву мудрість, яка називається вмінням жити. Хочеться, щоб з кожного батьківського слова, як з маленького зернятка, народжувалися ростки твоїх власних поглядів і переконань.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тему й основну думку.
- 2 Усно перекажи текст, замінивши третю особу першою. Використовуй складні речення.
- 3 Запиши перше речення. Визнач в ньому граматичні основи.
- 4 З'ясуй, за допомогою чого поєднуються частини речення?

Безсполучникове складне речення (рум. *frază formată prin juxtapunere*, рос. *бессоюзное сложное предложение*) – це таке складне речення, частини якого поєднуються не сполучниками і сполучними словами, а інтонацією. Наприклад: *Ще тремті півні не співали, ніхто ніде не гомонів.* (Т. Шевченко)

Складні безсполучникові речення вважають окремим типом складних речень, а не складносурядним чи складнопідрядним з пропущеним сполучником. Сполучникові та безсполучникові складні речення вживають у мовленні паралельно, тому що вони є синонімічними. Це дає змогу урізноманітнити мову, будову фрази.

Складні безсполучникові речення краще відтворюють розмовну мову, повніше передають почуття, тому їх найчастіше використовують у художніх творах і майже не застосовують у наукових.

Частини складного безсполучникового речення схематично позначаються квадратними дужками. Наприклад: *Мріють крилами з туману лебеді рожеві, сиплють ночі у лимани зорі сургучеві.* (Б. Симоненко) [], [].

2 Спиши речення, підкресли граматичні основи.

1. Не видумуйте муки і драми, не видавлюйте з себе сліз, правді в очі дивіться прямо, не одводьте погляду вниз. 2. Геть із мулу якорі іржаві – нидіє на якорі душа. 3. Дарма біситься злість ворожа, чорна – нічим не очорнить твоєї боротьби! 4. В хаті сонячний промінь косо на долівку ляга з вікна, твої чорні шовкові коси припорошила вже сивина... (За В. Симоненком) 5. У маскарад життя іди без маски, на торжище цинізмів і наруг виходь з ліхтарнею старої казки. 6. Сипле, сипле, сипле сніг, килим важче налягає, ... молодий огонь в душі меркне, слабне, погасає. 7. Годуй гадюку молоком – у неї буде більша їдь, роби добро лихому – він тебе вмотає гірше в сіть. 8. Не можу забути – не гоїться рана! (За І. Франком)

- З'ясуй, за допомогою чого у реченнях поєднуються частини?
- Визнач (надпиши) характер смислових зв'язків між цими частинами (подібні до складносурядних чи складнопідрядних).

У складне безсполучникове речення не завжди можна вставити сполучник. Також не завжди можна перетворити складне сполучникове речення на складне безсполучникове, опустивши у ньому сполучник.

Порівняй: *Бувають дивні на землі діла¹ – серед зими черешня зацвіла².* (Д. Павличко) *Глянув у вікно¹: нема вже дощу².* (В. Близнець) – вставити будь-який сполучник на місці тире чи двокрапки у цих реченнях неможливо. Неможливо перетворити на безсполучникове і таке складнопідрядне речення: *Які пишні села в цім краї бувають весною, коли зацвітуть садки!* (І. Нечуй-Левицький)

3 Спиши, розкриваючи дужки, спочатку прості речення з однорідними присудками, а потім – безсполучникові складні речення.

1. Ми (не)лукавили з тобою, ми просто йшли, у нас нема зерна (не)правди за собою. (Т. Шевченко) 2. (Не)далеко тут на березі лежав пліт готовий, аж просився на воду (М. Коцюбинський) 3. (Не)зобидь ні старця, ні дитини, поділись останнім сухарем. (М. Луків) 4. Стоїть явір над водою, на воду схилився; сидить козак у (не)волі, тяжко зажурився. (Народна творчість) 5. У гаю, гаю вітру (не)має; місяць високо, зіроньки сяють. (Т. Шевченко) 6. Вітер в гаї (не)гуляє; вночі спочиває. (Т. Шевченко)

4 Спиши речення, вставляючи пропущені букви, підкресли граматичні основи.

1. Вирост..ш ти, сину, вируш..ш в дорогу, виростуть з тобою приспані тривоги. (В. Симоненко) 2. Ми не злож..мо зброї своєї, ми здобудемо землю і волю і заго..мо рани віків. (О. Олесь) 3. Обабіч понад трасою красу..ться жито, пнеться в стрілку озима пшениця, зеленими й зелено-жовтими килимами стел..ться ярина. (Остан Вишня) 4. Слово не горобець: вилет..ть – не впійма..ш. (Народна творчість) 5. У хаті тепло: від печі йде дух, розходиться по всіх закутках. (М. Коцюбинський) 6. Низько ход..ть жовте сонце, сліп..ть очі вітер лютий, плачуть бідні ліхтарі... (М. Рильський)

- Накресли схеми безсполучникових речень.

Ти – творча особистість!

Розглянь фотоілюстрації. Складі усно твір-роздум (5-10 речень) за темою «Як я розумію кохання». Використовуй складні безсполучникові речення.

З ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ

Інтимна (любовна) лірика

Інтимна лірика (рум. *lirica intimă*, рос. *интимная лирика*; франц. *intime*, від *intimus* – *найглибший, потаємний*) – умовна назва ліричного твору, в якому провідним є мотив любовної пристрасті і розкривається широкий діапазон душевних переживань, втаємничення заповітної істини, пов'язаної з історією кохання.

Таку лірику ще називають любовною, вона належить до вічних у світовій літературі. Взірцем інтимної лірики визнано поетичні твори Данте, Ф. Петрарки, Гафіза, І. Франка, В. Сосюри та інших.

Центральним образом ліричної поезії є **ліричний герой** – друге ліричне «Я» поета; умовне літературознавче поняття, що втілює думки, переживання, осяяння автора твору.

Між ліричним героєм і автором існує естетична єдність, певний естетичний ідеал, виражений у тексті віршованого твору. Проте ліричний герой не ототожнюється з поетом, його душевним станом, він живе своїм життям у художній дійсності.

Леся Українка наголошувала, що «не треба вважати кожну ліричну поезійку за сторінку з автобіографії, бо часто в таких поезійках займенник я вживається тільки для більшої виразності».

Василь Симоненко (1935-1963)

Поет-шістдесятник, «вітязь молодшої української поезії». Писати вірші почав у студентські роки. В умовах скрупульозної радянської цензури друкувався неохоче: за його життя вийшли лише збірки поезій «Тиша і грім» (1962) та казка «Цар Плаксіє і Лоскотон» (1963). Зате вже в ті роки набули великої популярності самвидавні вірші Симоненка. Тематично вони складали сатиру на радянський лад, опис важкого життя радянських людей. Окремий

значний цикл складають твори, в яких поет висловлює любов до своєї батьківщини України («Дивлюся у твої зіниці», «Є тисячі доріг», «Український лев», «Лебеді материнства», «Україні» та ін.). Самвидавською творчістю Симоненко, за визначенням критики, став на шлях, вказаний Тарасом Шевченком, і увійшов до історії української літератури як визначальна постать боротьби за державний та культурний суверенітет України другої половини ХХ століття. Йому дуже подобалася творчість Т. Шевченка, і він намагався бути схожим на нього.

Інтимна лірика Василя Симоненка – потужне крило його поезій. Неповторність віршів про кохання – дослідження людського почуття, його найтонших нюансів, від романтичного захоплення до гіркої розчарування. У серці юнацькому бриніла пісня кохання.

Доля подарувала йому лише 28 років...

Дотліває холод мій у ватрі

Дотліває холод мій у ватрі,
Я один замріяний іду...
Ми тоді зустрілися в театрі,
На гальорці, в третьому ряду.
І не вірю, що мені здалося,
Бо напевне знаю – так було:
То не скрипка кликала – волосся,
Що тобі спадало на чоло.

Тишина хиталася велично,
Ніжні струни квилили внизу –
Тож було і солодко й незвично
У твоїх очах читать грозу.
А коли виходили із залу
З думами про вічне і земне,
Довго ти під ліхтарем стояла
І чекала радісна мене.

Ми ішли через блакитне місто,
Мовчки зупинились на мосту.
Ти була така прозора й чиста,

Я не смів порушити чистоту.
Тільки досі знаю: не здалося,
Так і залишилось, як було, –

То не скрипка кличе, а волосся,
Що тобі спадає на чоло.
Дотліває холод мій у ватрі,
Біля мосту стишую ходу...
Часто жду тебе я у театрі,
На гальорці, в третьому ряду.

Вона прийшла

Вона прийшла непрохана й неждана,
І я її зустріти не зумів.
Вона до мене виплила з туману
Моїх юнацьких несміливих снів.
Вона прийшла, завітчана і мила,
І руки лагідно до мене простягла,

І так чарівно кликала й манила,
Такою ніжною і доброю була.
І я не чув, як жайвір в небі тоне,
Кого остерігає з висоти...
Прийшла любов непрохана й неждана,
Ну як мені за нею не піти?

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 До якого жанру належать поезії Василя Симоненка?
- 2 Які відчуття у тебе викликає любовна лірика Василя Симоненка?
- 3 Як художні образи застосував поет для змалювання образу коханої? Завдяки чому досягається образність у творі?
- 4 Що у прочитаних віршах справило на тебе найбільше враження?
- 5 Прочитай ті рядки, які найбільше сподобалися, запам'яталися.
- 6 Які виникли у тебе почуття при читанні?
- 7 До якої головної думки підводить нас автор? Чи хотів би ти стати поетом?
- 8 Знайди і випиши безсполучникові складні речення. Виконай їх синтаксичний розбір. Накресли схеми.

Ти – творча особистість!

Прокоментуй вислів «Любов – це не лише висока поезія, а й велика відповідальність».

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Володимир Сосюра (1898-1960)

Почав писати вірші ще в 14 років.

Вже за життя Сосюра став класиком. Він прожив дуже важке життя – але насичене та яскраве. І вершиною його творчості, пам'ятником поету стали два головні вірші, квінтесенція його світогляду – «Любіти Україну» та «Так ніхто не кохав».

Образ «поета робітничої рані» може здатися недоречним, адже у вірші йдеться про неймовірне кохання... Але з іншого боку, образ цей гармонійно доповнює низку образів весни та початку нового життя, адже це й справді було характерно для тієї епохи, в якій жив Володимир Сосюра, і в якій формувався та розвивався його поетичний дар. Володимир Сосюра – один із найтонших ліриків української поезії, твори якого захоплювали і захоплюватимуть ще не одне покоління вдячних читачів. На зміну одному поколінню приходить інше, а вічними й нетлінними залишаються краса кохання, теплота людських сердець, єднання людини з природою.

Збагачуй власне мовлення!

Класик – діяч культури чи науки, чиї твори мають загальновизнане значення і є зразковими у своїй галузі

Мені ти приснилась давно

Мені ти приснилась давно,
ввійшла ти у думи мої.
Я море люблю, бо воно
нагадує очі твої.

Розкрив я до сонця вікно
й дивлюсь крізь проміння рої...
Я небо люблю, бо воно
нагадує очі твої.

І радісні квіти весни,
коли у садах солов'ї,
люблю я фіалки – вони
нагадують очі твої.

Так ніхто не кохав

Так ніхто не кохав. Через тисячі літ
лиш приходить подібне кохання.
В день такий розцвітає весна на землі
І земля убирається зрання..

Дише тихо і легко в синяву вона,
простягає до зір свої руки...
В день такий на землі розцвітає весна
і тремтить од солодкої муки...

В'яне серце моє од щасливих очей,
що горять в тумані наді мною...
Розливається кров і по жилах тече,
ніби пахне вона лободою...

Гей, ви, зорі ясні!.. Тихий місяцю мій!..
Де ви бачили більше кохання?..
Я для неї зірву Оріон золотий,
я – поет робітничої рані..

Так ніхто не кохав. Через тисячі літ
лиш приходить подібне кохання.
В день такий розцвітає весна на землі
І земля убирається зрання..
Дише тихо і легко в синяву вона,

простягає до зір свої руки...
В день такий на землі розцвітає весна
і тремтить од солодкої муки.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Про що ти думав/думала, читаючи вірш?
- 2 Як ти вважаєш, що є найважливішим у поезії?
- 3 Якщо б цю поезію написав/написала ти, то що б змінив/змінила в її змісті?
- 4 Які рядки вірша тобі найбільше подобаються і чому?
- 5 Який настрій у ліричного героя?
- 6 Що таке інтимна лірика? Чому твір «Так ніхто не кохав» вважається зразком інтимної лірики?

I група: визначає тему, ідею та жанр поезії «Так ніхто не кохав».

II група: визначає художні засоби поезії.

III група: записує асоціації до слова «кохання» та складає антонімічні пари слів.

Твої літературні проєкти

Як ти думаєш, чи актуальними є зараз вірші В. Сосюри і чому? Аргументуй, використовуючи різні за структурою речення.

Ти – творча особистість!

Спробуй і ти написати вірш про кохання.

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Смислові відношення, засоби зв'язку між частинами безсполучникового складного речення

- 1 Прочитай виразно, дотримуючись правильної інтонації.

Квіти

Слів на описи не трачу, словом не п..р..даси
Їх з..мної *бе..словесної*, дивовижної краси.
Люди дивлят..ся, п'яніють, в них кохають..ся віки,
Нар..ченим їх дарують, *заплітають* у вінки.
Ними кож..н свою радість, власне щастя наз..ва –
Квіти часто нам говорять втричі біл..ше, ніж слова.
Скіл..ки ми їм довіряли мрій, *недоспаних* ночей!
Але є ще кращі квіти, нев..димі для очей.

Не цвітуть вони на клумбах і на тихих оз..рцях,
А цвітуть вони у грудях, у людс..ких цвітуть с..рцях.
В щирім серці, в чесних грудях – вірю, знаю! – квіти є!
Щастя їх коріння поїть, радість барв їм додає...

(В. Симоненко)

Поміркуй і дай відповідь!

- ❶ Визнач тему поезії.
- ❷ Які значення, на твою думку, має слово **квіти** у цьому творі?
- ❸ Що символізують квіти у цій поезії?
- ❹ Сформулюй ідею поезії.
- ❺ Спиши текст, вставляючи пропущені букви.
- ❻ Знайди у тексті поезії складні безсполучникові речення.
- ❼ Поясни, як складні безсполучникові речення посилюють експресію поетичного твору.
- ❽ Розбери за будовою виділені слова.

За характером смислових зв'язків між частинами безсполучникові складні речення поділяються на дві групи:

а) з однотипними (однорідними) частинами (подібно до складносурядного речення). Наприклад: *Гроза пройшла, зітхнули трави, квітки голівки підняли.* (О. Олесь)
Ми не лукавили з тобою, ми просто йшли, у нас нема зерна неправди за собою. (Т. Шевченко);

б) із неоднотипними (неоднорідними) частинами, одна з яких пояснює іншу (подібно до складнопідрядного речення). Наприклад: *Раніше встанеш – більше зробиш.* (Народна творчість). *Та знаю: мене колисала колиска.* (І. Драч)

Складні безсполучникові речення з **однорідними частинами** виражають такі смислові відношення:

1) одночасність подій: *Вже засвітились у небі зорі, усе заснуло, заснуло й горе.* (Леся Українка)

2) часова послідовність: *Несподівано заграв баян, потім на другому кінці площі відгукнулася весела пісня.* (В. Собко)

3) зіставлення чи протиставлення подій: *По один бік жито шепоче тяжке, по другий бік льон гріє на сонці свої голівки.* (Г. Тютюнник) *Інженером можна стати за п'ять років, учитися ж на людину треба все життя.* (В. Сухомлинський)

Складні безсполучникові речення з неоднорідними частинами виражають відношення, подібні до складнопідрядних речень.

Складні безсполучникові речення з неоднорідними частинами завжди мають лише дві частини, тоді як речення з однорідними частинами, які виражають одночасність подій або часову послідовність, можуть мати три чи більше частин.

Смислові відношення між частинами безсполучникового складного речення		
Групи речень	Смислові відношення	Приклади
з однорідними частинами	одночасність подій, явищ	Місяць на небі, зіроньки сяють, тихо по морю човен пливе. (<i>Народна творчість</i>)
	послідовність подій, явищ	Пригріло сонечко, обсохла земля, потягло орача в поле. (<i>М. Коцюбинський</i>)
	зіставно-протиставні	Не русалонька блукає – то дівчина ходить. (<i>Т. Шевченко</i>)
з неоднорідними частинами	наслідкові	Защебетав соловейко – пішла луна гаєм. (<i>Т. Шевченко</i>)
	причинові	День обіцяє бути погожий: на небі ні хмариночки. (<i>Панас Мирний</i>)
	умовні	Зрубав дерево – посади два. (<i>Народна творчість</i>)
	часові	Гаї шумлять – я слухаю. (<i>П. Тичина</i>)
	доповнювальні	Вірю: розум темне зло поборе. (<i>М. Руденко</i>)
	пояснювальні	Погода була чудесна: сонечко, тихо. (<i>Остан Вишня</i>)

- 2** Спиши і проаналізуй складні безсполучникові речення, розподіливши їх на дві групи: 1) з однотипними (однорідними) частинами, синонімічними до складносурядних речень; 2) з неоднотипними (неоднорідними) частинами, синонімічними до складнопідрядних речень (завдання можна виконувати двома групами). Поясни підстави розподілу.

1. Гори! Життя – єдина мить, для смерті ж – вічність ціла. (*О. Олесь*) 2. З давніх-давен кажуть: життя прожити – не поле перейти. (*М. Подолян*) 3. Відкрий кватирку – хай весна струмком легесеньким поллється. (*П. Усенко*) 4. Любімо світ цей щохвилиний, він неповторний, як і ми. (*А. Демиденко*) 5. Ти сьогодні спокійний: твоя доля – у долі Вітчизни. (*М. Подолян*) 6. Шелестить пожовкле листя по діброві, гуляють хмари, сонце спить. (*Т. Шевченко*) 7. Стоїш високо – не будь гордим. Стоїш низько – не гнися. (*Народна творчість*) 8. У душі Оксен непокоївся: весна видалася засушливою. (*Г. Тютюнник*) 9. Була весна, море було спокійне й синє. (*М. Коцюбинський*) 10. Облітають квіти, обриває вітер пелюстки печальні в синій тишині. (*В. Симоненко*)

3 Прочитай складні безсполучникові речення. Укажи речення з однорідними й неоднорідними частинами.

1. Правда як дерево: скільки не кидай у воду – зверху плаває. (*Народна творчість*) 2. Дитині – тішитися, коневі – бігти. (*Народна творчість*) 3. Вода тиха – людей топить. (*Народна творчість*) 4. Щось в душі немовби обірвалось, щось в душі немовби одцвіло. (*І. Гнатюк*) 5. Оживуть гетьмани в золотім жупані; прокинеться доля; козак заспіва... (*Т. Шевченко*) 6. Ти не любиш мене – вже нема повороту до раю. (*Микола Вороний*) 7. Шити не вчитимешся – кравцем не станеш. (*Народна творчість*) 8. Забудеш рідний край – тоді твій корінь всохне, вселюдське замовчиш – обчухраним зростеш. (*П. Тичина*) 9. Гірким би хліб наш був без сталі, без хліба – сталь була б крихка. (*М. Подолян*) 10. А вчасно зібрав хліб – виграв. (*З часопису*) 11. На годину спізнишся – за рік не здоженеш. (*Народна творчість*)

- Визнач смислові відношення у складних безсполучникових реченнях.
- Накресли схеми до шести речень (за власним вибором).

4 Прочитай прислів'я.

1. Дурний дає – розумний бере. 2. Шкода краси: розуму немає. 3. Красу – бачать, **мудрість** – чують, доброту – **відчують**. 4. Любиш **їздити** – люби і саночки возить. 5. Добро стратиш – наживеш, честь утратиш – пропадеш. 6. Не вчи плавати щуку: щука знає цю науку. (*Народна творчість*)

- Спиши речення у такій послідовності: 1) складні безсполучникові речення з однорідними частинами, 2) складні безсполучникові речення з неоднорідними частинами.
- Укажи смислові відношення між частинами речень.
- Як ти розумієш зміст одного з речень (за вибором).
- Зроби фонетичний розбір виділених слів.

5 Розв'яжи мовну задачу.

Дев'ятикласники наводили приклади складних безсполучникових речень. Ігор записав у зошиті: «*Війнув вітер – сніжинки злетіли з лапятих гілок ялинки і замерехтіли в повітрі*». Ірина навела такий приклад: «*У пориві вітру листочки дуба, вкриті тонким шаром криги, зіштовхувалися, лунко подзвонювали*». Хто правильно виконав завдання?

6 Розглянь схеми. Склади по одному реченню на кожну схему.

1. [], перелік [].
2. [], послідовність [], [].
3. [], [умова].
4. []: [причина].
5. []: [пояснення].
6. [] – [] протиставлення.

Ліна Костенко (1930)

Ліна Костенко — це видатний український майстер слова, сильна та незалежна жінка, а також жива легенда, яка є прикладом для мільйонів українців та джерелом мудрості. Її нетерпимість до несправедливості, почуття власної гідності та непохитний характер спонукали її стати активним учасником

руху шістдесятників, які боролися за збереження української мови, культури та відродження національної свідомості.

Ліна Костенко є автором багатьох творів у жанрі прози: романи, повісті, оповідання та драматичні твори.

Л. Костенко отримала безліч нагород та премій за свою літературну діяльність, зокрема Національну премію України імені Тараса Шевченка у 2004 році, а також багато закордонних премій та нагород. У 2020 році вона була номінована на Нобелівську премію з літератури.

Незважаючи на свій вік та всі труднощі, з якими вона стикалася, Л. Костенко продовжує писати та залишатися одним із найвидатніших літераторів України та всього світу.

В дні, прожиті печально і просто...

В дні, прожиті печально і просто,
все було як незайманий сніг.
Темнооким чудесним гостем
я чекала тебе з доріг.

Забарився, прийшов нескоро.
Марнувала я дні в жалю.
І в недобру для серця пору
я сказала комусь: – Люблю...

Є для серця така покута –
забувати скоріше зло,
аніж те, що мусило бути
і чого в житті не було.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Чому твір так називається? Чи можна вважати, що Ліна Костенко особисто пережила те, про що пише?
- 2 Яка тема вірша?
- 3 У чому його ідея?
- 4 Які настрої переважають у творі?
- 5 Які враження викликала у тебе поезія?

Ти – творча особистість!

Як ти вважаєш, герой поезії – сильна чи слабка особистість? Про що це свідчить?

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Микола Вінграновський (1936-2004)

М. Вінграновський – кіноактор, кінорежисер і сценарист. Перші вірші з'явилися 1958 р. на сторінках журналів «Дніпро» та «Жовтень» («Дзвін»). Навчався на акторському відділі Київського інституту театрального мистецтва. Ще студентом зіграв головну роль у художньому фільмі «Повість полум'яних літ», автором якого був Олександр Довженко.

Автор книжок віршів «Атомні прелюди», «Сто поезій», «Поезії», «На срібнім березі», «Київ», «Губами теплими і оком золотим», «Цю жінку я люблю», повістей «Первінка», «Сіроманець», «У глибині дощів», «Літо на Десні», роману «Северин Наливайко».

Постановник десяти художніх та документальних фільмів. Лауреат Державної премії України імені Т.Г. Шевченка, літературної премії «Благовіст», Міжнародної премії Фондації Антоновичів.

Ти – вся любов

Ти – вся любов. Ти – чистота,
Довірливість благословенна.
Твоя краса мені свята,
Твоя любов мені священна.

Трояндо неба і землі,
В тобі всі їхні барви грають...
У мене сльози розцвітають,
Цвітуть думками на чолі.

В будинок твій я входжу, наче в сад,
І для тривог моїх, турбот моїх, досад
Мені дарує він красу землі і неба.

Я першим поглядом завжди дивлюсь на тебе,
Тобі присвячую я літ своїх світання,
Весну думок, весну свого кохання.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Які враження викликала у тебе поезія?
- 2 Чому твір так називається?
- 3 Який період стосунків між ліричним героєм та героїнею став темою вірша? Яка тема вірша?
- 4 У чому його ідея?
- 5 Які настрої переважають у творі?
- 6 Випиши останнє речення. Розбери його. Поясни розділові знаки.

Ти – творча особистість!

- 1 Як ти вважаєш, чи є справжнє кохання?
- 2 Чим воно відрізняється від звичайного захоплення?
- 3 Що означає вислів **муки кохання**?
- 4 Деякі хлопці та дівчата зберігають таємницю свого кохання. Чи мають вони рацію?

Твої літературні проєкти

- 1 Нерозділене кохання – це драма душі. Тому в чому ж щастя?
- 2 Чому кохання є своєрідним екзаменом для душі?

З ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ

Орієнтовна схема аналізу ліричного твору

1. Автор, назва твору (алегорична, символічна, метафорична, сюжетна, образна тощо)
2. Які життєві обставини дали поштовх для написання твору (якщо відомо)
3. Тема та ідея поезії
4. Жанр (патріотична, громадянська, інтимна, пейзажна, філософська тощо)
5. Ліричний герой
6. Настрій (мажор, мінор)
7. Художні засоби

Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні

1 Прочитай уривок із вірша Олександра Олеся «Чари ночі».

Лови летючу мить життя!
Чаруйсь, хмелій, впивайся
І серед мрій і забуття
В розкошах закохайся.

Поглянь, уся земля тремтить
В палких обіймах ночі,
Лист квітці рвійно шелестить,
Траві струмок воркоче.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Знайди складні безсполучникові речення.
- 2 Вкажи смислові відношення між частинами складних безсполучникових речень.
- 3 Поясни, чи впливають смислові відношення та інтонація на розділові знаки в реченнях.

2 Розглянь таблицю. Які смислові відношення (одночасності, послідовності) існують у безсполучникових складних реченнях з однотипними частинами, а які (конкретизації, доповнення, причини, наслідку, умови) – з різнотипними частинами? Як залежить від цього постановка розділових знаків між частинами безсполучникового складного речення?

Розділовий знак	Правило	Приклад
Кома	частини виражають одночасність або послідовність подій	<i>Тихесенько вітер віє, степи, лани мріють...</i> (Т. Шевченко)
Крапка з комою	частини не тісно зв'язані між собою й мають усередині свої розділові знаки	<i>Шелестить пожовкле листя по діброві; гуляють хмари; сонце спить; ніде не чути людської мови.</i> (Т. Шевченко)
Двокрапка	а) друга частина розкриває зміст першої, доповнює, конкретизує її (можна усно вставити а саме); б) друга частина вказує на причину того, про що йдеться в першій (бо, тому що).	<i>Мені здається: твої очі у мою душу світають з вишини (В. Сосюра). У душі хлопець непокоївся: весна видалась засушливою.</i> (Г. Тютюнник)

Тире	а) друга частина порівнюється з першою чи протиставляється їй (а); б) друга частина виражає наслідок, різку зміну подій, чи є висновком (так що); в) перша частина виражає час, умову (коли, якщо)	<i>Не русалонька блукає – то дівчина ходить. Защебетав соловейко – пішла луна гаєм. Зійде сонце – утру сльози, ніхто не побачить.</i> (З творів Т. Шевченка)
------	--	---

3 Прочитай перлини народної творчості.

1. Говорить – шовком шиє. 2. Посієш вчасно – вродить пшениця рясно. 3. Вітер віє на долину, колише билину, рід до роду листи пише на Україну. 4. Два голуби гуде, голубка туркоче. 5. Дивний бублик: кругом об'їси, а всередині немає нічого. 6. Щастя в повітрі не в'ється: воно в боротьбі дається. 7. Скажеш – не вернеш, напишеш – не зітреш, відрубаш – не приточиш. 8. Мир у світі таки буде: його хочуть усі люди. 9. Здобудеш освіту – побачиш більше світу. 10. Такий наш Йосип: нема й не просить. 11. Стоїш високо – не будь гордим, стоїш низько – не гнися. 12. Прийде година – досягне калина.

- Усно поясни вживання розділових знаків.
- Заповни подану таблицю відповідно до смислових зв'язків між частинами речень.

Смислові відношення	Номер речення
одночасність або послідовність подій	
друга частина доповнює першу	
друга частина вказує на причину дії у першій	
зіставлення, протиставлення частин	
друга частина вказує на наслідок дії у першій	
перша частина вказує на час, умову дії в першій частині	

4 Запиши речення. Розстав розділові знаки.

1. Було колись в одній країні сумний поет в сумній хатині рядами думи шикував. 2. Утихла буря більш валів не стало. 3. Ще сонячні промені сплять досвітні вогні вже горять. 4. Погасли вечірні вогні усі спочивають у сні. 5. Приступила я до квітів ближче всі лілеї раптом затремтіли... 6. Вже сонечко в море сіда у тихому морі темніє глибока вода. 7. Уже скотилось із неба сонце заглянув місяць в моє віконце. 8. Вже засвітились у небі зорі усе заснуло заснуло й горе. 9. Мені снилося червоні рожі пломеніли в промені золотистім. (З творів Лесі Українки)

- Усно поясни вибір розділових знаків.
- Зроби синтаксичний розбір одного з речень.

5 Наведені складносурядні та складнопідрядні речення перетвори на складні безсполучникові, поясни постановку розділових знаків.

ЗРАЗОК.

У народі кажуть, що любов сліпа. – У народі кажуть: любов сліпа.

1. Коли стеле м'якенько, твердо спать. 2. Якщо літо прогуляєш, взимку з торбою пошкандибаєш. 3. Якщо знаєш, то кажи, а не знаєш, то мовчи. 4. Відразу видно, чи добре ти працював, чи ні. 5. Сім раз відмір і один раз відріж. 6. Якщо поспішиш, то людей насмішиш. 7. При згоді й малі справи міцніють, а при незгоді й великі занепадають. (*Народна творчість*)

6 Доповни речення частинами так, щоб вони виражали одночасність чи послідовність дій.

1. Минають роки і століття ... 2. Життя пливе в майбутнє ... 3. Людина покликана творити красу ... 4. Ми маємо пам'ятати про моральні цінності ... 5. Молоде покоління зобов'язане зберегти спадщину попередників ... 6. Треба вміти відрізняти поняття свободи від всюдозволеності ... 7. Самовдосконалення – важлива складова молодшої людини ...

- Поясни вживання розділових знаків.

7 Віднови народні висловлення, скориставшись довідкою. Поясни уживання двокрапки в реченнях.

1. Моя хата скраю: ...
2. На віку – як на довгій ниві: ...
3. Не лякай злодія тюрмою: ...
4. Не шукай зайця в гущавині: ...
5. На інший раз наука: ...

Довідка:

він сидить на узліссі; не ходи в ліс без дрюка; я нічого не знаю; то його хата; не пройдеш, ноги не поколовши.

8 Спиши, ставлячи розділові знаки, речення в такій послідовності: а) прості з однорідними членами речення; б) складносурядні; в) безсполучникові складні. Здійснить взаємоперевірку робіт.

1. І ти смієшся й день ясніє і серце б'ється як в огні. 2. Сніг падав безшелесно й рівно туманно танули вогні. 3. Вітер гонить віти клонить краплі сонця в воду ронить і рокоче як струна. 4. Радій же серце до останку пий життя людського пінистий напій палай з людьми жагою однією. 5. І сад посаджено і сонце встало і грає далеч генієм людським. 6. Голубі сніжинки пролітали мерзла і лунка була дорога. (*З тв. М. Рильського*)

9 Запиши спочатку речення, в яких між частинами потрібно поставити двокрапку, а потім ті, між частинами яких потрібно поставити тире.

1. Затихла і пташка і людська розмова мовчить не ш..поче зелена діброва. (*Б. Грінченко*) 2. В північний час ударить грім в небес широку стелю тр..вога ввійде в рідний дім. (*А. Малишко*) 3. Оригінальності від них не ждять шпаки ж це імітатори веселі. (*М. Рильський*) 4. Не мовкли в садах солов'ї то кликала нас Україна в зелені простори свої. (*Л. Первомайський*) 5. Нижче було видно зелену смуж..чку то зеленіли пологі луки попід чорним лісом вкриті лозами. (*І. Нечуй-Левицький*) 6. Вітер дужчає на човні зб..рають вітрила. (*М. Коцюбинський*)

- Встав пропущені букви і розділові знаки.

Пейзажна лірика

Пейзаж – загальний вигляд певної місцевості, картина природи; краєвид. Опис, зображення природи в літературі, музиці і т. ін.

Пейзажна лірика – умовна назва ліричного жанру, в якому йдеться про художні переживання природи, олюдненої та одухотвореної.

Пейзажна лірика – це відображення словами того, що поет бачить навколо себе, це захоплення природою з допомогою поетичного слова, її обожнення. Справжній поет-пейзажист вкладає душу в навколишній світ. Цим він викликає у читача трепетні почуття.

З найдавніших часів з'являлися вірші пейзажної лірики. Їх самим поширеним прийомом є уособлення. Природним явищам, рослинам, птахам і тваринам приписуються людські риси, а їх поведінка схоже на людські дії.

Пейзажна лірика – це відображення стану ліричного героя на фоні рідних куточків природи. Описувані поетами картини можуть бути спокійними, радісними, а іноді сумними. Не секрет, що природа уособлює людську душу.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Які вірші належать до пейзажної лірики?
- 2 Які художні засоби тобі відомі?
- 3 Які ти знаєш поезії про природу?

Ти – творча особистість!

Розкажи, чи є куточок місцевості, де ти живеш, що викликає бажання написати поезію? Який?

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Володимир Сосюра Співають птицями діброви

Співають птицями діброви,
Шумлять, хвилюються жита,
І соняшник злоголовий
Лице за сонцем поверта.
Над ним пливе гаряче небо,
Проміння сповнене огнем,
І я, мов соняшник, до тебе
Все повертаюся лицем.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Доведи, що цей вірш належить до пейзажної лірики.
- 2 Які художні засоби використовує автор для опису природи?
- 3 Наведи пари слів із тексту поезії, які римуються між собою.
- 4 Яка тема поезії? Яка її основна думка?
- 5 Як пов'язана інтимна та пейзажна лірика у поета?
- 6 Зроби синтаксичний розбір останнього речення.

Ти – творча особистість!

Попробуй скласти вірша про природу.

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Ганна Чубач
(1941-2019)

Авторка близько 60 книжок для дорослих і дітей, понад 500 пісень, музичної абетки «Алфавітні усмішки», композитором якої є Олександр Білаш, музичної казки «Пані Киця» та багатьох ілюстрованих оригінальних абеток.

Її творчість занесено до світової скарбниці «Література ХХІ століття». Ганна Чубач – лауреат всеукраїнських літературних премій імені Павла Усенка, Марусі Чурай, С. Гулака-Артемівського та міжнародної премії «Дружба». Вірші поетеси перекладено російською, англійською, німецькою, чеською, болгарською, угорською, монгольською та іншими мовами.

Зустрічаймось, вітаймось словом, Погляд в погляд, на руку руку, Ми приходим у світ для любові, Все, що інше, – неправда гірка. Ось така поетична порада від Ганни Чубач.

Пропахли села сіном і травою...

Пропахли села сіном і травою
В чеканні жнив і спілої черешні.
Біжать у світ стежки мої вчорашні.
На них не пил, а смуток із журбою.

Усе зародить, що весною квітло.
Що хоче жити – не повинно вмерти.
Пшеничне поле – колосом одверте,
Моя душа – довірою до світу.

Живу цим днем. І вірую в прийдешнє.
В яким іще із більшою любов'ю
Пропахнуть села сіном і травою
В чеканні жнив і спілої черешні.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Яку пору, на твою думку, зображено в поезії?
- 2 Який час доби описує автор? Чому ти так думаєш?
- 3 Які засоби роблять поезію музичальною?
- 4 Які художні засоби допомагають ліричному героєві висловити свої враження?
- 5 Який настрій викликає у тебе вірш?
- 6 Знайди у тексті поезії односкладні речення, визнач їх тип, підкресли головний член речення.
- 7 Поясни вживання тире у реченнях 2 строфи.

Твої літературні проєкти

Склади міні-твір усний письмовий (7-8 речень) «Пейзаж за моїм вікном».

I група: розробляє аналіз поезії «Пропахли села сіном і травою...».

II група: визначає тему, ідею та жанр поезії «Пропахли села сіном і травою...».

III група: виписує зорові, слухові образи та визначає кольорову гаму поезії.

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Легенда про блакитний барвінок

Ще за тих часів, коли в Карпатах люди поклонялись язичницьким Богам, теплої купальської ночі молодь бавилась біля яскравої ватри. А потім дівчата, співаючи, опускали в шкидкі води Черемоша барвисті вінки. Нехай пливуть до милого, хай причарують його серце навіки, хай зв'яжуть серця вірним коханням на все життя.

Однієї такої ночі дівчата плели вінки, слухаючи пісню хвиль Черемоша, ловлячи голоси ставних легенів, котрі гуляли на березі ріки.

Ось вінки і сплетені. Лунко сміючись, веселою ватагою побігли юні чарівниці до Черемоша, аби кинути вінки на воду. Пливить, мовляв, віночки, до щасливого берега кохання.

Лише Лади, наймолодшої і найвродливішої, не було серед дівчат. Вона так захопилася збиранням квітів, що забрела далеко в лісі та й заблукала.

Злякалася Лада, опинившись сама-самісінька в нічному лісі. Почала гукати-кликати своїх подруг. Та дарма, лише таємниче відлуння відгукувалося на її голос.

А ніч, ця чудова купальська ніч, творила в лісі справжні дива: чулися голоси якихось незнаних птахів, на галявині, що світилася феєричним сяй-

вом, завели свій танок лісові дівчата, мавки. А під темними кущами розквітали небачені квіти. Вони розкривали свої ніжні пелюстки, і сяяли сріблясто, манили до себе, ніби обіцяючи розкрити якусь незвідану таємницю.

Нахилилася Лада, зірвала квітку, вплела до свого барвистого вінка. І сталося диво: засвітився вінок голубуватим світлом. Замість різнобарвних лісових квітів постали у вінку темно-зелені гладенькі листочки, а з-поміж них виглянули ніжно-блакитні п'ятипелюсткові квіти.

І почула дівчина тихий голос, народжений нічним вітерецем:

– Пам'ятай, Ладо, п'ять пелюсток цієї квітки – то п'ять засад щасливого подружнього життя. Запам'ятай їх і збережи в серці своєму на все життя: перша пелюстка – то краса, друга – ніжність, третя – незабутність, четверта – злагода, п'ята – вірність. Будь щаслива!..

Замовк голос, приліг вітерець між трав лісових, стало доокруж тихо-тихо. І тоді якась невідома сила повела дівчинку через ліс. Почало благословлятися на світ. Лада опинилася на крутому березі Черемоша. Нікого там уже не було. Молодь давно додивлялась останні сні купальської ночі по своїх оселях.

Стояла Лада над Черемошем і все вагалася: чи кидати їй цей дивний вінок у кришталеві води, чи зберегти його для себе?

Незчулася, як підійшов до неї легінь красний, торкнувся легенько рукою її плеча і мовив:

– Ти забарилася, Ладо, зі своїм вінком. Черемош його не прийме. Може, мені подаруєш той вінок?

Не промовила дівчина ні слова. Мовчки простягнула красному легеню свій вінок.

Вінок упав на траву, розсипався, розрісся веселими зеленими стьошками по під кущами, глянув на світ блакитними очима квіточок.

... Довге і щасливе життя прожила з того часу Лада зі своїм судженням, а молодь відтоді плете вінки з барвінку, аби не переводилося на нашій землі щасливе і вірне кохання.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Про яке свято йдеться у «Легенді про блакитний барвінок»?
- 2 Розкажи про традиції Купальської ночі.
- 3 Про що розповів нічний вітерець Ладі?
- 4 Знайди у легенді декілька складних безсполучникових речень.
- 5 Вкажи смислові відношення між частинами складних безсполучникових речень.

Твої літературні проєкти

Знайди в мережі Інтернет значення імені Лада.

Твої літературні проєкти

Розкажи, як у твоїй місцевості святкують свято Івана Купали.

Синій птах

Кажуть, десь на світі є чарівний Синій птах.

Хто його побачить, стане щасливим. Його обходитимуть усі біди й нещастя, не чіпатимуть ніякі хвороби, а в душі завжди пануватиме радість і любов. Шукають люди Синього птаха у далеких краях, за морями та океанами, і не знаходять. Не знають вони, що Синього птаха може побачити тільки чиста душа. Він показується тільки тому, хто не має на серці ні злоби, ні ненависті, ні заздрощів, хто готовий виручити в біді, втішити в нещасті. Тільки діти мають такі чисті серця. І тільки раз на рік, у різдвяну ніч, Синій птах може на мить сісти на простягнені дитячі долоні.

Невідомо, була така легенда серед народів північних країн, чи її придумав великий бельгійський драматург Морис Метерлінк. Він написав казкову п'єсу «Синій птах», яка розлетілася по всіх театрах. Діти полюбили її за казкові пригоди дітей, а дорослі – за глибокий моральний і філософський зміст, закований у казкових образах.

(За джерелами Інтернету)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1** Що приносить Синій птах людям?
- 2** Розкажи – хто може побачити Синього птаха?

Ти – творча особистість!

У вільний час знайди у мережі Інтернет казкову п'єсу «Синій птах», яку написав Морис Метерлінк, та ознайомся з нею.

Твої літературні проєкти

Склади невеличку розповідь-фантазію «Моя зустріч з Синім птахом».

Перевір свої знання!

I Прочитай текст.

У садку якась дівчина співала пісню. Чудовий голос, чудові поетичні слова пісні так і потягли до себе молодого хлопця.

Павло перескочив через тин, проліз через кущі бузини. Густі вишні скинули з нього картуза, били його тонкими гіллячками по обличчю. Він мусив розводити руками гілля й затуляти очі.

Боячись зашелестіти, хлопець йшов туди, звідки, неначе соловейків спів, розливався дівочий голос. Маючи звичай записувати пісні, Павло притулився до стовбура груші, витяг книжечку й почав нотами записувати мелодію.

Записавши пісню, хлопець побачив, що недалеко від нього висить поче-плений на гіллячку луб'яний козубець. Через густе листя просувалася рука й кидала в козубець вишні. **Рукав був закача..ий по лікоть, руч..ка була біла, мален..ка, наче дитяча; на зелен..й траві стояли два мален..кі черевички з ніжками.** Черевички все спинались на кінчики, неначе танець танцювали.

Через вишневий лист забіліло личко, зачервонів свіжий, наче стигла ягода, ротик. Голос на мить замовк, бо біла ручка вкинула в рот вишню, але пісня знову полилась. Гіллячка нагнулася, і Павло побачив все лице з чорними тонкими бровами й тонким, наче виточеним носиком. Темні великі очі блиснули через лист, як блискавка.

Побачивши хлопця, дівчина прожогом втекла.. Козубець з вишнями впав на траву. Назбиравши в нього вишень, Павло пішов через двір відда-ти його дівчині.

(За І. Нечуєм-Левицьким)

II Виконай завдання.

1. Визнач тему, основну думку, тип тексту і стиль мовлення.
2. Добери заголовок: 1) виражений словом; 2) виражений словосполученням.
3. Визнач мікротеми і склади план тексту.
4. Добери синоніми до слів *тин, кошик, лунав*. Уведи їх у складне речення.
5. Як відреагував хлопець на дівочу пісню? Дай відповідь складним реченням з кількома підрядними.
6. Спиши виділене речення. Встав пропущені літери. Виконай синтаксичний розбір цього речення.
7. Укажи правильне твердження:
 - а) Безсполучникові складні речення складаються з двох простих речень без сполучників та приєднуються одне до одного за допомогою інтонації.
 - б) Між частинами безсполучникових складних речень можуть ставитися тільки такі розділові знаки, як-от: двокрапка, тире, кома.
8. Склади і запиши речення за поданими схемами:
 - 1) [], []. 2) [] : []. 3) [] – [].
9. Напиши твір-роздум за темою «Натхнення почуття першого кохання».

Два народи над сивим Дністром

РОЗВИВАЙ МОВЛЕННЯ!

Твір-роздум на суспільну тему

*Ми Божя єдина сім'я,
Доволі нам війн і походів!
Хай святиться Боже ім'я,
Хай зродиться дружба народів!*
Іван Коваленко

1 Прочитай текст.

Українці в сучасній Молдові

Українці – найбільша національна меншина Республіки Молдова. Близько 10% населення складають представники українського народу, серед яких половина україномовних. **У Молдові є понад 300 населених пунктів, у яких українці становлять більшість, вони зосереджені в північних і східних регіонах республіки.** Звісно, чітко розмежувати терени, де мешкає українське населення, а де молдовське (чи румунське) доволі проблематично.

Слід зазначити, що в Одеській, Чернівецькій, Закарпатській областях України також існує низка поселень, в яких мешканці ідентифікують себе як молдовани чи румуни. Натомість у Республіці Молдова, передусім у Придністровському регіоні, а також в інших прикордонних районах із Україною існує низка українських поселень.

Саме за часів незалежності Республіки Молдова українці отримали певні можливості для культурного розвитку:

- українську мову і літературу вивчають у багатьох загальносередніх навчальних закладах;
- у Бельцькому державному університеті імені Алеку Руссо з 1994 року здійснюють підготовку вчителів української мови й літератури;
- українці отримали в Республіці Молдова доступ до мас-медіа, створили низку громадських організацій та культурних товариств;
- створена Республіканська громадська організація вчителів української мови і літератури «Промінь».

Представлення традиційного українського народного одягу в Молдові на фестивалі IaMania. На плакаті напис: *Українці з Молдови* (село Холеркань, що за 52 кілометри на північний схід від Кишинева, 9 липня 2016 року)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач, до якого стилю мовлення належить текст?
- 2 Чи проживають у твоїй місцевості люди українського походження?
- 3 Що ти знаєш про їхню культуру, звичаї?
- 4 Чим, на твою думку, культура українського народу відрізняється від культури молдован? Що є спільного?
- 5 Спиши виділене речення з тексту. Визнач види зв'язку між його частинами. Зроби його синтаксичний розбір.
- 6 Склади письмовий твір-роздум (7-8 речень) за темою «Під небом рідної Молдови».

2 Прочитай твір.

Який високий зміст закладений в одному короткому слові – батьківщина. І для кожної людини це слово містить у собі щось своє, особисте, особливе й щось загальне, більше значне. Любов до батьківщини нам прищеплюють із дитинства – батьки, вихователі, учителі.

З покоління у покоління передаються оповідання про найважливіші події, що видаються особистостях, про їхні подвиги й великі справи. Тому, думаючи про батьківщину, ми думаємо й про героїв минулого й сьогодення, і про відомих письменників, поетів, музикантів, художників. Все це – наша історія, все це – наша батьківщина.

Наша батьківщина – це й люди, які нас оточують у повсякденному житті. *Люди які народилися в одному краї завжди якось ближче один до одного вони краще зможуть зрозуміти один одного бо їм легше знайти загальну мову й стати друзями.* Тому, напевно, що в них є одне загальне – та країна, у якій вони народилися, а це вже багато!

Моя батьківщина – це й батьківщина моїх батьків. Ті місця, де вони народилися, теж нескінченно дорогі мені. Часто ми всією сім'єю виїжджаємо в село, де пройшло дитинство моєї мами. Там

Сергій Бал. Молдовський пейзаж

зовсім не така обстановка, як у нас у місті, зовсім інша атмосфера. Тишу й спокій зберігають стіни будинку, немов запрошуючи послухати якусь історію, доторкнутися до якоїсь таємниці. Бабуся часто розповідає мені про колишні часи, і я представляю свою маму такою ж маленькою дівчинкою, як і я, що весело грає із сусідською дітворою. У цих місцях навіть птахи співають по-особливому, їхні пісні близькі, рідні й зрозумілі. І здається іноді, що вони теж щось хочуть сказати нам, людям. Вони, напевно, змогли б розповісти багато цікавого про цей край!

Якось у дитинстві бабуся принесла мені жменьку полуниці, тільки що зірваної в саду. Я й зараз почуваю цей незабутній смак свіжих ягід – таких не купиш у магазині або на ринку. Адже вони з наших рідних місць, з нашої маленької батьківщини.

З ранніх років батьки прищепили мені любов до рідної природи. І тепер я ніколи не зірву ніжної квітки, не злякаю птахів, що щебечуть на гілці. Мені й самої хочеться зберегти всю цю красу, тому що в моїх силах допомогти своїй батьківщині.

Отже, Батьківщина – це одна з найбільших цінностей людини. Ми маємо берегти її упродовж усього життя, пам'ятати про звичаї та традиції, сформовані нашими пращурами на рідній землі, не забувати про рідну мову. Батьківщина – найбільша духовна скарбниця народу.

(За джерелами Інтернету)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Визнач тип мовлення тексту.
- 2 З'ясуй, чи висвітлені в тексті теми, важливі для суспільства.
- 3 Добери заголовок до тексту.
- 4 Виділи мікротеми. Склади план.
- 5 Проаналізуй структуру. Чи відповідає текст вимогам, що ставляться до робіт такого типу?
- 6 Випиши з тексту виділене речення, встав пропущені розділові знаки. Визнач типи зв'язку між частинами складного речення, зроби його синтаксичний розбір.

Ти – творча особистість!

За поданим зразком напиши твір (7-8 речень) на одну з тем:

1. «Вплив сьогодення на наше майбутнє»;
2. «Ідеальна родина»;
3. «Кохання: реальність чи вигадка?»;
4. «Яке суспільство можна вважати справді демократичним?»;
5. Тема за власним вибором.

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Складне речення з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку

1 Визнач, частини якого речення з'єднано сурядним зв'язком, а якого – підрядним.

1. За лозами темні ліси, а над річкою й над лісами вечірнє небо.
2. Над річкою й над лісами вечірнє небо, якого я ніколи таким ще не бачив.
3. За лозами темні ліси, а над річкою й над лісами вечірнє небо, якого я ніколи таким ще не бачив. (*О. Довженко*)

- Визнач кількість частин у реченнях. Яким зв'язком з'єднано ці частини?
- Зроби висновок про основні ознаки складного речення із сурядним і підрядним зв'язком.

Поряд із сполучниковими складними (складносурядними, складнопідрядними) і безсполучниковими складними реченнями є ще **складні речення з різними видами зв'язку**, а саме: *складні речення, в яких прості речення з'єднані сурядним і підрядним зв'язком, та складні речення, в яких прості речення з'єднані безсполучниковим і сполучниковим зв'язком.*

2 Прочитай. Знайди і випиши складні речення із сурядним і підрядним зв'язком. Які речення не виписуватимеш? Чому?

1. Варто писати про наші села й міста, про наші вулиці, треба називати їх справжніми іменами, щоб у людських серцях рідна земля оживала, щоб чоловік, уперше потрапивши на те чи інше місце, безпохибно пізнав – ось він, той край, про який читав. (*В. Шевчук*) 2. Людина йде по рідних вулицях, де пройшло її дитинство, де буяла молодість, де проходили найкращі роки життя. (*Я. Вайс*) 3. Вишиває і співає, і ніхто не зна, де узор вона кінчає, де ту пісню почина. (*М. Рильський*) 4. Вітер на травах квітне, і хвиля у берег б'є, бо в серці моєму рідне було і сьогодні є. (*В. Підпалій*) 5. Щоб прийшло на землю сподіване щастя, треба великої праці, бо щастя не дається даруно. (*М. Коцюбинський*)

- Підкресли у виписаних реченнях граматичні основи. Побудуй схеми.

3 Визнач вид зв'язку частин у кожному реченні.

1. Стародавня Ольвія давно їх цікавить, давно їм хочеться досліджувати, розкопувати її. 2. Давно їм хочеться досліджувати, розкопувати Ольвію, щоб дізнатися, чому вона загинула.

- Визнач, які види зв'язку є в поданому нижче реченні, утвореному з двох попередніх. *Стародавня Ольвія давно їх цікавить, давно їм хочеться досліджувати, розкопувати її, щоб дізнатися, чому вона загинула...* (О. Гончар)
- Зроби висновок про основні ознаки складного речення із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком.

У складному реченні із сполучниковим і безсполучниковим зв'язком одні частини речення з'єднано за допомогою сполучників чи сполучних слів, а інші – без них:
Вже на річках дитячий галас вицух¹, холонуть дні², і все навкруг холоне³.
(Г. Дудка)

[1], [2], і [3].

У цьому реченні першу й другу частини з'єднано безсполучниковим зв'язком, а другу й третю – сполучниковим сурядним.

4 Прочитай і спиши речення. Підкресли граматичні основи. Які види зв'язку частин поєднано в кожному реченні? Визнач вид підрядних частин за значенням.

1. Наслідки вашої праці оцінять інші, дбайте тільки про те, щоб серце ваше було чисте й справедливе. (*Д. Рескін*) 2. Як хочеться, щоб всі на світі люди не забували: ти усе ж людина. (*Г. Дудка*) 3. Птицю вабить рідний берег, і лишає вирій птиця, лиш дихне весна із півдня, лиш набруняться сади. (*І. Вирган*) 4. Коли є і звичаї, і традиції, і пісні, то приймаєш їх як щось цілком природне, а коли це зникає, то починаєш докопуватися до причин зникнення того, що раніше тобі здавалося незникненням. (*В. Голобородько*) 5. Мати вірила: земля все знає, що говорить чи думає чоловік; на самоті вона тихенько розмовляла з нею, довіряючи свої радощі, болі й просячи, щоб вона родила на долю всякого... (*М. Стельмах*)

5 Прочитай. З'ясуй стиль висловлення, свою думку доведи.

Люди, ми живемо тут і зараз. Це наша країна, і ніхто, крім нас, тут нічого не зробить, щоб ми жили краще. Не здавайтеся і не опускайте рук: якщо одного разу ви посіяли і не вродило, це не означає, що воно не вродить ніколи. *Просто треба сіяти, сіяти і сіяти.* Я вас щиро люблю – і це не тому, що кожен артист так говорить, я просто щиро вас люблю. (*Т. Петриненко*)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Як ти розумієш зміст виділеного речення?
- 2 Знайди складні речення, поясни, які види зв'язку частин поєднано у складних реченнях.

З чого починається любов до рідного краю?

З чого починається любов до рідного краю?.. Біліє розквітла гречка, де-не-де підсинена волошками та ще жовтіла від суріпки, а над нею, а в ній зрідка прокочується бджолиний звук. Гречка біліє м'яко, вона ще молода, її зеленого листя ще не торкнулася осінь своїм умілим квачиком. І не визолотила його. *А навколо гречки вже все покосено, і біло-жовті присадкуваті ожереди двома велетенськими крижинами застигли на яскравій стерні, її ще не витіпала негода, не зчорнила бита дощами земля, а тому вона аж світиться, аж сміється – і добрий од неї йде дух, хлібний, дух достиглого збіжжя...*

На все це дивишся, все це вбираєш у себе, сповнюєшся високістю простору, що облягає тебе, і відчуваєш, що ти не в силі не любити цей рідний куток землі, що ця любов стоїть клубком у твоєму горлі, й ти не годен клубок той проковтнути. (Є. Гуцало)

- У виділеному реченні поясни види зв'язку частин. Поділи його на прості. Підкресли граматичні основи. Проаналізуй кожне окреме речення.

Ти – творча особистість!

З чого починається твоя любов до рідного краю? Склади письмову відповідь (5-7 речень). Вживай складні речення з різними видами зв'язку.

Синтаксичний розбір складного речення з різними видами зв'язку

1. Визнач вид речення за метою висловлювання та емоційним забарвленням.
2. Укажи, що речення складне з різними видами зв'язку (із сурядним і підрядним; із сурядним і безсполучниковим; з підрядним і безсполучниковим; із сурядним, підрядним і безсполучниковим).
3. Визнач кількість частин і засоби зв'язку.
4. Визнач вид кожної підрядної частини, якщо вони є.
5. Укажи вид підрядності, якщо в реченні є кілька підрядних, пов'язаних з однією головною частиною.
6. Виконай розбір кожної частини як простого речення.
7. Укажи розділові знаки між частинами.
8. Побудуй схему речення.

Зразок усного розбору

Каштани підносять свічі, тополі співають ввись, і шепоти таємничі по кронах дерев пронеслись. (М. Бажан)

Речення розповідне, неокличне, складне з різними видами зв'язку (із сурядним і безсполучниковим), має три частини, перша й друга з'єднані інтонацією, друга й третя – інтонацією та сурядним сполучником *і*, між частинами складного речення ставимо коми.

Зразок письмового розбору

Каштани підносять свічі¹, тополі співають ввись², і шепоти таємничі по кронах дерев пронеслись³. (М. Бажан)

Речення розп., неокл., складне з різн. видами зв'язку (сурядн. і безсполучн.), три частини, перша й друга з'єднані інтонацією, друга й третя – інтонацією та сурядн. сполучн. *і*, між частинами складного речення ставимо коми. [], [], і [].

Література рідного краю

Костянтин Попович
(1924-2010)

В 1998 році вийшла в світ збірка статей «Сторінки літопису» (до українсько-молдавських фольклорно-літературних взаємин і проблем історії та самобутності українців Молдови). Стаття із цієї збірки «Тарас Шевченко у вирі молдавської духовності» відкриває нові сторінки творчості світового генія.

Тарас Шевченко у вирі молдавської духовності

Між постатями, творчість яких справді належить усьому людству, почесне місце займає Тарас Григорович Шевченко.

«...Його симпатії до мужиків, ображених і пограбованих, – писав Іван Франко, – заставили... підіймати протест не з позицій тільки українства, а з позицій усього зганьбілого людства. А умови в Росії в той час ще більше понукали поета до такої позиції... «Од молдованина до фіна на всіх язиках все мовчить», – говорить їдко поет, висловлюючи цими словами, що не тільки Україна в Російській імперії пригноблена і що він бажає свободи і вільного слова не тільки для України, а і для всіх народів, пригнічених сліпим царським свавіллям».

Уся спадщина великого Кобзаря, починаючи з його пройнятих глибоким громадянським пафосом поем і закінчуючи задушевною інтимною лірикою, проникнута глибокою любов'ю до народу. «Шевченко тим великий, – писав Герцен, – що він цілком народний письменник, як наш Кольцов, але він має набагато більше значення, аніж Кольцов, оскільки Шевченко також політичний діяч і був борцем за свободу».

Не обійшов Т.Г. Шевченко своєю душевною причетністю і долю молдован, про яких нерідко згадує у своїх творах. Так, наприклад, у поемі «Гайдамаки» сліпий кобзар, який «був колись у Волощині», у своїй тужливій пісні звертається до знедолених сусідів:

Ой, волохи, волохи,
Вас осталось трохи;
І ви, молдовани,
Тепер ви не пани;
Ваші господарі
Наймити татарам,
Турецьким султанам,
В кайданах, в кайданах!

У своєму зверненні до молдован той же кобзар закликає їх не впадати в розпач, не схилияти голови, а спілкуватися зі славними козаками і разом з ними долати ворога-супостата.

Годі ж, не журіться!
Гарно помоліться,

Братайтеся з нами,
З нами, козаками,
Згадайте Богдана,
Старого гетьмана,
Будете панами,
Та як ми, з ножами.

Ім'я Богдана Хмельницького у творах Т. Шевченка часто служить символом боротьби за національну незалежність і братську дружбу між сусідами. У містерії «Великий льох», наприклад, три лірники співають мирянам не тільки про Жовті Води і містечко Берестечко, а й про Ясси, тобто про тогочасну молдавську столицю – місто, де син Богдана Хмельницького Тимофій одружився з Руксандою – донькою молдавського господаря Василе Лупу. Родинні зв'язки між Богданом Хмельницьким і Василе Лупу відіграли певну роль у спільній боротьбі, яку вели українці і молдовани проти турецьких і польських гнобителів. Як відомо, Тимофій загинув у 1652 році під час захисту молдавської фортеці Сучава. Про смерть Тимофія на молдавській землі згадується і у драмі Т. Шевченка «Назар Стодоля». Галя – героїня твору – говорить про місто, де «Богдан зустрічав сина свого Тимофія, як козаки везли його з Молдавії, покритого червоною китайкою».

У різних контекстах Молдова і її реалії згадуються в багатьох інших творах великого українського співця. У зачині поеми «Відьма» читаємо:

Коло осіннього Миколи,
Обідрані, трохи не голі,
Бендерським шляхом уночі
Ішли цигани. А йдучи –
Звичайне, вольниє – співали.

У цьому ж творі ідеться і про інші міста, пов'язані з історичними подіями, в яких брали участь українці і молдовани. З цього приводу героїня поеми каже:

Що я в Волощині була,
Я розкажу, як нагадаю.
Близнят в Бендерах привела,
У білих Яссах колихала,
У Дунаєві купала,
В Туреччині сповила
Та додому однесла –
Аж у Київ...

У поемі йдеться про Бендери і інші історичні місця Молдови, де славою покрилися полки, що «турка воювали»:

...У Бендери
Прийшли ми. Стояли
З москалями на квартирах,
А москалі за Дунаєм
Турка воювали.

У поемі «Відьма» згадується не тільки Дунай, а і Дністер, який увійшов до історії молдован, як невід'ємна частина їхньої долі. Про Дністер говориться і в поемі Т. Шевченка «Між скалами неначе злодій...».

Між скалами неначе злодій,
Понад Дністром іде вночі
Козак. І дивиться, йдучи,
На каламутну темну воду,

Неначе ворогові в очі.
Неначе вимовити хоче:
– Дністре, водо каламутна,
Винеси на волю.
Або втопи принаймні
Коли така доля...

У цій поемі розповідається про козака-втікача, який у пошуках кращої долі подається до Бессарабії (в певній мірі його пригоду повторюють Остап і Соломія із твору М. Коцюбинського «Дорогою ціною».

Покинув матір і господу,
Покинув жінку, жаль та й годі!
На Бессарабію пішов
Оцей козак; погнало горе
До моря пити; хоч говорять:
Аби файда в руках була,
А хлопа, як того вола,
У плуг голодного запряжеш...

У цьому контексті варто згадати і Івана Підкову, оспіваного Т. Шевченком в одноіменній поемі. Як відомо, хоробрий український отаман, згаданий і в поемі «Гамалія», з 1575 році став молдавським господарем. Таким чином, Молдова, її історія, доля народу, який заселяв ці землі, не залишилися поза увагою великого митця і палкого борця за кращу долю своїх близьких. А це і сприяло тому, що він став улюбленим поетом, близьким і рідним для всіх народів, а заодно і молдован.

Твори Шевченка часто звучали на аматорських концертах у Кишиневі минулого століття. «У цих концертах, – сповіщала преса, – брали участь кращі кишинівські таланти.» «На одному з них, – довідуємося з того ж джерела, – поему «Гайдамаки» читав батько відомого славіста, нашого краянина О. Яцимирського».

Твори Т. Шевченка потрапляли в наш край різними шляхами. Серед їх розповсюджувачів насамперед варто назвати Костантина Доброджану-Геря, Ніколая Зубку-Кодряну, Віктора Кресєску і Замфіра Арборє – видатних представників молдавської літератури, які навчалися у культурних центрах Росії і України, а повернувшись на Батьківщину, пропагували твори російської літератури та мистецтва.

З другого боку, розповсюдженню творів української літератури, включно спадщини Т. Шевченка, сприяли відомі українські письменники І. Нечуй-Левицький і М. Коцюбинський, які протягом багатьох років перебували у Бессарабії. Чималу роль у популяризації доробку великого Кобзаря відіграли місцеві українці. Завдяки всім цим засобам, пісні на слова Т. Шевченка увійшли в місцевий народний репертуар і лунали від краю до краю по всій Бессарабії, як свої рідні співанки, що відбивали скорботи і надії строкатого за національним походженням люду.

Не в перекладах книжкових –
По байраках, по стежках,
Через бурі, версти, роки
Пробивався пісні птах.
І розкривши душу настіж,
Облетів він весь наш край,
Де була напасть при власті,
Був останній Миколай...

Образно, переконливо і задушевно пише поет Андрій Лупан у своєму творі «Перша зустріч».

Слово Кобзаря, занесене до нас чи то лірником, чи то мандрівником, читаємо далі, стало для молдован справжнім другом. 7 січня 1901 р. відбувся бенефіс розпорядниці театрального товариства О. Ратмирової, яка обрала для цього спектаклю драму М. Кропивницького «Невольник». Як відомо, ця п'єса написана на сюжет поеми Т. Шевченка і відбиває боротьбу українського народу проти турецьких поневолювачів. П'єса, в якій гнівно викривається кріпацтво і козацька старшина, викликала живий інтерес глядачів. Сцени боротьби українського народу проти турецьких гнобителів нагадували глядачам їхню власну історію. Театр був повний, не зважаючи на високі бенефісні ціни квитків¹. Поеми Т. Шевченка інсценувалися і іншими театральними трупамі, які виступали у Кишиневі. Серед них слід назвати і постановку драми «Катерина» за одноіменною поемою, реалізованою трупю Л. Сабініна 2 і 8 грудня 1913 р. Ці постановки все більше знайомили бессарабського глядача зі спадщиною і основними ідеями великого українського поета, а тим самим сприяли проникненню його творів у гуцу народних мас.

Царський уряд намагався «відгородити» своїх підданців від «згубного впливу» невгодних йому прогресивних письменників, перешкоджав популяризації їх творчості і періодично видавав розпорядження про заборону тих чи інших творів.

У Національному Архіві Республіки Молдова знаходиться такий документ Департаменту поліції Міністерства внутрішніх справ від 19 червня 1847 року, адресований бессарабському військовому губернаторові.

Геній Т. Шевченка, його талант возвеличувати «малих отих рабів німих», кликати їх «миром, громадою обух сталить», підносити громовий голос на захист підневольного трудового люду «од молдованина до фіна» по праву стали надбанням і молдавського народу. Ім'я поета часто служило тим прапором, під яким трударі, передова інтелігенція виступали проти царського самодержавства, боролись і перемали.

¹ Бессарабские губернские ведомости. 1901, 9 січня

Збагачуй власне мовлення!

Вóлохи – загальна назва середньовічного населення Придунайських князівств і Трансільванії, з якого в другій половині XIX ст. сформувалася румунська нація

Фáйда – довгий батіг

Цигáни – застаріла і образлива назва народу. На I Всесвітньому з'їзді ромів у 1971 вирішили вживати назву – роми. Рада Європи офіційно закріпила цю назву. Вживаємо тільки **роми**.

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 У яких творах Т. Шевченко пише про молдован?
- 2 Що спільного в долях молдовського та українського народів?
- 3 Яким чином в Республіці Молдова стало відоме ім'я Т. Шевченка?
- 4 Як у Республіці Молдова в наш час вшановується пам'ять про Т. Шевченка?
- 5 Знайди у тексті складні речення, поясни, які види зв'язку частин поєднано у них.

Ти – творча особистість!

Як ти вважаєш, що ще можна зробити для вшановування пам'яті Т. Шевченка у Республіці Молдова?

ПОГЛИБЛЮЙ ГРАМОТНІСТЬ!

Розділові знаки у складному реченні з різними видами сполучникового і безсполучникового зв'язку

- 1 Прочитай речення. Зверни увагу на кому між виділеними сполучниками. Чи можна підрядну частину вилучити без шкоди для будови всього речення?

*Я заїду до вас уранці, **і, якщо** нам нічого не завадить, ми зможемо попрацювати над рукописом.*

Зістав попереднє речення з поданим нижче. Чи можна тепер підрядну частину вилучити без шкоди для будови всього речення?

*Я заїду до вас уранці, **і якщо** нам нічого не завадить, то ми зможемо попрацювати над рукописом.*

Зроби висновок, у якому випадку між двома сполучниками ставимо кому?

У складних реченнях із різними видами зв'язку розділові знаки ставимо так само, як і між будь-якими двома частинами складносурядних, складнопідрядних чи складних безсполучникових речень.

Якщо збігаються підряд сурядний і підрядний сполучники (*і коли, і де, і щоб, і якщо* тощо), то кому між ними ставимо тільки тоді, коли підрядну частину, яка починається другим сполучником, можна вилучити без порушення граматичної цілісності всього речення

(після цієї підрядної частини немає співвідносного із сполучником слова то): *Я приходив до дідуся, і, коли він мав час, ми разом читали книжку.*

Якщо вилучити підрядну частину не можна, то коми між двома сполучниками не ставимо: *Я приходив до дідуся, і коли він мав час, то ми разом читали книжку.*

Якщо перший із двох сполучників протиставний (*а, але, однак та ін.*), то коми між ними ніколи не ставимо: *Туман пах бузковим цвітом, а коли почав розходитися, крізь його тонкий серпанок виступили по горі бузкові вали.* (Гр. Тютюнник)

2

Із кожної групи простих речень утвори складне з різними видами зв'язку. Запиши складені речення, поясни уживання розділових знаків між їх частинами.

1. Сучасним вишивкам на українському одязі, рушниках, тканим килимам, керамічному посуду, різьбленим виробам із дерева властиві елементи орнаменти побуту наших предків. Вони жили в часи трипільської культури. Називалися такі орнаменти оберегами.

2. Із рослинного світу на стародавніх розписах переважають лікарські рослини. Вони були символами відродження природи, юності, вічного життя. Часто на орнаментах можна побачити зображення «сосонки» – яскраво-зеленої травички. Вона однією з перших прокидається навесні.

3. У декоративному українському розписі ужиткових речей поширені символічні зображення тварин. Найшанованішим у стародавніх віруваннях був кінь. Його зображення наші пращури завжди поєднували з Сонцем. За їхнім переко-
нанням, священний кінь рухав по небу Сонце. (За Т. Глушенка)

Між двома головними частинами складного речення, з'єднаними одиничним сполучником *чи, або, та (= і), і (й),* **коми не ставимо**, якщо обидві частини мають спільну підрядну частину:

Де на круті й високі хвилі ударять звечора дощі, там ходять хмари посивілі і голоду хмураються куці. (А. Малишко) (Де ...), [там ...] і [...].

3

Прочитай і спиши речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуй вживання розділових знаків.

1. Бо пам'ятайте що на цій планеті відколи сотворив її пан Бог ще не було епохи для поетів але були поети для епох. (Л. Костенко) 2. Нижнє селище мовби вимерло і коли б не дим то можна було б мати ці оселі завтечища безтілесних лісових духів. (П. Загребельний) 3. Цілі сузір'я у яких кипіло торік турботливе життя тепер начебто являють закодовану шифрограму яку нікому не прочитати крім птахів коли вони повернуться по домівках де їх чекають. (Є. Гуцало) 4. Море так невинно голубіє під стінами скель і сонце так світить ласкаво що аж каміння сміється. (М. Коцюбинський) 5. Я слухав рідну пісню рідну мову і вона лилася струмком у якому переплелися запахи калини чебрецю лепехи. (Ю. Мушкетик) 6. Грає листя на веснянім сонці а в душі печаль як небеса він росте й співає явороньці і згорає від сльози роса. (Д. Павличко) 7. З цієї хвилини все те що він бачив навколо себе чув і відчував повнилося для нього новим змістом йому ніби вставили інші очі і він ними бачив тепер те чого раніше не помічав йому ніби підмінили душу і він відчував те про що раніше не здогадувався. (Гр. Тютюнник)

- Підкресли граматичні основи. Визнач види речень за будовою.

4

Прочитай і спиши, виправляючи допущені пунктуаційні помилки та розкриваючи дужки. Визнач, які види зв'язку поєднано в кожному реченні.

1. Прилітають лелеки на старі гнізда, а, коли які (не)повертаються, то так і знай – спіткало їх у дорозі лихо. (Є. Гуцало) 2. Ми милу(є,ї)мося природою, і те, що в кожного з нас у ці хвилини відкриваються серця (на)зустріч красі здружує нас. (В. Сухомлинський) 3. Як швидко минають дні коли в людини є хліб і вода, і як повільно течуть вони, коли (не)має ні ковтка води. (С. Склярєнко) 4. Дивлюся й слухаю: прозоро співає струмільн битія і віриться, що скоро-скоро так само заспіваю я. (М. Драй-Хмара)

- Виконай письмовий синтаксичний розбір одного речення (за вибором).

5

Прочитай текст. Визнач його основну думку. Прокоментуй її.

І все ж воно наймиліше у світі, це непоказне село на великій рівнині... Тут минуло твоє дитинство. Тут учився ти в школі. Тут привчали тебе до роботи. Тут навчився любити світ, і людей, і музику, і літературу. Небо, і зорі, і місяць, і перші радощі, і перші печалі – усе для тебе почалося тут, усе ввійшло й лишилося в тобі навіки. Усе, із чого складається людське життя й сама людина. (О. Сизоненко)

- Перебудуй, де це можливо, прості речення на складні з різними видами зв'язку. Запиши. Прокоментуй вживання розділових знаків.

Ти – творча особистість!

Продовж думку і склади письмовий твір (7-8 речень). Намагайся вживати складні речення з різними видами зв'язку.

В еру високих технологій етнічний стиль зазвучав по-новому, і сьогодні національні мотиви все частіше прикрашають вироби відомих дизайнерів інтер'єру, одягу. Мене захопила ідея внести народний колорит у свою оселю/одяг, і я вирішив/вирішила це зробити власноруч. З чого ж почати?

Художній переклад. Історичні зв'язки двох культур

Міхай Емінеску
(1850-1889)

Міхай Емінеску (рум. *Mihai Eminescu*) – румунський поет, класик румунської літератури. Посмертно обрано членом Румунської академії наук.

Міхай Емінеску для румунської культури та румунської мови, звичайно, більше, ніж просто поет. Його творчість для румунів означає так само багато, як для українців творчість Шевченка, для росіян – Пушкіна, для поляків – Міцкевича, а для німців – Гейне.

Стою на ґанку

(Сонет)

Стою на ґанку під вікном твоїм,
Ніч ясна. Квіти тіней. Безголосся.
Єство моє з копарами зрослося,
Галуззя жил колише вітер в нім.
Вікно тонким туманом затяглося,
Та бачу все ж, як осяваєм дім,
Як зір твій сяє в світлі маревнім,

Як розплітаєш золоте волосся;
Як розсипаєш коси на плечі,
Як, стомлена, підходиш до свічі,
Як гасить полум'я ласкавий подих...
У вікна світить місяць, і між віт
Зірки тремтять, та згас для мене світ:
Залишив очі я свої в темнотах.

(Переклад Дм. Павличка)

Поміркуй і дай відповідь!

Під впливом яких почуттів поет створив цей сонет?

Ти – творча особистість!

Пригадай, які засоби використовують поети для зображення природи?

Григорє Вієру (1935-2009)

Григорє Вієру – румунський поет з Республіки Молдова. Григорє Вієру народився 14 лютого 1935 року в селі Перерита Хотинського повіту Бессарабії (нині Бричанський район Республіки Молдова).

Рідна мова

Сонячний вінок,
Роду нашого основа,
Чистої води ковток –
Слово!
Кожен з нас тобою дише,
Мово – святосте моя,
У мести нащадкам пише
Мово – вічносте моя!
Хори солов'їв,
Звуки слів - живі оркестри,
Дойни ніжності – твої
Сестри

Тихе слово нареченій –
Мово – святосте моя,
Материнський дар пісенний –
Ти мені світи,
Як зоря з висот космічних,
Будеш ти сіять завжди,
Вічно!
Жить тобі в ясну годину,
Мово – святосте моя,
Будеш ти – і я не згину,
Мово – вічносте моя!

(Переклад П. Засенка)

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Про яку мову пише Гр. Вієру?
- 2 В яких поезіях українських поетів розкривається тема рідної мови?
- 3 Чи збігається твій настрій із настроєм ліричного героя?

Ти – творча особистість!

Як у Молдові вшановують пам'ять Г. Вієру?

Твої літературні проекти

Якими словами ти можеш описати свою рідну мову?

ЧИТАЙ ВДУМЛИВО!

Оксана Медведенко (1954)

Поетеса, член Національної спілки журналістів України.

Народилась в Україні, на Миколаївщині. Закінчила Київський інститут культури, Бельцький державний університет (філологічний факультет).

Закохана в рідне слово. Вірші пише давно. Друкується на сторінках періодики. Нещодавно вийшла збірка «Струни серця».

Моя земля

Є дві Батьківщини у мене,
Обидві вони дорогі.
Люблю я Молдову й Україну
Всім серцем своїм молодим.
Для мене обидві країни –
Одна – єдина земля,
Не можу я їх розділити,
Бо це ж Батьківщина моя.
Живу у Молдові чудовій,
В краю виноградної лози,
Де сонце так світить яскраво.
Озера й ріки з бірюзи.
А серцем – давно в Україні,
У гомоні степів і лісів,

В найкращій на світі країні,
Уквітчаній цвітом вишневих садів.
Приїду в Україну, додому,
І чую я спів солов'їв,
А думка летить у Молдову
До серця милих країв.
Отак і ділюсь, бо не знаю,
Яка з них країна моя,
Обох їх люблю я від краю до краю.
Бо це ж – Батьківщина моя.
*Якби то могла, то взяла би,
За руки обох і звела,
Не було б ніколи розлуки,
А була б одна лиш земля.*

Поміркуй і дай відповідь!

- 1 Чому у поетеси є дві Батьківщини?
- 2 Знайди у вірші рядки, які описують символи природи двох країн.
- 3 Підкресли граматичну основу виділеного речення. Визнач вид речення за будовою.

Ти – творча особистість!

Склади усну розповідь «Моя Батьківщина» (8-10 речень).

Твої літературні проєкти

Підготуй презентацію «Найкращі місця Республіки Молдова».

Це цікаво!

Батьківщина (Вітчизна) – країна, що належить певному народові; вужче – рідний край, місце народження тієї чи іншої людини. Поняття **батьківщина** позначає країну предків (батьків) людини, а також часто має емоційний підтекст, адже деякі відчують до батьківщини особливе, сакральне почуття, яке поєднує любов і почуття патріотизму.

Поняття «батьківщина» («земля батьків» від батьки) широко поширене в індоєвропейських мовах: українське слово семантично відповідає словам в багатьох інших слов'янських мовах (пол. *ojczyzna*, рос. *отечество*, лат. *patria* (звідки патріотизм) та спорідненим романським словам, а також англ. *fatherland* й нім. *Vaterland*). У ряді мов існують також дещо інші синоніми, похідні від слова «матір» (англ. *motherland*, тур. *anavatan*) або зі значенням «рідні, свої місця» (англ. *homeland*, нім. *Heimat*, хорв. *domovina*, швед. *fosterland(et)* тощо).

Мала батьківщина – село, селище, місто, де народилася людина.

Узагальнення і систематизація вивченого за рік

I Прочитай текст.

Отчий дім

Старенький, підсліпуватий, іноді навіть горбатий, але рідний, до болю рідний. Усе бачив він на своєму віку, все вистраждав і вистояв – він нездоланний, як та земля, на якій він стоїть. Він може десять разів погоріти дотла, але досить якогось маленького паростка, як у ній знову теплиться життя, і знову підбілюють, підфарбовують, причепурюють його, обсівають мальвами, обгороджують березовим тином або лісолю, і знову чистими вікнами він дивиться на сільську вулицю, в кінці якої ставлять та ставлять нові дома. Коли ж він дуже старенький і починає хилитися, а нового поставити ні за що, то його нишком підпирають дубовими стовпами з тильної сторони, і він знову стоїть наперекір негодам. Але коли навіть руйнують його, то дещо беруть з нього для нового дому – так батько щось передає синові, а син – своєму синові. Одні вмирають, інші народжуються, і на тому віками стоїть отчий дім...

І нехай ви живете в кам'яних палацах нехай люстри сяють над вами але якщо ви живете чесно і тому інколи буває вам трудно то вам мило згадати осіннє бездоріжжя і той отчий дім в якому почишалося ваше життя. Від вас залежить, що ви залишите своїм дітям... Шануйте те, що залишено вам у спадок, трудіться на більше. І якщо не виходить вам жити в отчому домі – може, тісно, незручно там, а, може, великі діла вершите вдалині від нього, то хоч поїдьте, погляньте на нього. Провідайте подвір'я, в якому пройшли ваші перші весни – це вам згодиться для серця і для душі, для вашої щоденної праці, бо, крім шаноби до людей, до простих людей, які породили вас, ви більше нічого не винесете з отчого дому. (За В. Земляком)

II Виконай завдання до тексту.

1. Визнач тему та основну думку тексту, його тип і стиль мовлення. Свій вибір аргументуй.
2. Поміркуй, що виражає заголовок – тему чи основну думку тексту? Добери власний заголовок, який виражав би основну думку тексту.
3. Випиши з тексту складносурядне речення. Усно проаналізуй його.
4. Випиши з тексту складнопідрядне речення. Усно проаналізуй його.
5. Випиши з тексту складне речення з різними видами зв'язку. Визнач, які види зв'язку поєднано в ньому.
6. Випиши з тексту виділене речення. Встав розділові знаки. Виконай письмовий синтаксичний розбір. Накресли схему.
7. Уяви, що до твого міста/села приїхав відомий світляр, щоб зробити світлини для виставки «Історія та сучасність українців Республіки Молдова». На які місця ти звернеш його увагу?
8. Напиши твір-роздум (8-10 речень). Вживай всі види складних речень.

Літературознавчий словничок

Автологічний вірш – поезія, в якій усі слова вжито поетом тільки в прямому значенні, тому художні засоби, зокрема епітети й метафори, практично відсутні (наприклад, «Садок вишневий коло хати...» Т. Шевченка).

Авторський відступ – позасюжетний елемент, яким переривається розгортання сюжету й подається авторський коментар або роздум щодо якоїсь події чи явища (наприклад, роздум автора про долю сироти у «Причинній» Т. Шевченка).

Акропо́езія – вірші, перші букви в рядках яких творили певне слово (переважно ім'я автора чи його коханої) або й цілу фразу (цитату з Біблії, освідчення в коханні). Наприклад, Йосип Обонкіон-Батя у вірші, який згодом став відомою піснею «Ой під вишнею, під черешнею...», зашифрував своє ім'я та подвійне прізвище.

Алегорія – іншомовлення, двоплановість художнього зображення, коли під одним узагальненим образом угадується інший, подібний до нього певними рисами. Наприклад, Ведмідь, Вовки та Лисиця, представлені в байці Є. Гребінки «Ведмежий суд», є алегорією царських судових урядовців, а в образі Вола зображено людей-трудівників.

Алю́зія – важливий підтекстовий натяк, своєрідне відсилання читача до певної події, документа. Алюзія розрахована насамперед на те, що ерудований читач здатний самостійно розгадати прихований зміст сказаного. Так, «Енеїда» І. Котляревського рясніє алюзіями на українську історію, зокрема, в образах троянців упізнаємо козаків, а в образі Венери й частково – Цирцеї вгадуємо російську царицю Катерину.

Антите́за – драматичне заперечення певної думки, яке проявляється в умотивованому контрасті суспільних відносин, громадянських позицій, життєвих переконань, морального досвіду. Антитезу використовують для більшої виразності зображуваного. Наприклад, у вірші Т. Шевченка «Якби ви знали, паничі...» антитеза підкреслює різку відмінність між описаним у віршах окремих тогочасних поетів щасливим життям селян-кріпаків і їхніми справжніми злиднями, невимовними стражданнями в панській неволі: «У тій хатині, у раю/Я бачив пекло».

Бала́да – ліро-епічний твір казково-фантастичного, легендарно-історичного чи героїчного змісту з драматично напруженим сюжетом. Для жанру балади завжди характерне фабульне ядро (подія або вчинок героя) і такі ознаки лірики, як яскравий показ людських настроїв, переживань, емоцій, а також метаморфози – перетворення померлої людини на дерево, квітку, птаха (наприклад, «Тополя» Т. Шевченка).

Бурлє́ск – різновид засобів сміху, тісно пов'язаних із народною сміховою культурою. У літературних текстах бурлеск полягає насамперед у невідповідності форми й змісту внаслідок розкриття високого в низькому стилі, а низького – у високому. Так, в «Енеїді» І. Котляревського олімпійські боги змальовані в низькому стилі: Зевс-громовержець постає звичайним п'яничкою, а Венера зла, несправедлива, сварлива, наче примітивна сільська баба. Бурлє́сно-травестійна поема – великий ліро-епічний твір пародійного жанру, в якому основними засобами сміху постають бурлеск і травестія («Енеїда» І. Котляревського).

Геро́й – персонаж художнього тексту, образ-характер, усебічно розкритий автором. У творі діє переважно один головний герой, якому автор приділяє особливу увагу, ставить його в центр розповіді, змальовує події

саме з його життя або ті, що відбулися з його участю. Усі інші особи вважають персонажами. Автор не зосереджує велику увагу на повному розкритті їхніх характерів.

Гіпéрбола – художній засіб, який полягає в надмірному перебільшенні ознак предмета, явища, дії або властивостей людини. Наприклад, казковий герой може перевернути гори, випити море.

Громадянська лірика – умовна назва, якою виокремлюють різновид лірики, що має громадянські, соціальні й дещо меншою мірою – національні й патріотичні мотиви.

Гротéск – найвищий ступінь комічного, саме така художня образність, що ґрунтується на химерному поєднанні неймовірного і реального, потворного і прекрасного, трагічного і комічного, справді існуючого й карикатурного. Так, у поемі Т. Шевченка «Сон» вихід царя й цариці закінчується гротескною сценою: «...Цар підходить/До найстаршого.../та в пику/Його як затопить!»

Гумор – різновид комічного, показ смішного в життєвих явищах і людських характерах; в основному доброзичливий сміх. Здебільшого не ображає того, проти кого спрямований, а тільки вказує на його певні недоліки чи вади. Гумор присутній у п'єсі «Наталка Полтавка» І. Котляревського.

Дра́ма як рід суттєво відрізняється від прози, лірики й ліро-епічних творів. Драматичні твори зазвичай призначені для постановки на сцені. Сюжет розгортається за допомогою діалогів, монологів, дій і вчинків дійових осіб. Драма складається з дій (актів), картин і яв. Текст драматичного твору містить ремарки. Для класичної драми характерна єдність часу, місця і дії. Наприклад, у «Наталці Полтавці» І. Котляревського залицяння й сватання Тетерваковського до Наталки відбуваються впродовж одного дня в селі над річкою Ворсклою, біля хати Терпелихи. Дра́ма як жанр – п'єса соціального чи побутового характеру з гострим конфліктом, який розвивається в постійній напрузі. Герої – переважно пересічні люди. Автор прагне розкрити їхню психологію, дослідити еволюцію характерів, мотивацію вчинків і дій.

Ду́ма – великий ліро-епічний твір переважно героїчного змісту, який виконують речитативом у супроводі бандури, кобзи чи ліри. Дума складається із заспіву, основної частини й славослов'я (похвали). Усі ці складники яскраво виражені в думі «Маруся Богуславка».

Еле́гія – один із жанрів лірики меланхолійного, сумного, тужливого характеру.

Епіте́т – художнє означення, за допомогою якого підкреслено якусь суттєву ознаку явища, предмета, події й виражено ставлення автора до змальованого. Відзначається вдалим епітетами вірш Лесі Українки «Давня весна»: «Була весна весела, щедра, мила,/Промінням грала, сипала квітки,/Вона летіла хутко, мов стокрила,/За нею вслід співучії пташки!».

Е́пос – рід літератури, який найповніше розкриває об'єктивну картину навколишньої дійсності. В основі епосу – розповідь про події, які відбувалися в минулому. Епосом також називають сукупність героїчних пісень, сказань, поем тощо (народний епос, героїчний епос).

Житі́йна літе́ратура (житія, агіографія) – розповіді про духовних і світських осіб, канонізованих християнською церквою.

Зав'язка – момент, де вперше відбувається гостре зіткнення протидіючих сил у творі.

Іде́я – основна думка твору, його пафосно-емоційний стрижень, ядро задуму автора. Наприклад, ідеєю п'єси І. Котляревського «Наталка Полтавка» є оспівування духовної величч людини з народу, вірності в коханні.

Інве́рсія – незвичний (непрямий) порядок слів, який полягає у свідомому порушенні розташування підмета і присудка, означення й означуваного слова з метою увиразнення змісту. Найчастіше інверсію використовують у ліричних та ліро-епічних творах. Наприклад, у Т. Шевченка читаємо: «Реве та стогне Дніпр широкий», хоча в розмовній мові про подібне сказали б, застосовуючи прямий порядок слів: «Широкий Дніпро реве та стогне».

Інтимна лі́рика – різновид лірики, у якій розкриваються любовні або родинні почуття. Зразком любовної лірики є вірш В. Сосюри «Васильки», родинної – поезії Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати...», А. Малишка «Стежина».

Іроне́я – тонке, приховане глузування.

Істо́рична пі́сня – фольклорний ліро-епічний пісенний твір героїчного характеру про конкретні чи типові історичні події, реальних історичних осіб чи безіменних героїв, полководців та месників (наприклад, «Ой Морозе, Морозенку», «Максим козак Залізняк», «Чи не той то Хміль», «За Сибіром сонце сходить»).

Істо́рична по́ема – ліро-епічний твір, у якому діють реальні історичні особи та художньо змальовуються певні історичні події.

Історичний роман – жанровий різновид роману, у якому змальовуються події минулих епох та їх діячі. У такому творі історичні факти й події поєднуються зі створеними автором уявою, історичні особи – з вигаданими героями, які нібито живуть і діють у межах художньо відтвореної автором епохи. Історична правда стає правдою художньою тільки в поєднанні з мистецьким талантом письменника і творчим умінням глибоко розкривати психологію людини, мотивувати її поведінку в тих чи інших обставинах, відчувати й передавати дух і колорит епохи.

Козацькі літописи – особливий жанр давньої літератури. Козацькі літописи було названо за аналогією до історіографічних творів (літописів) Київської держави, хоча в дійсності вони залишаються не стільки літописами в повному розумінні цього слова, скільки історико-мемуарною прозою. Козацькими літописами є «Літопис Самовидця», літопис Самійла Величка, літопис Григорія Граб'янки, анонімний козацький літопис «Історія русів».

Композиція – одна з найважливіших ознак художньої форми твору, сутність якої виявляється в розташуванні й взаємозв'язку різнорідних елементів (сюжетних та позасюжетних), що складають його органічну цілісність.

Конфлікт – зіткнення протилежних інтересів і поглядів, напруження і крайнє загострення суперечностей, що призводить до активних дій. Конфлікт у художньому творі реалізується насамперед у сюжеті. З цієї причини сюжет трактують як форму художнього освоєння і здійснення конфлікту. Залежно від динаміки зародження, визрівання, розгортання, загострення і розв'язання конфлікту виділяють компоненти сюжету (експозицію, зав'язку, розвиток дії, кульмінацію і розв'язку).

Кульмінація – елемент сюжету, який відповідає найвищій точці напруги твору. У поемі Т. Шевченка «Катерина» кульмінаційним моментом є зустріч покритки зі зрадливим офіцером, його груба поведінка, зневага до материнства, неприйняття рідної дитини.

Легенди – невеликі за обсягом фантастичні оповіді міфологічного, апокрифічного чи історикогероїчного змісту з обов'язковою спрямованістю на вірогідність зображуваних подій та побудовою сюжету на основі таких композиційних прийомів, як метаморфоза, антропоморфізм. Легендам притаманні драматизм і водночас незмінність, остаточно завершеність сюжету.

Лірика – один із трьох основних родів літератури (поряд з епосом і драмою), в якому емоції, почуття, відчуття і враження змістовно оформлюються й художньо передаються словами. Художні засоби в ліриці несуть особливе навантаження. Для ліричних творів характерний ліричний герой. У такому випадку мова ведеться від першої особи однини (від «я») або першої особи множини (від «ми»).

Ліричний герой – ліричне «Я» поета, своєрідна форма вираження його думок, почуттів. Ліричний герой Т. Шевченка – це завжди свідомий і самодостатній українець-патріот.

Ліро-епічний твір – художній твір, у якому гармонійно поєднуються ознаки, притаманні ліриці й епосу. Від лірики такі твори запозичили високу емоційність і яскраву образність, від епосу – фабульність, сюжетні лінії з їхніми компонентами (насамперед зав'язкою, кульмінацією, розв'язкою). Ліричні персонажі віршованих текстів відповідають поняттям «герої» або «персонажі» в прозовому творі. Катерина в однойменній поемі Т. Шевченка – ліричний персонаж.

Літопис – найдавніший жанр історично-мемуарної прози, у якому в хронологічному порядку, рік за роком записували події, а також фрагменти міфів, житій святих, легенд, дружинного епосу, вояцьких повістей тощо. Літописи вважають водночас як історичними, так і літературними текстами. За часом написання розрізняють літописи Київської Русі (XI–XIV ст.) і козацькі літописи (XVII–XVIII ст.).

Метаморфоза – докорінна зміна, перетворення кого-небудь або чого-небудь, наприклад, померлого чи загиблого в бою героя – на звіра чи птаха. Метаморфози характерні для балад, казок і легенд. Наприклад, у баладі Т. Шевченка «Тополя» дівчина перетворюється на дерево.

Метафора – художній засіб, який полягає в розкритті сутності одних явищ та предметів через інші за схожістю чи контрастністю.

Мотив – тема ліричного твору або неподільна смислова одиниця, з якої складається фабула (сюжет) епічного чи драматичного твору: мотив відданості вітчизні, жертвовності, зради коханого тощо. Мотиви рухають учинками персонажів, збуджують їхні переживання і роздуми, виразно динамізують внутрішній світ. Наприклад, поезія Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати...» містить і пейзажні, й інтимні, і громадянські, і філософські, і патріотичні мотиви.

Опис – найпоширеніший спосіб викладу в літературних творах, який полягає в цікавому послідовному показі окремих рис персонажів, предметів, процесів, явищ природи, речей. Різновидами опису є насамперед портрет, пейзаж та інтер'єр.

Оповідач – герой або персонаж, від чийого імені ведеться розповідь у художньому творі. Присутність окремого оповідача (очевидця або учасника подій) збільшує довіру читача до змісту такої розповіді.

Панегірик – поетичний жанр, найхарактерніша ознака якого – вихваляння та уславлення визначної події чи подвигів видатної людини. В українській літературі панегірики з'явилися наприкінці XVI ст.

Паралелізм – зображення для порівняння й зіставлення подібних явищ із різних сфер життя. Паралелізми широко використовував Т. Шевченко: «Встала хмара з-за Лиману, / А другая з поля, / Зажурилась Україна – така її доля» (поема «Тарас Трясило»).

Пародія – комічне або сатиричне вдаване наслідування твору з метою висміювання героїв, сюжету, теми чи недоліків твору.

Патріотична лірика – умовна назва, якою окреслюють різновид лірики, у якій ідеться про любов до рідного краю, особистісну відповідальність кожного за долю Вітчизни. Зразком патріотичної лірики є вірш В. Сосюри «Любіть Україну».

Пафос – рівень емоційної напруги, пристрасне переживання душевного піднесення, викликаного певною ідеєю, подією, натхнення. У літературних текстах пафос найчастіше виявляється в щирому захопленні героями; фальшивий пафос перетворюється на засіб сміху, наприклад, у «славословії» царям і поряд з ними – псарям, яке зустрічаємо в поемі-інвективі Т. Шевченка «Кавказ».

Пейзаж – опис природи в художньому творі. Пейзажі можуть бути тлом, на якому відбувається дія, здатні творити гармонію або контраст із настроєм героя. Романтичні пейзажі – це переважно страхітливі описи негоди, гіперболізовані стихійні сили (наприклад, поема Т. Шевченка починається пейзажем «Рече та стогне Дніпр широкий...»).

Пейзажна лірика – умовна назва, якою окреслюють різновид лірики, у якій ідеться про красу природи. Наприклад, до пейзажної лірики можна віднести вірші Т. Шевченка «Зацвіла в долині...», «Садок вишневий коло хати...», «Тече вода з-під явора...», «Сонце заходить, гори чорніють...».

Персоніфікація – олюднення (уособлення) природи, уподібнення неживих предметів чи явищ природи людським якостям; різновид метафори, що сприяє поетичному олюдненню довколишнього світу. Наприклад, у Т. Шевченка в поезії «За сонцем хмаронька пливе...» знаходимо: «Годиночку, / Малую годину / Ніби серце одпочине, / З Богом заговорить...».

Підтекст – прихований, внутрішній зміст висловлювання. Підтекст «прочитуємо» в поемах Т. Шевченка «Гайдамаки», «Сон» («У всякого своя доля...») та «Кавказ».

Пісня народна – жанр фольклору; співанка, створена колективно; невеликий усний віршований фольклорний твір, який співають у супроводі музичних інструментів чи без них. Пісня літературна – пісня, створена конкретними людьми – авторами слів і музики. Славетними українськими піснями вважають Івана Франка, Андрія Малишка, Дмитра Павличка, Миколу Луківа, Юрія Рибчинського, Степана Пушика. Пісня літературного походження (авторська пісня) – пісня, створена поетом або композитором, яка стала народною («Іхав козак за Дунай» С. Климовського, «Дивлюсь я на небо...» М. Петренка, «Пісня про рушник» А. Малишка, «Два кольори» Д. Павличка).

Повість – досить великий за обсягом прозовий розповідний художній твір, у якому доля однієї людини пов'язана з багатьма іншими людьми. У повісті, крім головного героя, діє чимало другорядних персонажів, події відбуваються в кількох місцях, а часові рамки можуть охоплювати проміжок до двадцяти років. Повість містить одну головну розгалужену сюжетну лінію. Жанр повісті має багато різновидів: історична повість, соціально-побутова повість, фантастична повість, пригодницька повість. Типовою повістю є «Горпина» Марка Вовчка.

Поєма – віршований, частіше ліро-епічний твір великого обсягу, який має переважно одну сюжетну лінію, невелику кількість героїв і розкриває якусь одну проблему. Поема може мати передмову (вступ (пролог) або своєрідний зачин), а також післямову (епілог). Поемами є твори Т. Шевченка «Гайдамаки», «Сон» («У всякого своя доля...»). Позасюжетні елементи – складові частини композиції, які не входять до сюжету: пейзажі, портрети, спогади персонажів, екскурси в минуле чи майбутнє, авторські та ліричні відступи.

Порівняння – художній засіб, який полягає в поясненні ознак одного предмета через зіставлення його з іншим, чимось подібним: очі, як волошки (сині); хлопець, як явір (високий).

Портрет – опис зовнішнього вигляду персонажа твору. Крім рис обличчя й міміки, на відміну від живописного портрета, словесний портрет у літературному творі також включає одяг, звички, особливості спілкування з іншими, жести, усе те, що вказує на вік, соціальне походження, рівень освіченості, моралі, риси характеру персонажа.

Послання – поетичний твір у формі листа до якоїсь особи, кількох чи багатьох людей. Жанр послання був дуже популярним в українській літературі доби Бароко. Для нього обов'язкова наявність адресата, форма ліричного монологу-звертання. Послання може мати зміст філософської медитації, інтимного зізнання, громадянського заклику. Громадянський заклик, зокрема, звучить у посланні Т. Шевченка «І мертвим, і живим, і ненарожденним...».

Притча – жанр алегорично-дидактичної (виховної) оповіді, що за своїм виховним і повчальним змістом тяжіє до мудрості релігійно-філософського плану. Притча про блудного сина – один із найвідоміших текстів з Біблії.

Прототип (пробіра) – реальна людина, зовнішність, характер, життєві події, учинки якої автор великою мірою переніс із реального життя, створюючи літературний образ.

Рими – співзвучні закінчення рядків у вірші. Рими надають віршованому твору милозвучності, пісенності. У тих рядках, які римуються між собою, обов'язковою є однакова кількість наголошених і ненаголошених складів і водночас чітко визначене, а не довільне й хаотичне, чергування наголошених складів із ненаголошеними. Розрізняють рими чоловічі – ті, що мають наголос на останньому складі, і рими жіночі – ті, які мають наголос на передостанньому складі.

Римування – розміщення римованих рядків у строфі. Найчастіше в поезіях перший рядок риметься з третім, а другий із четвертим (перехресне римування), перший із четвертим, а другий із третім (кільцеве римування). Також існує парне (суміжне) римування, коли перший рядок риметься з другим, а третій – із четвертим.

Риторичне запитання – ствердження у формі запитання, наприклад: «Де поділось козачество, / Червоні жупани? / Де поділась доля-воля? / Бунчуки? Гетьмани?» («Тарасова ніч» Т. Шевченка).

Родинно-побутові пісні – ліричні поетично-музичні твори, у яких відображено почуття, переживання, думки окремої людини, пов'язані з її особистим життям, сімейними проблемами й подіями, родинними стосунками. Наприклад, «Місяць на небі, зіроньки сяють...», «Цвіте терен, цвіте терен...», «Сонце низенько...».

Розв'язка – остаточне вирішення долі героя або завершення події.

Роман – складний за побудовою і великий за обсягом прозовий (рідше – написаний віршами) твір, у якому широко охоплені події певної епохи та багатогранно й у розвитку змальовані персонажі. Зазвичай містить кілька сюжетних ліній.

Романс – сольна лірична пісня про кохання. Романси переважно не мають приспівів і виконуються під гітару. Романсами стали такі вірші поетів-романтиків: «Ні, мамо, не можна нелюба любити» Є. Гребінки, «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю...» М. Петренка, «Гуде вітер вельми в полі» В. Забіли.

Романтичний герой – непересічна особистість, що діє в незвичайних обставинах, якій властиві яскраві почуття, безстрашність, гостра реакція на спричинену кривду. Ліричні герої Т. Шевченка – завжди романтичні.

Романтичний пейзаж – картина дикої природи, гіперболізований показ сили й потужності стихії, наприклад, бурі, урагану, грози: «Реве та стогне Дніпр широкий, / Сердитий вітер завива, / Додолу верби гне високі, / Горами хвилю підійма» («Причинна» Т. Шевченка).

Сарказм – в'їдлива, викривальна, особливо дошкульна насмішка, яка може розпочинатися позитивним судженням, але в цілому завжди містить негативне забарвлення і вказує на недоліки людини, предмета або явища, яких торкається авторська думка. Сарказм таїть у собі боротьбу з ворожими явищами дійсності засобами нещадного висміювання. Різкість викриття – прикметна особливість сарказму. На відміну від іронії, у сарказмі знаходить своє вираження найвищий ступінь обурення, гнів і ненависть. Рядки поеми Т. Шевченка «Кавказ», що викривають продажність церкви, починаються з іронічного кепкування, але переростають у злісний сарказм.

Сатира – спосіб художнього відображення негативної дійсності, який полягає в осудливому висміюванні негативних явищ у суспільстві або рис характеру людини, різкому й дошкульному їх викритті. Недостойні вчинки високопосадовців сатира іноді піддає навіть відвертому глумлінню, як, наприклад, образи російського царя Миколи I та його чиновників у поемі Т. Шевченка «Сон» («У всякого своя доля...»).

Символ – художній засіб, знак, який опосередковано виражає сутність чогось, концентруючи в собі глибокий зміст і високу емоційність. Символом бездержавної України в поезії Т. Шевченка стає безправна й нещаслива з вини власних дітей мати-вдова.

Соціально-побутова повість – порівняно невеликий за обсягом твір (значно більший за оповідання) з однією головною сюжетною лінією і кількома другорядними; невеликою кількістю персонажів (до двадцяти) різного соціального стану, змальованих у типових умовах звичного їм побуту; події в соціально-побутовій повісті можуть тривати до 25 років..

Стиль – стійка єдність художніх принципів, прийомів і виражальних засобів, використаних у художніх творах. Стиль охоплює тематичні, сюжетно-композиційні та мовні особливості, системи образів. Якщо окремим епохам притаманні свої провідні стилі, то їх називають стилями епох.

Строфа – частина вірша, об'єднана змістом, інтонацією і римуванням (способом розміщення рим). Найпоширенішими в українській поезії є чотирирядкові строфи (катрени). Кінцеві слова певних рядків вірша співзвучні, останні їхні склади переважно однакові чи близькі за звучанням.

Сюжет – розгорнута в часі подія або низка подій, через які у творі розкриваються взаємини між героями, їхні характери й ставлення автора до персонажів. Це художня трансформація письменником фабули, канва твору, хронологічний порядок розвитку подій.

Тема – коло подій, життєвих явищ, висвітлених у творі. Наприклад, темою п'єси І. Котляревського «Наталка Полтавка» є зображення життя й побуту українських селян на початку XIX ст.

Травестія – різновид жартівливої поезії, коли твір із серйозним чи героїчним змістом та відповідною формою суттєво переробляється, «перелицьовується» у твір комічного характеру з використанням панібратських, жаргонних зворотів.

Філософська лірика – сукупна назва поезій, спрямованих на глибоке осмислення ліричним героєм світу й себе самого в ньому на основі життєвих обставин, досвіду, ідеалів, світоглядних позицій, а також обов'язкову оцінку ним вічних і неперехідних цінностей, особистісне ставлення до проблем добра і зла, красивого й потворного, вічного й минулого.

Художній образ – особлива форма художньої дійсності. Художні образи поділяють на: а) зовнішні стосовно героя (персонажа): різноманітні пейзажі, внутрішній опис приміщення (інтер'єр), колорит, історичне тло; б) внутрішні (характер, настрої, мрії, плани, світовідчуття, почуття, переживання). Художні образи також розрізняють за способами й органами нашого сприймання: тактильні (дотикові), кінетичні (рухові), зорові, слухові, термічні, смакові, нюхові.

Художній твір – явище художньої літератури, основна форма її існування як мистецтва слова. Усе те, що існує в рамках художнього твору, відповідає законам художньої правди. Так, художній час суттєво відрізняється від часу реального, бо про подію, яка триває лічені хвилини, автор може розповідати на кільканадцятьох сторінках. Історичні художні герої не є копіями реальних людей. Автор завжди має право на художній вимисел і свою інтерпретацію події або поведінки історичної особи.

Шевченківський вірш – поезія, притаманна творчості Тараса Шевченка, який трансформував коломийковий вірш, перетворивши дворядкову коломийкову строфу в чотирирядкову (катрен), у якій чергуються восьмискладові й шестискладові рядки, що спричинило відсутність римування між першим і третім віршорядками:

Як уму, то поховайте (8 складів)

Мене на могилі (6 складів)

Серед степу широкого (8 складів)

На Вкраїні милій. (6 складів)

АЛЛА НІКІТЧЕНКО
ДІАНА ІГНАТЕНКО
АНЖЕЛА ЧЕБАН
ОЛЬГА КУРЛЯНЦЕВА

Українська мова і література

Підручник для 9 класу

